P. Klimas

Mūsų Kovos del Vilniaus

1322-23 – 1922-23

Pirmoji dalis: Nuo Vilniaus įkūrimo ligi Laikinosios Vyriausybės sudarymo 1918 m.

Kaunas 1923. A. ir P. Klimų leidinys.

P. Klimas

Mūsų Kovos del Vilniaus

1322-23 – 1922-23

Pirmoji dalis: Nuo Vilniaus įkūrimo ligi Laikinosios Vyriausybės sudarymo 1918 m.

Kaunas 1923. A. ir P. Klimų leidinys.

Prakalba.

Šešių šimtų metų sukaktuvės nuo to laiko, kai Vilnius tapo lietuvių ir Lietuvos svarbiausiu židiniu, man duoda progos pateikti mūsų Vilniaus kovų apžvalgą. Suprantama, jog daugiausia domesio teko atkreipti į tą periodą, kada mes Vilniaus neturėjome savo valioje.

Pirmoji dalis, be trumpos istorinės paties miesto apžvalgos, plačiau dėsto vokiečių okupacijos laikmetį, kuriuo iš naujo kūrėsi Lietuvos Valstybė. To laikmečio pažymių turi taip pat II ir III skyriai, kurie reikia imti tiktai sąryšyje su to meto išrodymų ir įtikinimų būdais. Tie skyriai („Kai kurie bendri istorijos daviniai Vilniaus klausimui" ir „Etnografinės statistikos analizė") teikia ne bendrų nuo epochos atitrauktų išvadžiojimų, bet išvadžiojimų, kuriuos lietuviai suvartojo savo kovai tam tikro periodo metu.

Antroj dalyje bus išdėstytos jau atgimusios ir susikūrusios Lietuvos Valstybės kovos del Vilniaus. Kaip ir pirmojoj dalyje, bus sunaudojama daugiausia dokumentų medžiaga, kuri pati savaime tiksliausiai apibūdina kovos periodus.

Norėdamas tuo savo darbu patarnauti Lietuvos istorijos reikalui, būsiu dėkingas už netikslumų ir paklaidų nurodymus.

Kaunas, 1923 metų vasario 16 d.

P. Klimas.

I. Vilniaus miesto praeitis nuo jo įkūrimo ligi Didžiojo Karo <1914>.

1. Legendų periodas. Ten, kur trūksta tikrų davinių, visuomet esti daug įvairių pasakojimų ir spėliojimų. Vilnius čia nedaro išimties.

Slavėnų istorijos tyrėjas Szafarzykas mena, jog dar II a. po Kr. Vilniaus apylinkės buvusios gyvenamos vienos stiprios slavėnų giminės Volot' (Wilki, Liutiki), kuri iš čia buvusi išgrūmusi gotus ir vandalus. Lenkų istorininkas Dlugoszas Vilniaus sukūrimą nuteikia lietuviams, ne slavėnams, tačiau pačius lietuvius skaito ateiviais iš Italijos. Yra dar versija, kuri sako Vilnių esant pastatytą varingų (variagų). Besibraudami į Rusiją, pasiekę Kievą, net Juodąsias jūras, tų skandinavų būriai (apie IX—Xa.), sakoma, buvę aptikę saugią vietą Neries (Vilijos) ir Vilniaus (Vilnies?), arba Vilenkos (Vileikos) santakoje ir čia įsistiprinę.

Skandinavų lankymąsi Lietuvoj mini nekartą kronikininkai. Vienas anglosaksų dainius, IX a. apdainavęs savo keliones, tarp apvažiuotų tautų ir šalių mini „Velena" ir „Vylna". Buvo spėjama čia kalbant apie Veliuoną ir Vilnių. Apie 1000 m. Norvegų karalius Olaus, iš savo tėvynės išvarytas, perplaukęs Baltijos jūrą ir apsigyvenęs Lietuvoje kaž kur tarp Nemuno ir Dauguvos ir net skelbęs čia krikščionybę. Islandijos kelioninkas ir istorininkas Snorro-Sturlesohnas XII amžiuje, pasak T. Czackio, sakosi lankęsis Lietuvoje ir buvęs sodybose vardu „Velni" ir „Tryk". Spėjama tai buvus Vilnių ir Trakus.

Kai kurios rusų kronikos mini Vilnių prieš Gediminą. Jos sako, jog 1070 metais čia valdės Rostislavas, Polocko, Slucko ir Drucko kunigaikščio Rogvolodo sūnus. Paskui valdęs Rostislavo sūnus Dovydas, jo sūnus Dovydas II, kurio sūnus Gerdenas ar Erdenas valdęs Polocką (1264). Kai kurios rusų kronikos sako 1129 metais Vilniuje viešpatavus lietuvių kunigaikštį Dovilą (Dovydą). Sunku betgi spręsti iš tų žinių apie tikrenybę, nes tos rusų kronikos tėra XVI a. kompiliacijos, pilnos visokių prieštaravimų.

Vilnius turi taip pat savo padavimų, kurie jo praeitį nukelia į mitų senovę. Seniausia Vilniaus sodyba, pasak jų, buvusi dabar vadinamoj Bakštoj, kur seniau buvęs bokštas ir kur šiandien yra Kūdikio Jėzaus prieglauda. Bakštos tvirtovėje buvęs didelis požemio urvas arba ola, kuri jungusi tvirtovę su Vilniaus upe arba net Trakais. Toj oloj gyvenęs siaubas milžinas, kurs kiekvieną įeinantį savo žvilgsniu nugalabindavęs, nes niekas jo žvilgsnio neišlaikydavęs. Atsiradęs betgi vienas drąsuolis, kurs olon įėjęs su veidrodžiu, ir paties milžino žvilgsnio atspindys jį nužudęs. Berods, pati ta legenda atsirado bene tik XV amžiuje.

Artesnis istorijos daviniams yra padavimas apie Šventaragio įsikūrimą. Pasak vadinamojo Bychovco metraščio, mirus Vilniaus kunigaikščiui Dovydui II, o Viteniui dar neapėmus didžiojo kunigaikščio sosto, kunigaikštis Šventaragis (apie 1272 m.) Vilniaus ir Neries (Vilijos) santakoje, šventam ąžuolyne, sukūręs Perkūno šventyklą su amžina ugnimi. Čionai buvusi skirta vieta ir kunigų arba kunigaikščių lavonams deginti.

Spėjama, kad Mindaugui žuvus ir kryžeiviams tuo pasinaudojus Lietuvai užpuldinėti, senosios lietuvių šventyklos nuo Nevėžio ir Dubisos krantų čia, ramesnėn vieton, buvusios perkeltos. Einant padavimu, čia buvęs sudegintas Šventaragio lavonas ir pats slėnys gavo šventyklos įkūrėjo vardą (dabartinė Katedros aikštė). Dar šiandien Katedros rūsyje po altorium rodomos tosios Perkūno šventyklos liekanos. Varpinės vietoje buvęs vyriausio kunigo bokštas, o visoj Pavilnėj, kur dabar Bernardinų sodas, augusi šventoji giria.

2. *Vilnius prie Gedimino.* Pirmos istorinės žinios ateina maždaug iš 1320 metų, kai didysis kunigaikštis Gediminas čia pastatė savo pilį. Žmonės čią atmena tokį padavimą:

Didysis kunigaikštis Gediminas kartą išjojęs su savo palydovais iš Trakų medžioti ir viename iš kalnų Neries ir Vilniaus santakoje numušęs didelį taurą. Po to, Šventaragio atšlaitėj ilsėdamasis, Gediminas susapnavęs tam pačiam kalne, kur buvęs taurą numušęs, geležinį vilką*). Jo staugimas atrodęs tarytum šimto vilkų staugimas.

Šventyklos kunigas, dievų valios žinovas, Lizdeika, didžiajam kunigaikščiui išaiškinęs, jog geležinis vilkas reiškiąs stiprią pilį, kuri tam

*) To tauro kailį ir ragus Lietuvos kunigaikščiai ilgai laikę savo brangenybių podėliuose. Vytautas iš to tauro rago gerdavęs aukštus svečius pagerbdamas. Vieną iš jų jis dovanojęs karaliui Zygmantui per garsųjį Slucko suvažiavimą (1429).

kalne būsianti pastatyta, o vilkų staugimas lemiąs didį pilies ir miesto gyventojų garsingumą. Ir pastatydinęs tad Gediminas Tauro kalne stiprią pilį, šešiakampiu bokštu padabintą, o slėnyje, šalia šventyklos, medžio rūmus, kur pats apsigyvenęs. Tuo būdu Vilniaus įkūrimas Lietuvoje tuomet sutapo su dievų valia, kuri nulėmė jam didžią garbę ateityje.

Reikia manyti, kad jau nuo XIV a. pradžios arba net XIII a. pabaigos Vilniaus vietoje būta sodybų. Turint galvoje plaukiojamą Neries upę, vargu begalima abejoti, kad Vilnius jau tuomet buvo tapęs savo rūšies tarpiniu punktu Rusų ir Hanzos prekybai. Nuo pat 1323 metų pradžios mes turime dokumentų, kuriuos Gediminas rašė iš Vilniaus popiežiui, vokiečių ordenams ir miestams. Vienam iš jų jis vadina Vilnių savo „karališku miestu" („Civitas nostra regia Vilna"). Todel negali būti jokių abejojimų, kad nuo 1323 metų pradžios Vilnius yra tapęs didžiųjų Lietuvos kunigaikščių sostine.

Pritraukdamas į Vilnių pirklių ir amatninkų, darydamas tam tikras sutartis prekybos ir svetimšalių apsaugojimui, Gediminas greitai išplėtė miestą. Prie jo Vilniuj įsikurta ir krikščioniškų bažnyčių. Pats miestas turėjęs tris kvartalus: lietuviškąjį — aplink Pilies kalną, rusiškąjį — užupyje su Popovščizna ir vokiškąjį — apie dabartines Vokiečių ir žydų gatves.

Vilniaus upė (Vileika) tuomet turėjo kitokią vagą. Ji tekėjo į vakarus nuo didžiojo kunigaikščio rūmų Pilies pakalnėje per dabartinę Katedros aikštę ir čia jungėsi su Nerim. Vaga, kuria dabar teka Vilniaus upelis, esanti Gedimino prakasta pilies kalnui paaukštinti ir kunigaikščio rūmams su pilim iš visų pusių vandeniu apleisti.

3. Vilnius Gediminui mirus. 1340 metais Gediminui mirus, Vilniaus sostinė trumpam laikui pateko Jaunučiui. Už nemokėjimą ar nesugebėjimą valdyti Keistutis iš Trakų ir Algirdas iš Vitebsko, jo broliai, susitarė jį išvaryti iš sostinės. Anksti rytą Keistutis, pramušęs sienas, apėmė Vilniaus kunigaikščio rūmus ir sugavęs bebėgantį Jaunutį kalėjiman pasodino. Paskiau Algirdui su Keistučiu žemes išsidalijus, Jaunutis gavo Zaslavą prie Minsko. Algirdas įsisėdo Vilniuje, Keistutis pasiliko Trakuose.

Algirdo viešpatavimas davė Vilniui daug naujo. Did. kunigaikštis buvo pagonas, o jo žmona krikščionė (pravoslavė rusė). Pilies pakalnėje kūrenosi šventoji ugnis, o pranciškonai statėsi bažnyčią (rodos, šv. Mikalojaus). Kunigaikštienei taip pat buvo pastatyta nedidelė pravoslavų bažnytėlė („Piatnicka"). Nuo Algirdo prasidėda ir visoki pasakojimai apie religines kovas.

Rusų kronikos pasakoja, kad 1342 metais du d. kunigaikščio bajorai „Kumec" ir „ Niežylo", kurie buvę slapta pravoslavais patapę Antano ir Jono vardais, Algirdo buvę už tatai pakarti. Dar vienas bajoras („Kruhlec", Eustachijaus vardu) del tos pat priežasties buvęs pakartas 1347 metais. Visus tris vėliau pravoslavai šventais padarė ir jų relikvijas sudėjo Šv. Dvasios bažnyčioje. Reikia tačiau spėti čia buvus kitas politines priežastis, nes paties Algirdo žmona buvo pravoslavė ir katalikai, jo leidžiami, statėsi bažnyčią.

Neabejotina religinė kova apsireiškė kitam atsitikime. Algirdui kartą išvykus į vieną nepabaigiamų jo karo žygių, o jo vietininkui Goštautui taip pat išvažiavus į Tikociną, Vilniaus minia užpuolusi pranciškonų vienuolyną ir visus vienuolius (14 žmonių) išžudžiusi, vienus vidury miesto, kitus į kalnus išbėgusius (dabar „Trijų Kryžių"). Goštautas grįžęs sunkiai nubaudė kaltininkus, o Algirdas dar pasunkino piktadarių likimą.

Prie Algirdo sustiprėjus didžiojo kunigaikščio valiai ant kitų kunigaikščių, sostinės reikšmė didžiai pakilo. Pats miestas išsiplėtė išbujojo. Ėjo nemaža prekyba su Tveriu, Pskovu, Naugardu. Iš Lenkų ir Vokiečių atvyko žydų tos prekybos plėsti. Atleidimas nuo mokesnių primasino daug turtingų pirklių Vilniuje apsigyventi.

Reikia pažymėti, kad visą Algirdo ir Keistučio viešpatavimo laiką niekas nedrįso Vilniaus pilies pulti. Tik pačioj pabaigoj kryžeivių ordeno vadas Gotfrydas su 12.000 karių be laimės ją atakavo ir miestą išdegino. 1362 metais Vilnių buvo ištikęs badas.

Algirdui mirus (1377) ir Jogailai Vilnių apėmus, tuojau kryžeiviai pasirodė prie pilies sienų. Prasidėjo ir pragaištingos savitarpio kovos.

1381 metais Keistutis, patyręs apie Jogailos suokalbį su kryžeiviais prieš jį, užpuolė Jogailą Vilniaus pilyje ir išvarė jį į Krėvą. Kronikininkas Stryjkovskis ir Kojalavičius pasakoja, Keistutis tam tikslui 300 savo vyrų, keleiviais aptaisęs, į miestą iš įvairių kraštų įleidęs; 600 ginkluotų paslėpęs vežimuose, prikrautuose šieno ir odų; o pats su 100 raitelių iš Trakų netikėtai užklupęs pilį.

Tačiau greitai Jogaila, gera Keistučio širdim pasinaudojęs, atsikeršijo. Grįžęs Vilniun, jis Keistutį išvežė kalėjiman ir įsakė nužudyti. Keistučio lavonas — paskutinis buvo sudegintas Šventaragio slėnyje. Vytautas turėjo lygintis už tėvo nužudymą.

Tomis kovomis pasinaudojo kryžeiviai. 1383 metais net keturių komptūrų armija priėjo prie pilies ir nors buvo atmušta, bet dalis miesto buvo sudeginta, turtai išgrobstyti. Jogaila pradėjo ieškoti talkininkų. Radosi pirmoji 1385—86 metų unija su Lenkais. Lietu-

vos kunigaikščių tradicijas ir valstybės garbę ji paniekino, nes visas Lietuvos žemes svetimai tautai ir valstybei inkorporavo.

Su unija priimdamas krikščionybę, Jogaila išnaikino Vilniuje visus senosios lietuvių religijos pėdsakus. Pilies pakalnėje senosios šventyklos vietoj jis padėjo pamatus šv. Stanislovo diecezinei bažnyčiai. Miesto gyventojai pradėjo statyti šv. Jono didelę mūro bažnyčią taip pat senoj šventavietėj. Pačiam Pilies kalne buvo pastatyta maža Šv. Martyno bažnytėlė. Pagaliau, Antakalnyje šventoje girioje pastatė medinę šv. Petro bažnyčią, nors kiti sako čia ją buvus pradėtą dar Goštauto.

Nuo 1387 metų Vilnius gavo tam tikrą savivaldybę ir tam tikrų laisvių arba privilegijų Magdeburgo teisėmis. Miesto gerovė del to žymiai padidėjo. Jogaila pirmas nepasidrovėjo Vilniaus pilyje laikyti svetimą — lenkų garnizoną prie savo brolio Skirgailos; jis pats gyveno Trakuose.

Du kartu Vytautas be laimės mėgino atimti iš Jogailos paniekintą sostinę. Trečią kartą (1390) jis susidėjo tam tikslui net su didžiausiais Lietuvos priešininkais. Įvairių kraštų kryžiaus žygių dalyviai, kryžeivių ordeno mistro Engelhardo Rabės vadovybėje, iš viso apie 40 000 karių, sudeginę Kauną ir Trakus, susitiko su Skirgaila tarp Verkių ir Šeškinės kalnų. Kova buvo ilga ir baisi. Po keletą tūkstančių karių žuvę iš vienos ir antros pusės, jų tarpe Jogailos brolis Karigaila; miestas buvo sunaikintas, bet žygis nepavyko.

1392 metais atsidėjęs bombardavo pilį Konradas Valenrodas. Vytauto maištas plėtėsi po visą Lietuvą. Jogaila turėjo nusileisti; tais pačiais metais, išvaręs Skirgailą, susitaikė su Vytautu ir jam atidavė Vilnių „savo vardu".

4. Vytauto sostinė. Pasiryžimas išsivaduoti iš negarbingos Lietuvai unijos padarė Vilnių Lietuvos laisvės idejų centru. Atsargi, bet tiesi Vytauto politika tąja kryptim virto visų Lietuvos didžiųjų kunigaikščių tradicija. Vilniaus sostinė tapo lietuvių garbės, kultūros ir individualybės židiniu, net simboliu.

Vytautas energingai ėmėsi atstatinėti karų ir savitarpio kovų metu išgriautą miestą. Pradžioj jam mėgino dar atkeršinti Skirgaila, kurs su savo broliu Švitrigaila ir kryžeiviais 1394 m. apgulė Vilnių. Nors visokiomis priemonėmis, net slankiojamais bokštais, griovė pilį, tačiau pusės savo žmonių ir talkininkų nustojęs, turėjo atsitraukti. Nuo to laiko ligi Vytauto mirties Vilnius nebematė kryžeivių. Žalgirio mūšis vėliau jiems atėmė paskutinį narsumą.

Atstatytas miestas 1399 metais buvo didelio gaisro išnaikintas. D. kunigaikščio arklidėse pakilusi ugnis su didele miesto dalim pelenais

pavertė pakalnės rūmus su kunigaikščio iždine ir šv. Stanislovo bažnyčia. Vienas kelioninkas Gilbert de Lannoy taip aprašė Vilnių (1413):

„Atvažiavau į svarbiausią Lietuvos miestą, vadinamą Vilnių, kuriame yra labai aukštai ant smėlio kalno pilis, žeme, akmenimis ir mūro sienomis apsupta; viduryje pilis visa pastatyta iš medžio. Nuo pilies abiem pusėm nusileidžia sienos į apačią ir apjuosia daug namų. Toje pilyje ir tame aptvare paprastai gyvena Vytautas, Lietuvos valdovas ir ten turi savo dvarą bei butą. O arti tos pilies teka upė, kuri savo vandenis plukdo per miestą apačioje ir vadinasi Vilnius („Vilna"). Miestas nėra uždaras, bet ilgas ir siaurai nutysęs pakalnėn; pristatyta labai blogų medinių namų ir tik kelios tėra mūro bažnyčios."

Tokia atrodė tuomet svetimšaliui plačios ir galingos Lietuvos Valstybės sostinė. Tačiau ji buvo vienas žymiųjų Europos centrų. Ta reikšme Vilnius pirmą kartą laidavo internacionalę sutartį su kryžeiviais 1422 metais (Ossoje). Vytauto santykiai su Lenkija, su Rusija, Cargradu, Totoriais ir vakarų Europa davė progos daugeliui žymių vyrų atsilankyti Vilniuje. 1414 metais Didysis Naugardas čia atsiuntė savo pasiuntinius sutarčiai pasirašyti. 1419 metais čia Vytautas pakėlė chanais du totorių kunigaikščius, iškilmingai uždėjęs jiems ant galvų mitras. Savo pily Vytautas nekartą priiminėjo totorių hordų dovanas. Tris kartus čia lankėsi Čekų pasiuntiniai siūlydami Vytautui karaliaus karūną. Dažnai lankėsi čia ir Jogaila su visais palydovais.

Prieš mirtį Vytautas buvo sukvietęs Vilniuje ir tą garsų suvažiavimą, kuriame buvo pasiryžęs vainikuotis ciesoriaus Zygmanto suteikta karūna. Karalius Jogaila ir lenkų ponai priešinosi tam žingsniui, kuriuo Vytautas norėjo išsivaduoti iš Lenkijos ryšių. Suvažiavimo metu atėjo žinia, kad karūna sulaikyta Lenkijoje, o Jogaila atvyko pats atkalbėti Vytautą nuo tokių žygių. Tatai buvo nemažas smūgis senam Vytautui, kurs tuoj po to (1430) mirė Trakuose ir buvo palaidotas Vilnuje šv. Stanislovo katedros koplyčioje.

Prie Vytauto ištiko Vilnių pora nelaimių. XV a. pradžioj nugriuvo žymi dalis pilies kalno ir sunaikino apačioj po kalnu garsiuosius Minvydo rūmus. O 1420 metais miestą apniko maras.

5. Nuo Vytauto ligi Liublino unijos. Vytautui mirus Vilnius buvo apleistas del Švitrigailos kovų su Zygmantu (Keistučio sūnum). Švitrigaila pasižymėjo 1433 metais užėmęs miestą, sudeginęs, apiplėšęs jį kaip koks svetimas grobuonis užpuolikas.

Prie Kazimiero miestas išsiplėtė ligi Lukiškių; nuo 1441 metų įvesti reguliariai prekymečiai davinėjo miestui daug pelno. Tuo metu Vilnius tapo Did. Kunigaikščio Tarybos arba „ponų seimo“ būstine. Įsikūrė bernardinai.

Didysis kunig. Aleksandras, nuolatos gyvendamas Vilniuje, pritraukė daugybes savo bajorų, kurie čia statėsi savo rūmų. Vedęs Maskvos kunigaikštytę Eleną, jis sustiprino prekybos ryšius su Naugardu, Pskovu, Tveriu, Maskva ir kitais rusų miestais.

Prie Aleksandro Vilnius nenukentėjo nuo svetimų antpuolių, tačiau totorių būriai nekartą atsidurdavo šalia Minsko ir net Lydos. Todel 1505 metais Aleksandras nutarė miestą apstatyti mūro siena. Tam tikslui jis atleido miesto gyventojus visiems metams nuo visokių karo prievolių ir mokesnių, o už tatai jie turėjo apsiimti savo lėšomis sieną pastatyti. Tatai buvo padaryta 1506 metais. Siena turėjo penkerius vartus su šventųjų paveikslais. Miestas suorganizavo nuolatinę vartų sargybą. Tos sienos liekanų tebematyti dabar prie Aušros (Ašmenos) vartų.

Aleksandras įsteigė Vilniuje pirmą pinigų mušyklą, kuri buvo miesto piriminiko Ulricho Hosijaus priežiūroj. Įsikūrė dominikonai.

1520 metais pradėjo dirbti pirmoji popierio fabrika.

Iš karaliaus Zygmanto I miestas gavo dabartinę rotušės aikštę (1522). Tais pačiais metais Vilniuje įsikūrė pirmoji rusiškoji spaustuvė (Jokubo Babičo) ir tik 1533 metais — lotyniškoji (Andriaus Lenčickio).

1536 metais buvo pradėtas statyti tiltas per Nerį, dabartinis Žaliasis. Įsikūrė bernardinų vienuolynas Užupyje, buvo pastatyta šv. Trejybės bažnyčia, atsirado viešosios mokyklos prie Katedros ir šv. Jono bažnyčios. Miestas tris kartus degė. 1506 ir 1533 metais siautė totorių užneštos epidemijos. 1530 metų gaisras sunaikino pakalnės rūmus, katedrą ir dalį miesto, tačiau greit atsistatė gražesniais mūrais ir ištaisytomis gatvėmis.

Didžiausios puikybės įgijo Vilnius prie Zygmanto Augusto, kurs daugiausia jį mylėjo ir jautėsi čia namie esąs. Mylavimasis su Barbora Radvilaite Goštautiene sukėlė nemaža rivalizacijų tarp jos giminių ir kitų dvariškių. Kits kitą stengėsi aplenkti savo prasimanymais ir puikybe. Jei vienas davė šimtą pietų, tai kitas stengės duoti tris šimtus.

Per Neries upę iš karaliaus rūmų buvo permestas tiltas galerėja į Barboros rūmus. Tuo metu ir kitų puikių rūmų buvo pristatyta. Nuolatos švyturiavo mieste fejerverkai. Visa ta puikybė ir puotos

skaudžiai atsiliepe valstybės finansams, bet didelės naudos teikė miestui.

Zygmanto II Augusto metu pinigų mušimas pasiekė tobūlumo aukščiausio visoj Europoj. 1547 metais įsisteigė pirmoji stiklo fabrika; susiorganizavo „cechai“. Nuo nuolatinių gaisrų gintis miestas įsitaisė 100 čirkšlių. Miesto valdininkai gavo bajorų luomo privilegijų ir siuntė 2 atstovus į Seimą.

Nepaisant dviejų epidemijų (1552 ir 1569 metais), kurių pastaroji siautė per trejus metus ir išnaikino arti 25 000 žmonių, Vilniuje ir po to buvo apie 100 000 gyventojų.

6. *Vilniaus skurdimas po Liublino unijos.* Po Liublino unijos Vilnius nustojo savo reikšmės. Nors jis vis dar tebesivadino Lietuvos sostine, tačiau iš tikrųjų virto tik svarbiausiu Trakų vaivadijos miestu. Steponas Batorius paskutinis čia priėmė (1580) iš Žemaičių vyskupo Giedraičio didžiojo Lietuvos kunigaikščio kardą ir kepurę. Visi paskesnieji Lenkijos ir Lietuvos karaliai vainikavosi tiktai Krokuvoje. Vyriausias Lietuvos Tribunolas, 1581 metais įsteigtas, pirmą sesiją (6 mėn.) telaikė Vilniuje, paskui kilnojosi į kitus Lietuvos miestus. Mažo apšvietimo, be mokyklų, Vilnius tapo šiuo periodu religinių kovų ir visokių intrygų lizdu.

Reformacija, Zygmanto II kenčiama, greitai iššaukė griežtos reakcijos. Buvo atsiradę daugybės visokių sektų. Vyskupas Valerijus Protasevičius kovai su reformacija parsikvietė (1570) jezuitus. Per smurtą jis liepė išdraskyti kalvinų spaustuvę ir jų knygas viešai sudegino šv. Jono aikštėje. Atskalūnų naikinimui jiasi įkūrė gimnaziją. Prasidėjo religinės kovos ir net riaušės. Brastos unija (1596) dar sustiprino tas kovas. 1611 ir 1619 metais buvo net kraujo pralieta gatvėse susidūrus katalikams su protestantais. Tokios kautynės tęsėsi ligi 1659 m. Kartu prasidėjo žydų persekiojimai. Jų teisės, Vytauto suteiktos, buvo susiaurintos; jie galėjo turėti krautuvių tik žydų gatvėj ir tik aprėžtą skaičių.

Iš miesto iškilmių žymesnė tebuvo nesenai prieš tai kanonizuoto Lietuvos patrono šv. Kazimiero kūno įstatymas altoriun 1604 metais. Tais metais buvo pastatyta ir šv. Kazimiero bažnyčia. Tų religinių kovų laiku atsirado Vilniuj dar 12 naujų bažnyčių.

Miesto ūkis iro. Valdininkais nieks nenorėjo būti; 1614 metais reikėjo net uždrausti prieš terminus apleidinėti vietas.

1588—89 baisus badas, 1602 — maras, 1610 — gaisras, kurs išnaikino pakalnės rūmus, Katedrą, jezuitų kolegiją, 10 bažnyčių ir, sakoma, net 4700 namų; 1624—25 vėl badas ir maras, išnaikinęs apie

¼ visų gyventojų. Priviso daugybės elgetų; jiems 1626 metais net buvo sukurta savotiška valdyba.

Tik tranzitas dar šiek tiek laikė Vilnių. Vilniečiai savo lėšomis net išvalė dviem atvejais Neries vagą (1589 ir 1606). Vistik karalienė Marija Liudvika dar galėjo pasakyti savo vyrui Jonui Kazimierui, kad tvarkos ir puikumo atžvilgiu Vilnius geriau atrodęs, negu Krokuva.

7. *Svetimos okupacijos.* Unija su Lenkija įtraukė Lietuvą į karus su Rusija ir švedais, kurie pasibaigė abiejų valstybių pražūtim. Vilnius atkėlė labai žymią tų nelaimių dalį.

1654 metais Aleksiejus Michailovičius priėjo prie Vilniaus sienų. Lietuvos hetmanas Janušas Radvila neatsilaikęs įleido priešininką miestan; čia dar kurį laiką priešinosi Žeromskis, bet neatsilaikė. Dalis miesto buvo išdeginta, turtai išplėšti; prasidėjo badas ir epidemijos; žmonės mirė gatvėse ir kovėsi del maisto. Tuomet žuvo apie 25 000 gyventojų.

Pasiekus Rusijai Baltijos ir Juodąsias jūras, Vilnius nustojo buvęs tranzito punktu; prekyba visai sumenkėjo. Bendras suskurdimas nepalankiai atsiliepė ir moraliu atžvilgiu. Religinė netolerancija, bajorų kivirčai ir intrygos sudarė tam metui charakteringą atmosferą. Pavyzdžiui čia galima paminėti naminiai karai tarp Krištupo Radvilos ir Jeronimo Kadkevičiaus del Slucko kunigaikštytės, arba kautynės tarp Sapiehų ir Višneveckių (1700). Atminti tenka čia ir viešas iškeikimas Katedroje hetmano Sapiehos (1694) su visa del to iškilusia byla, nužudymai hetmano Gosievskio, pilies gynėjo Žeromskio ir visa eilė kitų, beveik kasdieninų, tos rūšies įvykių.

1702 metais Vilnių užėmė švedų karalius Karolis XII. Išbuvęs čia mėnesį ir darydamas visokias rekvizijas, jis dar uždėjo kontribuciją 25 055 olandų talerių. Tai buvo didelė suma tam metui.

1705 metais į Vilnių įėjo Petras Didysis su 50 000 kariuomenės. Jo kariuomenė stovėjo tarp Verkių ir Šnipiškio, o jis pats gyveno Sluškų rūmuose prie Neries, Antakalnyje, kur vėliau buvo padarytas kalėjimas. 1708 m. Petras I dar kartą pervažiavo Vilnių, o po jo atėjo vėl Karolis XII ir Stanislovas Leščinskis. Tuojau po to beveik trejus metus siautė badas ir maras (1708—1710). Žmonės valgė šunis, kates, žudėsi iš desperacijos. Sakoma, jog tuomet žuvę apie 30 000 krikščionių ir 4000 žydų (tas skaitmuo atrodo perdėtas, nes pats Vilniaus miestas ne daug daugiau buvo beturis tuomet gyventojų).

Karai su Maskva deginte išdegino Vilnių: 1676, 1700, 1706, 1715, 1734, 1741, 1748 ir 1749 metais naikino miestą gaisrai. Gaisras 1706 metais pelenais pavertė visą dalį tarp šv. Mikalojaus bažnyčios ligi

Aušros (Ašmenos) vartų; 1734 metais išdegė visas miesto vidurys su rotuše; 1748 m. išdegė bent ⅔ miesto (12 bažnyčių, 15 didžiųjų rūmų, 469 mūro namai).

Ligi Lenkijos ir Lietuvos padalijimų miestas neatsigavo ir nesiplėtė. Tuo metu čia buvo: 19 vienuolynų, 26 didieji rūmai, 154 mūro namai, 69 sodybos, 16 paprastų namų; o priemiesščiuose: 8 vienuolynai, 5 didesnieji rūmai, 40 mūrų, 419 sodybų, 206 trobelės. Mažiausia pusė tų visų trobesių buvo nedideli, 2—3 šeimynų gyvenami.

Gyventojų skaičius nėra tikrai žinomas: Karpinskis savo „Lexykon Geograficzny" 1766 metais paduoda 60 000 gyventojų, Balinskis vėliau 1832 m. tiktai 35 922, bet mano, kad ta cifra gali svyruoti ligi 50 000. Dar vėliau 1846 metais Rusų valdžios žinios rodė 54 182 gyv.; IX revizija (1850) — 49 006; X revizija (1858) — 58 175 ir žinios rinktos 1875 metais — 82 668. Tuo tarpu istorininkai pažymi, kad Lietuvai nesutapus su Lenkija Vilnius dar XIV a. turėjęs apie 30 000 gyventojų, kurių skaičius prieš Liublino uniją pasiekęs 120 000.

Šiek tiek miestas buvo beatsigaunąs prie Stanislovo Augusto (Poniatovskio), kai atgijo Vilniaus prekyba su Karaliaučium. Tuo metu buvo Gucevičiaus planais atstatyta Katedra (1777) ir rotušė (1781). Panaikinus jezuitų ordeną (1773), jų akademija buvo paversta vyriausia Lietuvos mokykla (Szkola Glóvna), kurios rektorium buvo garsusis Počobutas. Jo vedama astronomijos observatorija, kuri dar jezuitų buvo įsteigta 1753 metais (Puzinienės — Oginskaitės lėšomis) įgijo pasaulinį vardą.

Tuo metu Vilniuje buvo 32 katalikų bažnyčios, maždaug tiek pat vienuolynų (pastaraisiais laikais čia įsikūrė dar augustinų, dominikonių, trinitarų, rokitų ir pagaliau piarų ordenas), dvi dvasinės seminarijos, 8 ligoninės ir 4 spaustuvės. Kiek vėliau (1832) Balinskis priskaitė Vilniuje katalikų bažnyčių 26, koplyčių 7, unitų bažnyčių 2, pravoslavų 4, evangelikų 4, totorių 1, žydų sinagogų 4; katalikų vienuolynų vyrams 11, moterims 9, unitų po vieną vyrams ir moterims ir pravoslavų 1.

Savo anarchija Lenkija ruošė tuomet jau paskutines dienas Lietuvai ir jos sostinei.

1788 metais įėjo rusų kariuomenė į Vilnių. Mėginimai išsivaduoti nepasisekė, nes jau perdaug buvo įpainioti santykiai. 1792 metais vilniškiai prisidėjo prie Targovicų konfederacijos, ir gen. Kosakovskis pasiskelbė Lietuvos hetmanu.

1794 metais balandžio mėn. Vilniuje pakilo maištas gen. Jasinskiui vadovaujant. Rusų garnizonas (generolas Arsenjevas, pulk. Jezikovas, 40 karininkų ir 964 kareiviai) buvo nuginkluotas ir internuotas

šv. Kazimiero bažnyčioj. Hetmanas Kosakovskis, įtariamas išdavimu, buvo karo teismo sprendimu pakartas. Rusai tuomet susirinko ir apgulė miestą Zubovo ir Knoringo vedami. Pirmasis atakavo nuo Užupio, antrasis prie Aušros Vartų. Labai narsiai gynėsi vilniečiai, generolo Mejeno vadyboje, tačiau po trijų savaičių rusai užėmė miestą. Spalių mėnesyje Vilniaus sritis buvo atiduota valdyti generalgubernatoriui Repninui, o gruodžio 14 d. Vilnius tapo naujai sukurtos gubernijos miestu.

1795 metais paskutinis išdraskytos Lenkijos ir Lietuvos karalius, Stanislovas Poniatovskis, paskutinį kartą apsilankė Vilniuje vykdamas į Peterburgą.

8. *Rusų viešpatavimo pradžia.* Iš pirmų dienų rusai stengėsi Vilniuje panaikinti brangiausias jo istorinės galybės ir garbės liekanas. Caras Povylas atsilankė tuojau 1795 metais ir apžiūrėjo miesto žymybes ir įstaigas. Čia dar buvo išlikę didžiųjų kunigaikščių rūmai Pilies pakalnėje, miesto siena ir keleri gražūs jos vartai. Visa tatai rusų skubomis buvo išnaikinta. Nė vieno akmens nebuvo palikta iš didelių pakalnės rūmų, kurie buvo užėmę visą plotą tarp Katedros, Pilies kalno ir Vilniaus upelio. Tik viena Pilies gatvė teprimena tuos įdomius rūmus, tiek daug sakančius Lietuvos istorijai.

Tuo pat laiku (1800—1801) buvo išgriauta miesto siena. Tepaliko menki jos likučiai Bakštos gatvėj, Pylimo g. ir Ašmenos (Aušros) Vartuose. Jeigu nebūtų buvus ta siena išgriauta su jos penkeriais vartais, Vilniaus miestas būtų išlaikęs daug įdomių senovės pažymių. Toki buvo pirmi Rusijos darbai aneksuoto krašto sostinėje!

1802 metais caras Aleksandras atvažiavo Vilniun labai iškilmingai. Visa tatai buvo padaryta prastiems žmoneliams, kad jie įsitikintų naujos galybės didumu ir jos palankumu ištikimiems valdiniams.

Pats gyvenimas mieste pamažėl pradėjo taisytis. Nuo 1803 metų nemaža Vilniaus atgaivinimui padėjo universiteto darbai. Sausio mėn. 24 d. buvo sudaryta Vilniaus švietimo apygarda, kurios globėju buvo paskirtas kn. Adomas Čartoriskis. Gegužės 18 d. Lietuvos Vyriausioji Mokykla buvo paversta universitetu su keturiais fakultetais: fizikos-matematikos, medicinos, moralių bei politinių mokslų ir meno bei literatūros. Universiteto sąstate buvo rektorius, 4 dekanai, 32 profesoriai ir 12 docentų. Lėšas Rusų Vyriausybė (kasmet po 1 056 000 rub.) ėmė iš buvusių jezuitų dvarų. Profesoriai savo darbais iškėlė Vilniaus universiteto garbę plačiam pasaulyje. Čia išėjo mokslus daugumas musų tautinio atgimimo pionierių.

Ligi 1812 metų Vilnius žymiai išaugo. Gyventojų padaugėjo ligi

100 000. Pagarsėjo miestas savo teatrais (Kažynskio direkcijoj), koncertais ir kitomis pramogomis. Jos traukė net svetimšalius.

9. Napoleono armija. Prieš įeinant prancūzams caras Aleksandras dar kartą buvo apsilankęs 1812 metų balandžio mėn. 14 d. Iškilmingi sutikimai, priėmimai, puotos ir paradai pažymėjo tą atsilankymą. Neapsiėjo jis be incidentų. Birželio mėn. 23 d. jezuitų rūmuose prie Neries Užvingyje (Zakrete) turėjo būti didelė puota. Kadangi jezuitų salės buvo permažos, universiteto prof. Šulcui buvo pavesta per kelias dienas pastatyti atskirą salę su kolonomis ir stogu. Puikiausia salė buvo pastatyta; pats caras gėrėjosi architektūra. Tačiau prieš pačią vakarienę ji sugriuvo. Prof. Šulcas iš nerimo, kad jį galės įtarti tyčia taip padarius, čia pat Neryje pasiskandino.

Per tą puotą caras Aleksandras sužinojo apie Napoleono armijos persikėlimą per Nemuną. Ryto metą jis išvažiavo į Švenčionis. Vilniuje stovėjo rusų kariuomenė iš 70 000 žmonių. Napoleonui artinantis Barklay de Tolli atsitraukė į Nemenčiną, sudeginęs Žaliąjį tiltą ir sunaikinęs magazinus.

Birželio 28 d. Vilniaus bajorų deputacija net 7 varstus išėjo pasitikti Napoleono į Panerių kalnus ir čia įteikė miesto raktus. Pirmas įėjo į Vilnių Dominikas Radvila su savo ulonų pulku.

Trumpai pasilsėjęs vyskupų rūmuose, Napoleonas tuojau ėjo taisyti tiltų. Kitą dieną raitas apjojo miestą ir priiminėjo įvairias miesto deputacijas. Liepos mėn. 1 d. buvo sudaryta nauja Vyriausia Valdyba. Pirmininku buvo paskirtas baronas Hohendorfas, Lietuvos karo gubernatorius, o Napoleono komisaru prie jo — baronas Bignonas. Valdybos nariais buvo J. Sierakovskis, Aleks. Sapieha, Pr. Jelskis, Jonas Sniadeckis; sekretorium — Kosakovskis. Ypatingo Napoleono pasitikėjimo įgijo „Kurjer Litewski'o" redaktorius Danilavičius: jis buvo paskirtas policijos šefu.

Napoleonas priiminėjo įvairius didikus, rusų atstovą Balašovą, kurio misija nedavė vaisių, serbų kunigaikštį Milašių, pagaliau pats dalyvavo puotoj, kurią jam sutaisė Pocius savo rūmuose.

Pilies kalne buvo pastatytos keturios armotos, iš kurių prancūzai šaudė, kas kartas pranešdami apie Napoleono laimėjimus (tos armotos paskiau buvo išvežtos į Maskvą).

Liepos 16 d. Napoleonas išvažiavo į Švenčionis. Visos Lietuvos valdymas buvo pavestas prefektams ir subprefektams. Vilnius tapo visos administracijos centru; jisai taip pat pasidarė ir svarbiu strategijos punktu; pagaliau čia buvo armijos aprovizacijos įstaigos ir ligoninės.

Prancūzų armijai pralaimėjus Maskvos žygį ir bėgant iš Rusijos, Napoleonas lapkričio 23 d. prastose rogėse 28° šaltyje, su dviem savo generolais, neišlipdamas pervažiavo per Vilnių vykdamas Kaunan. Lapkričio 26 d. jau jis buvo apleidęs Lietuvą.

Prancūzų armijos likimas buvo baisus. Vilnius pamatė vieną iš baisiausių etapų. Pasakoja, jog rusų mušami, išbadėję ir sušalę prancūzai nuo Smurgainių ligi Vilniaus nustojo 20.000 kareivių. 60.000 įėję į Vilnių; iš jų 15.000 atsigulę ligoninėse, kiti puolęsi į krautuves, į namus, ieškodami maisto. Ligoninėse mūšių metu užmiršti ligonys mirė badu kaip musės. Universiteto klinikose, kurios buvo paverstos ligoninėmis, buvo taip pilna ligonių, kad net grindys buvo užimtos. Apleisti ir maisto pritrūkę, ligonys puolęsi prie preparatų, išgėrę spiritą ir baisiausiose agonijose, apsvaigę mirę. Kitur pusgyviai graužę šalia gulinčius lavonus. Nuo šalčio ir bado krito kareiviai gatvėse. Lavonus draskė šunes, kurie tuo būdu pripratę prie žmogienos, nepraleisdavo ir gyvų. Vienam Antakalnyje rusai palaidojo 5.000 prancūzų. Snipiškyje sausio mėnesyje apie 1.000 lavonų sudegino, surinkę iš gatvių, namų, požemių, vienuolynų ir bažnyčių.

Lapkričio 28 d. nuo Ašmenos priėjo rusų kariuomenė, o 30. d. nuo Nemenčino įėjo Kutuzovas, jau pirmiau du kartu buvęs generalgubernatorium Vilniuje. Jam sutaisė tokį pat iškilmingą sutikimą, kaip nesenai Napoleonui. Pasikartojo puotos, pokyliai, paradai ... Gruodžio 12 d. atvyko caras Aleksandras ir paskelbė amnestijos manifestą. Dovanoti bajorai iškėlė puikią puotą carui tuose pačiuose Pociaus rūmuose. Amnestija, berods, nepakliudė rusams nubausti nemaža žmonių.

10. Vilnius – gubernijos miestas. Ligi 1831 metų sukilimo Vilnius, nors paverstas tik Rusijos gubernijos miestu, tebebuvo dar Lietuvos švietimo ir politikos centru. Ypačiai daug reiškė universitetas. 1828 metais jis šventė 250 metų jubilejų. Įvairios studentų draugijos žymių profesorių vadyboje darė tam tikrą kultūros atmosferą. Tiesa, ta kultūra buvo prisisunkusi lenkų dvasios. Tačiau iš jos išėjo pirmieji lietuvių atgimimo kovotojai. Lenkų kalba rašiusieji istorininkai taip pat daug davė Lietuvos istorijos pažinimui ir poetai sukūrė nemaža gražių kurinių iš Lietuvos motyvų.

Nepasisekus 1830—1831 metų sukilimui Rusų Vyriausybė 1832 metais uždarė universitetą. Du skyriai, medicinos ir teologijos, buvo paversti medicinos-chirurgijos ir dvasine akademija. Pirmoji buvo uždaryta 1842 metais sausio mėn., o antroji tais pačiais metais perkelta (rugsėjo mėn.) į Peterburgą. Drauge buvo uždaryta

nemaža kitų (lenkiškų) mokyklų ir vienuolynų, nekalbant apie dvarų konfiskacijas ir žmonių baudimus. Prasidėjo rusinimo darbas.

Pats sukilimas Vilniaus miesto nebuvo pasiekęs, nes Gelgaudas, eidamas Vilniaus vaduoti, Panerių kalnuose nustojo kovose apie 1000 vyrų ir turėjo pasitraukti į Žemaičius. Tais pačiais metais Vilniuje pasirodė kolera.

Sukilėlių bruzdėjimas dar ilgai tęsėsi, įvairių slaptų organizacijų kurstomas. 1838 metais buvo padaryta eilė naujų ekzekucijų. Vienas iš vadų Simanas Konarskis buvo Vilniuje sušaudytas.

1839 metais panaikinus Lietuvos Bažnyčių uniją, unitų bažnyčios Vilniuje teko pravoslavams. Iš katalikų šv. Kazimiero bažnyčios perdarytas šv. Mikalojaus soboras buvo pašventintas 1840 metais.

Nuo 1840 metų miesto Valdyba buvo pertvarkyta bendrais Rusijos įstatymais, nors dalimis rusiška tvarka čia buvo vedama jau nuo carienės Katrės laikų. Vilniaus miestui buvo pripažintas herbas — Lietuvos ženklas, vietoj senųjų stulpų arba šv. Krištupo, brendančio per vandenį su žmogum, ant pečių sėdinčiu.

Daug Vilnius nustojo sudarius 1843 metais naują Kauno guberniją. Turtingiausios apskritys: Raseinių, Telšių, Panevėžio, Ukmergės, Zarasų ir Kauno buvo nuo Vilniaus atskirtos. Jų vieton buvo priskirtos prie Vilniaus gubernijos Dysnos ir Vileikos apskritys iš Minsko gub. ir Lydos apskr. iš Gardino gubernijos.

1848 metais Vilniuje vėl pasirodė kolera, kuri siautė nuo birželio ligi lapkričio mėnesio. Buvo apsirgę daugiau per 2000 žmonių, numirė arti 500.

1852 metais buvo įsteigtas centralis vakarų gubernijų archyvas, o 1855 metais senovės dalykų muziejus ir biblioteka senuose universiteto rūmuose, daugiausia iš Eustachijaus Tiškevičiaus rinkinių. Taip pat buvo sudaryta ypatinga Archeologijos Komisija, kurios pirmininku ir kuratorium ligi gyvos galvos buvo paskirtas gr. Eustachijus Tiškevičius, o vicepirmininku — Mykolas Balinskis. Biblioteka ir muziejus publikai buvo atidaryti 1856 metais sausio mėn.

Tuojau po Krymo karo, prasidėjus Rusijoj socialiam bruzdėjimui, Lietuvos bajorai vieni iš pirmųjų kreipėsi į cara siūlydami panaikinti baudžiavas ir turėdami galvoje atleisti valstiečius be žemės. Caras tuomet savo reskriptu (1857 m. lakpričio 20 d.) generalgubernatoriui Nazimovui įsakė sudaryti Vilniuje tam tikrą bajorų komitetą, kurs turėjo išdirbti baudžiavų panaikinimo planą. Komitetas buvo atidarytas 1858 metais vasario 19 d. ir sudarė Vilniaus bajorams visoj

Rusijoj liberalų reputaciją. Jo darbai tačiau pasirodė labai toli nuo liberalizmo.

1858 metais gegužės mėnesyje buvo pradėti apie Vilnių pirmieji Peterburgo-Varšavos geležinkelio darbai, o pirmas traukinys iš Dinabarko į Vilnių atėjo 1860 metų rugsėjo mėn. 4 d. Galutinai buvo geležinkelis pabaigtas tiktai 1862 metais rugsėjo mėn. Tas geležinkelis pavertė Vilnių dideliu prekybos punktu.

Po nelaimingojo 1863 metų maišto, kurs Lietuvoje pasirodė tiktai Kauno gubernijoje, ypatingai Panevėžio apskrityje, Vilnius tapo didžiausiu rusinimo centru. Garsusis maišto malšintojas generalgubernatorius Muravjovas, be egzekucijų, konfiskacijų, sukilėlių vadų korimo ir visų įtariamųjų siuntinėjimo į Rusijos gilumas ir Sibirą, griebėsi Vilniuje taip pat griežtų rusinimo priemonių. Nuo to laiko buvo uždrausta vartoti lietuvių knygoms lotynų raidės, o gyvenime tatai virto apskritai lietuvių knygų uždraudimu. Vilnius nustojo buvęs lietuvių leidinių centru, kaip jis jau buvo betampąs, ypačiai to amžiaus pirmosios pusės pabaigoje. Knygų spausdinimas persikėlė į Mažąją Lietuvą.

Bendrais Rusų miestų įstatymais Vilnius gavo renkamąją Valdybą, kuri buvo atidaryta 1876 m. liepos mėn. 28 d.

1897 metais Vilniuje buvo 154 532 gyventojai.

11. Lietuvių atgimimas. Muravjovo politika Lietuvoje, pavertusi lietuvių knygas ir laikraščius uždraustu ir baudžiamu dalyku, savaime stiprino Varšavos įtaką ir polonizavo kraštą. Vilnius tuo metu tapo ne tik rusinimo, bet ir Lietuvos lenkinimo lizdu.

Kun. Al. Burbos tautinis darbas Žaslių parapijoje tuomet buvo naujos gadynės pranašu. Tai buvo kaip tik „Aušros“ pasirodymo laikas. Vyskupo Audzevičiaus, Kauno gubernijos lietuvio, paskyrimas Vilniuje (1890—1895) davė šiek tiek vilties pirmai susipratusių lietuvių inteligentų tautininkų grupei, kuri tuomet temaldavo sau vienos bažnytėlės. Bet vyskupas Audzevičius, nors lietuvis ir lietuvių prašymą užjaučiąs, del priešingai nusistačiusios kapitulos negalėjo net to prašymo patenkinti. Tame Vilniaus atgimimo pionierių grupėje mes matome kun. Juozą Ambraziejų, Donatą Malinauską, d-rą Antaną Vileišį, Emiliją Vileišienę, d-rą Andrių Domaševičių, Povylą Matulionį, Valentiną Urbanavičių, K. Strazdą.

Prašymai užleisti lietuviams nors pačią mažąją Vilniaus bažnytėlę buvo be vaisių pakartojami prie vyskupo Zdanavičiaus ir Zveravičiaus. Tik 1900 metais balandžio mėn. vyskupo raštinė pranešė, kad „progai atsitikus“ lietuvių prašymas galės būti patenkintas.

1901 metais gruodžio mėn. 18 d. pagaliau mažiausiai lankoma (žydų kvartale) šv. Mikalojaus bažnyčia buvo atiduota lietuviams ir pirmu jos rektorium buvo paskirtas kun. Juozas Kukta. Šv. Mikalojaus bažnyčia tuomet buvo svarbiausias lietuvių atsigavimo židinys.

Ligi pat karo ir jau karui prasidėjus Vilniuje ėjo kantri ir atkakli kova dėl lietuvių kalbos teisių grąžinimo senosios sostinės bažnyčiose.

Lietuvių atgimimui stiprinti to paties inteligentų būrio buvo ruošiami nuo 1900 metų iš pradžių privačiuose namuose, paskiau viešose salėse vadinamieji vakarėliai, slapti ir pusiau slapti.

Svarbia organizacija tapo nuo 1904 metų kovo mėn. įkurta Vilniuje jau legalė „Vilniaus Lietuvių Savitarpinės Pašalpos Draugija".

1904 metais balandžio 24 d. (s. st.) atgavus spaudą Vilnius tampa lietuvių spaudos ir knygų leidimo centru. Pirmas lietuvių dienraštis „Vilniaus Žinios" (vėliau „Lietuvos Žinios") bendros tautinės pakraipos, pradėjo eiti 1904 m. gruodžio 10 d. Nuo 1906 metų pasirodė „Lietuvos Ūkininkas", nuo 1907 m. „Viltis".

1905 metų revoliucija padarė Vilnių politiniu centru. Didysis Vilniaus Seimas, posėdžiavęs 1905 metais lapkričio mėn. 21—22 d. ir surinkęs iš visos Lietuvos su viršum tūkstantį atstovų — buvo pirmas didelis atgimstančios lietuvių tautos politinis pasirodymas savo senojoj sostinėje. Revoliucinis nusistatymas prieš Rusijos biurokratizmą ir moderuotas reikalavimas plačios autonomijos Rusijos valstybėje — vaizduoja tą pirmą viešą politinę programą. Reakcija nedavė nė tos programos įvykinti.

Nuo 1907 m. Vilnius tampa „Lietuvių Mokslo ir Dailės Draugijų" būstine. Tuo būdu čia susikuria pirmus savo židinius atgimstąs lietuvių mokslas ir dailė. Mokslo Draugijos parodos buvo įžymūs lietuvių kultūros faktoriai Vilniuje.

Dydisis pasaulio karas įnešė naujos krypties ir naujų kovų. Pats Vilniaus miestas tapo atskiro klausimo objektu. Aplink jį susikoncentravo didžiausias ir skaudžiausias Lietuvos ginčas su Lenkija. Jis pareikalavo mūsų politinėse kovose visos eilės išrodymų ir ypatingos argumentacijos.

———

II. Kai kurie bendri istorijos daviniai Vilniaus klausimui.

12. Slavėnų kalba Lietuvos valstybėje. XIII a. viduryje, kai lietuvių kunigaikščiai išėjo politikos scenon, jie, kaip ir kitos viduriniu amžių tautos, dar neturėjo išsidirbę savosios rašomosios kalbos. Pirmais santykiais durdamiesi su vakarų Europos valstybėmis, visų pirma, su vokiečių ordenais, taip pat su popiežiaus kurija, jie vartojo, kaip ir visur, rašomąją lotynų kalbą. Kiek paskiau, susirašinėjimuose su vokiečių valdovais, randame dokumentų ir senąja vokiečių kalba.

Bet tatai buvo retesnės užsienių reikalų progos. Nuolatine oficiale rašomąja kalba pačioje valstybėje, lietuvių valdovams jau iš pat pradžių apėmus žymius rusų kunigaikštijų plotus, virto senoji slavėnų bažnytinė kalba. Kaip lotynų vakarų Europoje, taip rytų šalyse ta senoji slavėnų kalba vienodai buvo vartojama rusų, serbų, bulgarų ir net valakų (rumunų) raštuose. Nebūdama pakankamai nusistačiusi, kiekvienoj vietoj ji įgydavo ir vietinės gyvosios kalbos pažymių.

Kai lietuvių valdovai paėmė rusų žemių ir ėmė megsti santykių su rusų valdovais, niekur čia nevartotos lotynų kalbos vietoj raštų reikalui jie paėmė jau įsigyvenusią čia nuo krikščionybės įvedimo slavėnų kalbą[1]). Tatai bus dar suprantamiau, jei mes atsiminsime, jog rusų žemių ploto Lietuvos Valstybėje buvo labai daug.

Dar XIII a. lietuvių kunigaikščiai, kaip ir ieškodami atspirties prieš vokiečių ordenus ir naudodamiesi rusų kunigaikščių nesantarve, buvo apėmę gretimas Polocko žemes. Ilgainiui tie rusų žemių nukovojimai vis augo, ir didž. Lietuvos kunigaikščio Vytauto metu (XV—o pradžioj) Lietuvos Valstybė jau turėjo Polocko, Smolensko, Okos aukštupių, Kijevo, Voluinės ir kitas Rusų rytų ir

---

[1]) Plg. J. Jakubowski, Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie przed unją Lubelską. Warszawa, 1912, psl. 11—15.

pietų sritis ligi pat Juodosios jūros. Toj teritorijoj lietuvių gyvenama sritis tesudarė vieną dešimtą dalį.

Rusų ir lenkų istorininkai iš to dalyko veda, kad Lietuvoj rusai turėję viršų; pačios slavėnų kalbos prisiėmimo faktas paprastai yra tuo būdu aiškinamas. Bet mums yra žinoma, jog Valakuose, kur valdovai ir žmonės turėjo, kaip ir lietuviai, savąją kalbą ir kur rusų gaivalas buvo, be abejojimo, silpnesis už rumunus, slavėnų kalba betgi buvo priimta rašomąja valstybės kalba. Pagaliau nėra išrodymų, kad rusai anuomet būtų buvę kultūringesni už lietuvius. Antra vertus, dar nėra pakankamai aptirta pati lietuvių senoji kultūra. Bet jau ir esamieji tyrinėjimai archeologijos ir kalbos srityse neduoda teisės kartoti lenkų ir rusų pasakų apie senovės lietuvių barbariškumą.[2])

Senoji Lietuva, jos etnografinis branduolys nebuvo, jau bent nuo Algirdo laikų, kokia dykuma ar tuštuma nei žmonių nei ūkio atžvilgiu, nors ją taip vaizduoja kai kurie lenkų ar rusų istorininkai. Visai paliktų nesuprantama, kaip tariamai dyka šalis būtų galėjusi tokias rusų minias apgalėti, minias, kurios taip atkakliai mokėjo spirtis prieš visokius puolimus. Mums rodosi priešingai, vienas sulaikymas vokiečių ordenų žygių iš vakarų ir pietų ir stipri politinė organizacija viduj turi rodyti žemaičius ir aukštaičius ne pakrikėlius buvus. J. Jakubovskis iš savo tyrinėjimų išveda, jog etnografinė Lietuva, eidama prieš rusus, turėjusi ne tik stiprią monarchinę valdžią, bet ir žmonių tankumo ir ekonomijos atžvilgiu aukščiau stovėjusi už gretimas nugalėtąsias rusų žemes.[3])

Tuo dar nesakoma, jog tos vienos dešimtos dalies būta tiek galingos, kad ji viena būtų galėjusi savo jėgomis ar prievarta valdyti $^9/_{10}$ rusų dalis. Mes nė nemanome ginčyti, jog nepakankami resursai, ar šiaip ar taip, buvę vertę lietuvius nukariautoms rusų žemėms palikdinėti savitumo, šiokio tokio vietinio savarankiškumo[4]), nes tokia politika, apskritai, lengvina nukovotųjų svetimų kraštų valdymą. Bet sumanus naudojimasis tinkamomis politinėmis priemonėmis, kurios išlygina materialius trūkumus, dar negali išrodyti, jog lietuviai anuomet buvę silpnesni už rusus.

Iš Lietuvos Metrikos 1528 m. sarašų mes gauname patirti, jog, iš tikrųjų, ir materiale pajėga, būtent karių skaičium, etnografinės

---

[2]) Plg. čia Grewingko, Tischlerio, Bezzenbergerio, Krzyvickio, Daugirdo ir kitų tyrinėjimus.

[3]) Plg. jo str. „Opis księstwa Trockiego". „Przeglad historyczny". T. V. zesz. 1 p. Warszawa, 1907.

[4]) Plg. čia M. Liubavskio „Oblastnoje dielenje i miestnoje upravlenije litovsko-russkago gosudarstva". Moskva, 1893, 25, 26 psl.

lietuvių sritys buvusios stipresnės už rusų.[5]) Jeigu mes paimame Trakų ir Vilniaus vaivadijas, kur, be lietuvių gyventojų, buvo įtrauktos ir artimiausios nugalėtų rusų sritys, tai (Jakubovskio apskaitymu) lietuvių apskritys pateikdavo 3891 raitą karį, o rusų apskritys, išėmus Mstislavo ir Slucko nuovadas, tik 2212[6]). Bet į rusų apskritis čia yra įskaityta ⅓ Ašmenos apskr. su 125 arkliais, Gardino su 243, Vasiliškio su 193, Vilkaviškio su 248 ir kiti pakraščiai, kur, kaip yra žinoma, buvo arba iš seniau arba naujai įsikūrusių lietuvių bajorų; todel ir tų karių dalis, tiesą sakant, turėtų dar būti lietuvių pajėgų kontingentuose. Be to, į apskričių kontingentus čia nėra įskaityta didžiųjų žemininkų ir kunigaikščių pajėgų, kurių pačioje Lietuvoje būta visada daugiau. Tačiau ir paminėtu apskaitymu lietuvius matome čia teikiant 64 % karių, o rusus — tik 36 %. Jeigu dabar prie lietuvių Trakų ir Vilniaus vaivadijoje pridėsime 1839 Žemaičių arklius, o prie rusų 3160 arklių iš trijų Pagirio (Podlasie) apskričių, iš Voluinės, Polocko ir Vitebsko žemių, tai galų gale lietuvių pusėje gausime 5730, rusų — 5372. Tiesa, čia dar trūksta Kijevo ir Podolės kontingentų; bet už tat įskaityta dalis Pagirio lenkų (jotvingų vietininkų).

Taigi matome, jog $^1/_{10}$, t. y. lietuviškoji Valstybės dalis, kur labiau buvo išsiplėtojusi dvarų (arba bajorų) nuosavybė, karių pateikdavo valstybei daugiau arba maždaug tiek, kaip visos rusų sritys, t. y. $^9/_{10}$ valstybės teritorijos dalys. Jei tatai dar nerodo senojoj Lietuvos Valstybėj lietuvių ir rusų gyventojų skaičiaus lygumo, — nes lietuviškose dalyse, rasit, daugiau karių mobilizuota[7]), — tai vis delto tas apskaitymas mums aiškiai sako, jog lietuviai senojoj Lietuvoj vadovavo kitiems gaivalams.

Tatai rodo ir Lietuvos Valstybės Tarybos („rada gospodarskaja" sudėtis. Nepaisant rusų žemių didumo, čia matome vyraujant lietuvius kunigaikščius ir ponus (magnatus). Tiesa, ilgą laiką istorinėj literatūroj (pvz., Daškevičius, Briancevas, Jaruševičius) tą faktą aiškino tuo, kad Horodlės privilegija, kuri pakartotinai buvo tvirtinama net ligi 1563 m., buvusi leidusi Taryboje tik katalikams dalyvauti. Bet arčiau pasižinus su tos Tarybos sudėtimi, pasirodo, jog, iš tikrųjų, pravoslavų rusų joje dalyvauta ir toli gražu ne išimties dėka. Prof. M. Liubavskio tyrinėjimu, tas Horodlės straipsnis buvo nustojęs savo gyvosios reikšmės jau nuo

[5]) Tų sąrašų ištraukas paduoda M. Liubavskis savo kapitaliam veikale: „Litovsko-Ruskij Seim" Moskva. 1900, 355—360 psl.

[6]) J. Jakubowski, Studya nad stosunkami narodowošciowemi, 8 psl.

[7]) Apskritai, vienas arklys pareidavo ant 8—10 dūmų, t. y. mokesnių mokėtojų (služb).

1432 ir 1434 m. privilegijų, kurios Lietuvoje pravoslavams rusams pateikė lygių teisių ir „laisvių" („v o l n o s t e j") su katalikais.[8])

Magnatai ir kunigaikščiai l i e t u v i a i Taryboje vadovavo, be abejojimo, visai ne del kokio bereikšmio straipsnio, atgyvenusio savo amžių. Jie buvo stipriausi visuomenės atstovai, didžiausi ir turtingiausi Valstybėje žemininkai, tikrieji, anot vokiečių arba lenkų šaltinių, hercogai ir baronai. Tarp smulkiųjų Rusų žemininkų, jie buvo m a g n a t a i ne tik iš titulo, bet ir tikrąja galia — toki pat „reguli", „homines praepotentes", „viri famosi", kaip kad buvo buvę senovės Lietuvoje jų proseniai (XII—XIIa.). Šit kuo tenka aiškinti ta lietuviška Valstybės Tarybos sudėtis. Pastebėtina, kad nusilpnėję, nuskurdę žemininkai nustodavę ir Taryboje dalyvauti, kaip antai, garsioji Voluinės Kirdiejų giminė.[9])

Tų faktų akivaizdoj slavėnų kalbos vartojimas Lietuvoj gauna visai kitokios reikšmės. Pati tautinė kalba anuomet, kaip ir visur viduriniais amžiais, neturėjo tokios kultūrinės svarbos valstybėje; todel slavėnų kalbos įvedimas Lietuvoje nerodo, kad čia rusų kultūra būtų buvusi stipresnė.

Pagaliau, patys rusai ne visai taip šnekėjo, kaip lietuviai rašė. Vadinasi, ir rusams toji rašomoji kalba, šiaip ar taip, dirbtinis, antmestinis padaras. Dar mažiau čia tenka byloti apie kokią šių dienų g u d ų įtaką, nes gudai (baltarusiai) su savo kalba pradėjo skirtis nuo rusų tik XIII a., o nusistatė jau tik Lietuvos Valstybėj ir josios įtakoj.[10])

13. Tolesnė slavėnų kalbos evoliucija. Nors slavėnų kalbos atsiradimas Lietuvoj iš tikrųjų buvo tik toks, kaip mes tat išdėstėme, tačiau paskiau čia matome šiokių tokių permainų. Rašomoji oficialė kalba savaime plėtėsi. Iš diplomatinių sutarčių ji perėjo į metraščius, šalies teisę, teismus ir t. t. Tuo būdu susidarė tam tikra literatūra. Plačiau vartojama raštų kalba vis daugiau virto papročiu, o gyvosios kalbos įtakoje, pasidarė ypatingu valstybinio atskirumo arba patriotizmo pažymiu. Lietuvai susidėjus su lenkais ir į tą rašomąją kalbą ėmus terpti dar lenkiškų žodžių, susidarė savotiška, nors ir labai neišdirbta, nenusistojusi maišytinė kalba. Toji kalba gavo net l i e t u v i ų k a l b o s vardą. Jinai buvo visai ypatingas L i e t u v o s V a l s t y b ė s p a d a r a s, kurs su šių dienų gudų šnekta tiek bendro teturi, kiek ir su ukrainiečių, didžiarusių, lenkų ir su kitomis slaviškomis kalbomis arba dialektais.

---

[8]) Žiūr. „Rusko-Litovski seim", 352 p.

[9]) Ibidem, 354—360.

[10]) Žiūr. E. Karski, Belorussy, 1 d., 105, 118 ir k. p. p.

Nereikia pamiršti, jog anuomet valstybė ir jos kultūra buvo luominė, aristokratinė; tatai ypačiai tenka pasakyti apie etnografinės Lietuvos sritis[11]). Del tos priežasties minėtasis procesas apima daugiausia tik valdomuosius luomus. Iš jų ir iš raštų ir dokumentų sprendžiant, Lietuva atrodė buvusi slavų arba rusų šalis. Tuo tarpu liaudis (žmonės) ir žymi smulkiosios bajorijos dalis, ypačiai žemaičių srityse, tebekalbėjo savo senąja kalba ir jos dėka išlaikė savo tautinį savitumą. Todel kai tik senoji „lietuviška" kalba išnyko, nebeliko nė rusų kultūros ženklo. Tik pakraščiuose, kur lietuviai dūresi su rusų žmonėmis, rusėjimo procesas iš dalies apėmė ir demokratinius sluoksnius; čia tas rusėjimas, tikriau gudėjimas, oficialės „lietuviškos" kalbos buvo paremiamas. Nesant tačiau artesnių santykių ir platesnės komunikacijos, tas lietuvių žmonių „nutautėjimas" Lietuvos Valstybės metu nesiplėtė; etnografinės lietuvių kalbos sienos del to beveik nepersimainė[12]). Apie kokią baltarusių (gudų) kultūros įtaką lietuvių tautai nė kalbos čia negali būti, nes tokios kultūros patys baltarusiai neturėjo.

14. Katalikybės ir Lenkų unijų įtaka. Lietuvos unijos su Lenkais čia nieko nauja neįnešė, tik tą patį procesą toliau pavarė. Lenkų kalba, panėšėdama į seniau vartotą, čia negalėjo daryti žymios atmainos. Abi kalbos dargi, kaip minėjome, žymiai sumišo.

Lietuvoj betgi lenkų kalba netrukus paėmė kultūros viršų ir ilgainiui visai išstūmė senąją „lietuvių" kalbą. Tatai atsitiko pirmų pirmiausia per religijos propagandą, kadangi pimosios unijos (1386 m.) sutartimi lietuviai priėmė krikščionybę iš lenkų. Negalima nepastebėti, jog ta lenkų įtaka iš karto griežtai pasirodė ir etnografinėj Lietuvoj lengvai išdildė nežymius „rusiškumo" pėdsakus[13]). Tiesa, oficialiuose raštuose tebebuvo vartojama „lietuvių" kalba, bet nuo to laiko dvasinės kultūros srityje visur ėmė viršų lenkų.

Katalikybė atėjo Lietuvon kaip valstybinis, unijos sulygtas, dalykas. Jogaila savo edikte 1387 m. vasario m. 20. d. teikia visiems naujakrikštams, ypačiai bajorams (armigeris sive bojaris), įvairių ekonominių ir politinių privilegijų, pridėdamas (6 p.): kas nuo kata-

---

[11]) Plg. čia M. Liubavskio „Očerk istorii litovsko-ruskago gosudarstva do Liublinskoj unii vkliučitelno", Moskva, 1910, 57, 88 ir kt. pusl.

[12]) Plg. čia J. Jakubovskio XIII ir XVI a. sienų tyrinėjimą, l. c. 5.

[13]) „Rusu religija" pagoniškoj Lietuvoj ligi unijos su Lenkais neapreiškė savo galios, ir ligi to laiko tepriskaitoma vos 16 lietuvių kunigaikščių kilmės, priėmusių pravoslaviją. Ž. „Dokumenty objasniajuščije istoriju Zapadno-Russkago kraja" SPB, 1865 psl. XXXIV; žiūr. Boričevski „Pravoslavnaja i russkaja narodnost v Litvie" (Viestn. Jugo-Zapadn. Rossii).

likų tikėjimo atstos arba nepanorės jo priimti, negali naudotis paminėtomis laisvėmis[14]). O septyniomis dienomis vėliau buvo įsakyta Vilniaus vyskupui, idant visi lietuviai, be lyties, luomo ir titulo skirtumo, kurie gyvena Lietuvoj ir Rusuose, turi priimti katalikybę, atstodami nuo visų kitų „sektų". Buvo draudžiama su rusais tuoktis, ir jeigu susituokę nevirsta katalikais, tai turėjo būti kūno bausmėmis baudžiami[15]).

Jau nuo to laikmečio katalikybė Lietuvoj gauna „lenkiškos tikybos" vardą („polska wiara"). Lenkų kunigų lenkų kalba skelbiama, ji pradeda Lietuvoj lenkinimo procesą iš pradžių aukštųjų luomų, bajorijos, paskiau miestiečių ir pagaliau valstiečių tarpe.

Bet kalbėdami apie tą tikybinę lenkų įtaką, neturime jos perdėti, kaip tat mėgsta daryti lenkų rašytojai, tardamies esą vieninteliai Lietuvos „kultūrintojai". Iš tikrųjų tas lenkų krikštas ir mokslas jų pačių dėka į žmones bemaž visai nebuvo patekęs. Svetima, visiškai nesuprantama kalba kalbantieji misionieriai negalėjo rasti bent kokio platesnio atbalsio lietuvių tarpe; tatai sprendžiame iš daugelio XVI, XVII ir net XVIII amžiaus dokumentų.

Žemaičių vyskupas Melkioras Giedraitis, nuo 1576 m. visą savo gyvenimą kovojęs su pagonybe, ne be širdgėlos rašo 1587 m. jezuitų generolui, jog atvykęs į Žemaičius neradęs nė vieno, kurs eitų išpažinties, priiminėtų komuniją, mokėtų „Tėve mūsų", net žegnotis, turėtų išmanymo apie tikėjimo paslaptis ir t. t.[16]). Vyskupo bendradarbis, kanauninkas Daukša, jau tuomet šaukia kreiptis į žmones jų gimtąja kalba, ir pats rašo lietuviškai postilę ir katekizmą.

Tai buvo atviras priekaištas lenkų misionieriams, kad jie nemokėjo ir nesugebėjo krikščionybės darbo dirbti Lietuvoje. Lenkų kunigai tetesėjo atversti tik lietuvių aristokratiją, aukštąjį valdomąjį luomą. Todel lenkų nuopelnas Lietuvoj tuo atžvilgiu yra labai siauras ir aprėžtas. Galima dargi tvirtinti, jog lenkų kišimasis į katalikybės reikalų priežiūrą yra sutrukdęs krikščionybės idejų plėtojimąsi Lietuvoj. Turėdami savo rankose visą bažnyčios valdžią ir neperleisdami jos kitiems, lenkai visai nesirūpino paruošti lietuviškai mokančių kunigų, nei patys netesėjo lietuviškai išmokti[17]). Ligi patys lietuvių kunigai ir vyskupai nebuvo plačiau paėmę į savo

---

[14]) Ig. Danilowicz, Skarbiec dyplomatow, T. I, Nr. 539, 265—266 p.

[15]) Ibidem, Nr. 540, 266 psl.

[16]) Ne be ironijos dar prideda: „Uno hoc illi contenti: Lutherani non sumus, carnis die Veneris non comedimus". Žiūr. Daukšos „Postilla Katolicka" ed. E. Volterio, Petersb. 1909 m., II kn. XXIV psl.

[17]) Plg. čia lietuvių kunigų memorialą „Lietuvių katalikų būtis Vilniaus vyskupijoje", 1912, Tilžėje.

rankas krikščionybės platinimo, lenkų darbų vaisiai atrodė tiesiog skurdūs.

Charakteringa, jog tose vietose, kur Lietuvoj lenkų rankose ligi karo buvo išlikusi bažnyčios valdžia, k. a. Vilniaus vyskupijoj, katalikybės padėtis buvo menkiausia. Čia galėtume pakartoti popiežiaus Klemenso VIII siųstojo (1595 m.) vizitatoriaus A. Cumulėaus pranešimą, jog kunigai čia „lietuvių kalbos nemokėdami yra ir bažnyčiai ir žmonėms visai nenaudingi“, nes žmonės del to lieka be jokio mokslo[18]).

Tačiau lenkų kalba didžiųjų aristokratų ir bajorijos tarpe per tikybą pamažėl virsta paties kultūringumo, mokytumo, šviesumo ženklu. Į Lietuvių kalbą imama žiūrėti, kaip į tamsaus luomo, mužikų ir baudžiauninkų, „ne literatūros“, „beraštę“ šnektą. Visoki metraščiai, įstatymai, kodeksai ir kt. pačių lietuvių rašomi lenkų arba senąja „lietuviškąja“ (rusiškąja) kalba[19]). Lenkų kalbai padeda politikos santykiai su Lenkais, artimesnis lietuvių ir lenkų šlėktos bendravimas, bendri seimai, bendros politikos nelaimės ir t. t. Visa eilė lietuvių mokslininkų, dailininkų ir rašytojų savo kuriniais įturtina lenkų kalbos literatūrą.

Charakteringa betgi, — ir tatai reikia pabrėžti, — jog pati viena lenkų kalba, kalbai tuomet dar neįgijus tautinės kultūros veiksnio reikšmės, Lietuvoj savaime nereiškė lietuvių ir lenkų tautos vienumo. Lietuvių bajorai, kad ir lenkiškai šnekėdami, visai nesijautė esą lenkai ir visuomet skyrėsi nuo jų. Visą unijų laiką Lietuva išliko savo vidaus gyvenime savarankiška ir visuomet reiškė savo atskirą patriotizmą.

Prof. Kajalovičius tvirtina, jog dar 1386 m. sutartimi, t. y. iš pat pradžių, buvę sutarta, idant Lietuvos ir Lenkų gyventojai nesimaišytų, norint atatinkamų dokumentų nėsą atspaudintų ir tik lenkų istorininkas Naruševičius tatai minįs[20]). Aiškiai apie tokį skyrimąsi kalba pirmas Lietuvos Statutas (1529 m.), drausdamas svetimos šalies piliečiams, t. y. ir lenkams, davinėti Lietuvoj žemių, dvarų, kitokių turtų, valdžios vietų, titulų ir t. t.[21]). Kiek maža buvo tarp

[18]) M. Baliński, Dawna akademja Wilenska. Wilno 1862 psl. 440.

[19]) Vartojama ir lotynų kalba.

[20]) Žiūr. „Dokumenty, objasniajuščije istoriju zap. ruskago kraja“ XL. psl.

[21]) Plg. skyr. I art. XXV (Działyński, Zbiór praw litewskich, Poznan, 1841, 167 psl.) kur ginama „imenej, ludej i zemeł dawati i pervych danin potwerżati“, arba skyr. III art. 3 (ibid. 186—7 psl.), kur „nemini alienigene“ neturi būti teikiami „fundos, castra, civitates, quascumque hereditates, quecumque offici, honores et dignitates“ — bet tik „nativis indigenis terrarum ipsarum magniducatus“.

lietuvių ir lenkų „broliškumo", geriausiai rodo Liublino seimo (1569 m.) dienoraštis[22]). Čia mes matome Lietuvos atstovų, ypačiai Žemaičių viršilos (Kadkevičiaus), griežtą pasipriešinimą Koronos lenkams, kurie naudodamiesi sunkia Lietuvos padėtimi, savo pasikesinimais žemino lietuvių garbę[23]). Po Liublino Unijos tas lietuvių nepalankumas ir atskirumas nuo Lenkų išeina aikštėn trečiajam 1588 m. Statute, kur sakoma, jog lenkai neturi gauti Lietuvoj, Rusuose ir Žemaičiuose jokių turtų ir vietų nei amžinai, nei laikinai, o atvirkščiai elgiantis, visa konfiskuojama Lietuvos kunigaikštijos „stolu i skarbu"[24]). Tuo metu dargi matome, tam atskirumui pabrėžti, vėl imantis senos „lietuviškos" rašto kalbos, kuria ir 3-čiasis Statutas išleidžiamas.

15. XIX amžiaus atmainos. Tas Lietuvos visuomenės savitumas, ištvėręs ligi pat Lenkų ir Lietuvos padalijimų, apdilo tik Rusų priklausomybės laikmečiu, t. y. kai pats šalies gyvenimas buvo nustelbtas. Netekus valdžios ir savarankiškumo, mūsų ir lenkų šlėkta stipriau ėmė jausti bendrą nelaimę ir arčiau rištis vienais išsivadavimo siekimais. 1831 ir 1863 m. maištai Lenkuose ir etnografinėj Lietuvoj, tarytum, patvirtina tą artimybę, nors ir čia skyrimosi netrūko.

Tais vienybės mezgimosi laikais Europoje bręsta nauja tautinės kultūros ideja, kuri savo pagrindui dėjo savitą tautos kalbą. XIX a. pradžioj Lietuvos bajorų dalis, kuri mokėsi lenkiškai Vilniaus universitete, dar nedrąsiai, bet atvirai ėmė kelti lietuvių gimtosios kalbos atgaivinimo reikalą. Dar tik romantiniais — gražumo, turtingumo, senumo — motyvais remiamas, tas reikalas vis plačiau buvo palaikomas, ypačiai lietuvių inteligentijos, kilusios iš smulkiosios bajorijos ir valstiečių, prieš pat baudžiavos panaikinimą. Baudžiavai kritus (1861—64 m.), t. y. mūsų žmonėms laisvo piliečio teisių įgijus, lietuvių kalbos reikalas virto plačių masių reikalų, nes

---

[22]) Žiūr. Kajalovičiaus išleistą „Dnevnik Lublinskago Seima 1569 g. SPB. 1869 g., arba Działyńskio „Zródłopisma do dziejów unii Lubelskiej, Część III, Poznań, 1856.

[23]) Plačiai tai išdėsto I. I. Lappo, Vielikoje kn. Litovskoje za vremia ot zakliučenija Liublinskoj Unii do smierti Stefana Bartorija. T. I. SPB. 1901 pgl. 79 psl. etc.

[24]) Žiūr. III skyr. 12 art., kur sakoma, jog Lietuvoj ir „vo vsich zemliach jemu prisluchajuščich dostojnostiej duchovnych i svietskich, gorodov, dvorov, gruntov, starostv, deržav, vriadov, dvornych posesii abo v deržanje i poživanje i viečnostiej žadnym čužozemcom i zagraničnikom ani susiedom davati ne majem", bet tiktai „Litwie, Rusi, Žomoiti, rodičom, starožilom i urožencom Vielik. kn. Litovskaho".

visa žemųjų Lietuvos luomų visuomenė sargiai išlaikė savo tautinę kalbą.

Rusų valdžios pastangos, numalšinus lenkų vardu keltą maištą, užmesti lietuviams rusų kalbą nepasiekė savo tikslo. Lietuvių spaudos uždraudimas tik privertė lietuvių judėjimą, kad ir pikčiausiai persekiojamą, slaptai tvirtėti ir plėstis. Tačiau, antra vertus, laisvai leidžiami į Lietuvą lenkiški laikraščiai ir knygos padėjo plėstis ir tvirtėti senosioms lenkų kalbos tradicijoms bajorijos kunigijos ir inteligentijos tarpe, kuri jau buvo įpratusi į lenkų kalbą ir rašytojus. Galime dargi sakyti, jog, švietimo reikalui išaugus, lietuvių spaudos draudimo laikmetis ligi 1904 metų Lietuvoj daugiausia lenkų kalbą praplatino.

Nuo 1883 m., kai užsieniuose naujoji inteligentų valstiečių karta drauge su susipratusiais bajorais, ėmė leisti ir slaptai platinti lietuvių laikraščius ir knygas, lietuvių kalbos atgijimas gavo stiprų pamatą ir iš dalies pastojo kelią savotiškai rusų valdžios suglobtai polonizacijai. Tame lietuvių tautiniame judėjime dalis inteligentų, kunigų ir bajorų aiškiai prišlijo prie jo, o kita — nesižinodama, kaip laikytis, tarėsi „lenkų kultūros lietuviais“ (gente lituani, natione poloni). Kai kur tie lenkiškai šneką lietuviai, drauge su tikrųjų lenkų emigrantais ir „Koronos“ lenkų padedami, dar griebiasi Lietuvoje senųjų unijos tradicijų gaivinti ir stoja prieš lietuvių tautinį judėjimą. Daugeliu atveju tąja lenkiško nacionalizmo skraiste tedengiami Lietuvos dvarininkų ekonominiai ir politiniai interesai prieš lietuviškai šnekančius valstiečius ir darbininkus.

Nemokėdami susiorientuoti naujai atgimusioj ir lietuviškai šnekančioj Lietuvoj — tie istorinės Lietuvos patriotai atsidūrė gana kėblioj padėty. Tardamies lenkais, jie darosi Lietuvai svetimi ir priešingi, o įsiterpti į lietuvių visuomenę jie dažnai neištesi del savo išauklėjimo ir papročių. Vieni jų lieka tiesiog parijais, o kas griežtesnis — atvirai stoja lietuvių pusėn arba, priešingai, virsta agresingais lenkininkais. Žinoma, patogesnėse lietuvių tautinio gyvenimo aplinkybėse tas dvejojimas ir priešinimasis savaime turės išnykti, kaip jis jau žymiai yra ir šiandien apnykęs.

Mes čia nekalbame apie lenkus emigrantus, kurie šiokiais ar tokiais keliais prasprūdo pro sargiai saugojamą Lietuvos sieną. Bet tas gaivalas yra toks nereikšmingas visoj gyventojų masėj, jog, žinoma, nė ypatingo savo tautinio klausimo kelti negali. Tariamos lenkų valstiečių ir miestiečių masės Vilniaus ir iš dalies Kauno bei Suvalkų žemėse, kuriomis taikosi remtis lenkų politikai, tėra iš tikrųjų daugiausia paskesniosios kilmės ir grynai demagogiškos bažnytinės

lenkininkų akcijos padaras. Tai yra Lietuvos aborigenai katalikai, kuriems katalikų tikėjimas sutapo su lenkybe, nes patys tautinės sąmonės per savo tamsumą dar nėra pribrendę.

16. Išvados. Tuo būdu mums tenka išvesti, jog lenkų kalbos vartojimas Lietuvoj dar visai nerodo čia paties lenkų gaivalo, kaip kad sakysim, seniau Rusuose prancūziškai šneką bajorai ir inteligentai nerodė ten prancūzų buvimo. Daugumas vadinamųjų lenkų, kurie čia varo lenkišką akciją arba į lenkus šlyja, yra iš tikrųjų ne lenkai, bet lenkų kultūros l i e t u v i a i. Jau tas faktas mūsų kovoj, šiaip ar taip, teikia visai kitokios jai prasmės e t n o g r a f i j o s atžvilgiu. Abi kovojančios pusės čia yra l i e t u v i š k o s, ir visas klausimas galų gale virsta tik pačių lietuvių k u l t ū r o s k o v o s klausimu. Iš vienos pusės stoja naujai atgimęs ir lietuviškai šnekąs gaivalas, kurs visą lietuvių ateities kultūrą stiprina ant savo gimtosios, individualės kalbos pamato; iš antros pusės — nedidelė saujelė tų, kurie stoja prieš tą masių kryptį, norėdami eiti toliau senomis savo lenkiškos kalbos tradicijomis.

Tatai mes laikėme per reikalinga pabrėžti, nes „lietuvių lenkininkų“ problema yra viena tųjų, kuri mūsų pakraščiuose, ypač Vilniuj ir jo srityje, daugiausia painiavos yra įnešuši į jaunąjį lietuvių tautos judėjimą ir kuri dažniausiai gauna neteisingų aiškinimų užsieniuose.

III. Etnografinės statistikos analizė.

17. Pravoslavų skiriamoji linija ir jos reikšmė. Vilniaus sritis iš senų senobės visa priklausė lietuvių giminei; čia koncentravosi ir visas Lietuvos valstybės gyvenimas. Bet užtat čia ryškiau atsiliepė visokios istorinės permainos. Rytinės dalys, rečiau gyvenamos ir durdamosios su svetimais gaivalais, lengviau galėjo keisti savo išvaizdą. Dirstelėję šiandien į kurį kalbos žemėlapį, jau kuone didesnėj pusėj mes neberandame lietuvių kalbos! Kuo išaiškinti tas dalykas ir ką jis iš tikrųjų reiškia?

Atsižvelgdami į rusų arba gudų kalbos čia išplitimą, galime manyti, jog slavų giminės būtų nustūmusios lietuvius į vakarus. Tokį lietuvių nustūmimą arba nustelbimą kraštinėse, pirmiau dykesnėse, rytinėse srityse mums iš dalies rodytų šiandieninė čia pravoslavų tikybos siena.

Yra žinoma, jog rusai dar X amžiaus pabaigoj priėmė rytų krikščionybę, t. y. pravoslaviją, kuri virto ryškiausiu jų skirtumo pažymiu. Rusai, net oficialės sferos pravoslaviją statė ypatingu rusų tautos ženklu. Todel, kai lietuviai XIII. a. susidūrė su rusais, jie, būdami dar pagonais, tuo aiškiai skyrėsi nuo rusų ir buvo dažniausiai jų metraštininkų vadinami: „poganaja Litva“, („pagonų Lietuva“). Tik kai kurie Lietuvos kunigaikščiai ir jų palydovai krikštijosi tuomet pravoslavais.

Vėliau po unijos su lenkais (1386 m.), lietuviai priėmė katalikybę. Did. Lietuvos kunigaikštis Jogaila buvo prisižadėjęs visus lietuvius („omnes natione Lithuanos“) katalikais atversti. Tuo būdu katalikybė Lietuvoj atskyrė lietuvius nuo rusų. Šit, kodel mes manome pravoslavų gyvenamas vietas Vilniaus srityje rodant rusų (slavų) gaivalą.

Tiesa, ilgainiui galėjo būti tikybos permainų: rusai galėjo atvirsti katalikais. Bet istorija tokio apsireiškimo Lietuvoje nekonstatuoja. Jogaila savo privilegijomis vertė visus l i e t u v i u s katalikais krikštytis ir gynė su rusais tuoktis, jeigu šie katalikybės nepriimdavo. Tačiau prieš pačius rusus, tat pripažįsta dargi rusų istorininkai, Lietuvos Valstybėje nebuvo vartota prievartos nei del jų

religiojos, nei del jų kalbos, nei del jų papročių. Taip pat Horodlės privilegijos, susiaurinusios pravoslavų teises Valstybės Taryboje, iš tikrųjų, nors net ligi 1563 m. kartojamos, jau nuo 1432—34 m. buvo virtusios anachronizmu[1]). Todel turint galvoj rusų masių nepaslankumą ir didį religingumą arba prisirišimą prie „rusiškos tikybos", sunku manyti čia katalikybę galėjus plačios įtakos turėti. O 1596 metų religinės ūnijos paviliotieji pravoslavai, Rusijai Lietuvą užėmus, 1839 metais buvo vėl atgal įrašyti į pravoslavų bažnyčią. Tik revoliucijos metais, kai buvo paskelbta tikėjimo laisvė, dalį rusų matome laisvu noru katalikais krikštijantis. Bet užtat mums yra žinomi lietuviai pravoslavai iš senesnio laikmečio. Antai, prieš 1860 m. parapijų sąrašai, p a č i ų p r a v o s l a v ų k u n i g ų s u d a r y t i, rodo Vilniaus gubernijoje net 27.985[2]) lietuvius pravoslavus, t. y. 6,7 % visų lietuvių.

Tais istoriniais daviniais remdamiesi ir turėdami galvoje sodžiaus masių nejudrumą, konservatizmą, rusų prisirišimą prie savosios „rusiškosios" tikybos, — galime spėti Vilniaus gubernijos pravoslavus arba jų sektantus (prieš 1905 m.) esant m a ž d a u g v i s ą čia rusų (slavų) kilmės gaivalą. Etnografijos ir geografijos tyrinėjimai tą spėjimą patvirtina. Bet iš pradžių eikime prie skaičių.

1897 m. sąraše matome visoj Vilniaus gubernijoj esant 440.969 pravoslavus ir jų sektantus, t. y. 27,7 %. Gausesnį skaičių aptinkame rytinėse Dysnos, Vileikos ir Ašmenos apskrityse ir dar Lydos apskrityje.

I lent.

Pravoslavų skaičius Vilniaus g. (1897).

	Iš viso gyventojų	Pravoslavų, sentikių ir atskalūnų	%
Vilniaus apskr. . . .	208.781	11.499	5,5
Vilniaus miest. . . .	154.532	30.008	19,4
Vileikos apskr. . . .	208.013	122.028	58,6
Dysnos apskr. . . .	204.923	117.438	57,3
Lydos apskr. . . .	205.767	51.873	25,2
Ašmenos apskr. . .	233.559	71.850	30,7
Švenčionių apskr. . .	172.231	24.978	14,5
Trakų	203.401	11.295	4,4
Visoj gubernijoj . .	1.591.207	440.969	27,7

[1]) Plg. M. L i u b a v s k i, Litovsko-Russki seim, Moskva, 1901, str. 352—360.

[2]) L e b e d k i n, Viestnik jugo-zapadnoi i zapadnoi Rossii, 1862. T. I, sk. IV. Pravoslavų lietuvių randame ir Kauno gub.

O jeigu atmesim didžiarusius, kurių daugumas buvo nesenai Rusijos valdžios čion atgabenti valdininkai arba kareiviai, tai maždaug vietinių įsigyvenusių pravoslavų turėsime 23,1 %. Ypačiai nežymus tada pasirodo pravoslavų procentas vakarinėse apskrityse. Būtent:

Vilniaus apskrityje . . .	1,8 %
Trakų	0,9 %
Švenčionių	9,2 %

Kurias vietas yra užėmė tas pravoslavų gaivalas, mums vaizduoja vienas žemėlapis iš didžiulio vadinamos „Vakarų Rusijos" atlaso, kurs buvo 2-uoju leidimu išleistas Petrapilyje 1864 m. pravoslavų cerkvių statymo raštinės rupesniu [3]). Apie jo tikrumą, neturint geresnių šaltinių, spręsti yra labai sunku; bent 1897 m. sąrašo skaičiai jam neprieštarauja. Turint galvoje statytojų uždavinį — „tiksliausiomis ir neabejotinomis žiniomis apie tikybą atremti melagingus Rusijos neprietelių tvirtinimus del Vakarų krašto gyventojų, kurie, nors svetimos tikybos ir tautos įtakoj, yra betgi palikę kilmės ir istorijos atžvilgiu neatskiriamais ir organingais Rusijos valstybės dalyviais" [4]) neatrodo, kad tas pravoslavų plotas būtų susiaurintas; greičiau — priešingai.

Čia matome pravoslavams atbrėžtas visas kraštines Dysnos ir Vileikos apskritis, kur katalikų tėra didesnėmis ar mažesnėmis salomis teįsiterpusių. Ašmenos apskrityje kraštinė pravoslavų linija eina pro Smurgainius, pro Ašmeną, siaurai nusikiša į Vilniaus apskritį, neprieidama Taboriškių ir Turgelių, toliau vėl atšlyja į rytus ir palieka katalikams visą sritį į vakarus nuo Graužiškių, Alšėnų, Trobų ir Lazdūnų. Katalikų salų dar randame apie Vyšniavą ir prie Minsko gub. sienos. Lydos apskrityje pravoslavai tėra siauru rangytu kaspinu įsiterpę į katalikų mases iš pietų pusės. Lydos miestas daro patį šiaurinį pravoslavų kyšulio galą, o trikampis prie Gardino gub. sienos nuo Ostrino ligi Nemuno, Liebedos pusėn, yra vėl katalikiškas. Visoj kitoj likusioj gubernijos daly pravoslavai tėra susėdę mažomis salelėmis apie Vilnių, Trakus, Aukštadvarį, Kronis, Darsūniškį, Vilūnus, Vievį, Merkinę, Žižmą ir Švenčionis. Be to, pravoslaviškas rodomas dar Švenčionių apskrities galas, kurs prieina prie Ašmenos apskrities.

Šit gaivalas, kurs apibrėžtame plote, atrodytų esąs slaviškas ir etnografijos atžvilgiu svetimas lietuviams; jis, matyti, kadai dar

[3]) Atlas narodonaselenija Zapadno-russkago kraja po ispoviedanijam 1864. Zemėlapiai ir statsitikos medžiaga yra sutvarkyta Batiuškovo priežiūroje vyriausio štabo papulkininko Rittiсho.
[4]) Ibid. Prakalba.

senovėje, turėjęs įsigyventi į rečiau gyvenamus lietuvių pakraščius. Jau XVI a. maždaug tame plote, pasak J. Jakubovskio, gyvenę nebelietuviai, tik rusai[5]). O toji gausybė katalikų salų bei salelių, kurių rodo tikybų atlasas Vilniaus gub. rytuose, Minsko ir kitose rusų gubernijose, pirmiau Lietuvos Valstybės dalyse, yra arba lietuvių likučiai arba jų kolonizacijos pėdsakai. Tai yra lietuvių kunigaikščių ir bajorų dvarų įtakos palikimas svetimoj ir ilgą laiką lietuvių valdytoj šalyje. Pravoslavų salos vakarinėse dalyse rodo, be abejojimo, rusų imigraciją.

Mes žinoma, nemanome tvirtinti tą tikybinį pasiskirstymą tiksliai visada buvus drauge ir kilmės, nes aukščiau minėjome, kad Lietuvos Valstybėje būta taip pat rusų katalikų ir lietuvių pravoslavų.

Tačiau pakanka po to dirstelėti į kurį šių dienų „etnografinį" Vilniaus srities žemėlapį, ir pamatysime visai ką kita. Pavyzdžiui, prof. E. Karskis savo knygoj apie gudus (baltarusius) rodo juos gyvenant toli į vakarus nuo minėtos skiriamosios tikybų linijos. Ypačiai toli tas gudų plotas nueina apriesdamas Vilnių[6]). Lietuviams belieka vos 25—50 varstų platumo juosta vakaruose. Taip pat 1897 m. sąrašas visoj Vilniaus gubernijoj rodo vos 17,59 % lietuvių ir 69,2 % lenkų bei rusų; o 1909 m. ankieta teranda 12,9 % lietuvių ir 72,5 % rusų bei lenkų.

Kyla tad visa eilė klausimų: ką reiškia tas tariamas čia „slavų" įsigyvenimas; iš kur čia yra atsiradę tie „rusai" katalikai, arba kur dingo lietuviai, čia iš senovės gyvenę. Ar turi čia prasmės tikybų skirstymas?

18. Lietuvių kalbos plotas. Visų pirma ką reiškia čia vadinamos etnografinės sienos? Prof. E. Karskis savo žemėlapį vadina „gudų (baltarusių) kilmės etnografiniu žemėlapiu", bet pastebi, jog į gudų padermę jis įskaito ir lietuvius, gudiškai šnekancius[7]). Vadinasi, pati siena, iš tikrųjų, terodo lietuvių kalbos vartojimo sieną jo tyrinėjimų metu. Tiesiog kalbos žemėlapiu vadina maždaug tokį pat plotą J. Rozvadovskis[8]). Bet visi tam reikalui vartoja „etnografijos" žodį. Kad neteisinga yra vartojamoji kalba laikyti vieninteliu etnografijos pažymiu, apie tai mes jau esame kalbėję. Vilniaus gubernija čia pateiks puikiausių įrodymų.

---

[5]) J. Jakubowski, Studya. 3—4.

[6]) Plg. čia vokiečių išleistą atlasą „Völker-Verteilung in West-Rußland" Verlag der Kownoer Zeitung, 1916, ir visus kitus svetimšalių išleistus žemėlapius.

[7]) „Bielorussy", pusl. 4.

[8]) „Mapa językowego obszaru litewskiego", Polska i Litwa, psl. 335.

Bet iš pradžių atsakysim į klausimą, ar iš tikrųjų lietuvių kalba taip siaurai yra vartojama Vilniaus srityje.

Mes nė manyti nemanome slėpti, jog šiandien lietuvių kalbos v i e š a s i s vartojimas, palyginus su anksčiau parodyta katalikų pravoslavų siena, Vilniaus srityje yra žymiai siauresnis. Į rytus nuo Vilniaus šiandien nebegirdime žmonių lietuviškai tarpusavy šnekant. Paties Vilniaus miesto gatvėse daugelis nebesupranta lietuviškai. Ašmenos apskrityje belikusios tik didžiulės lietuvių kalbos salos. Ir Lydos ir Švenčionių apskrityse jau daug kur girdėti slavų kalba. Tik bemaž visoj Trakų apskrityje, be pačių Trakų apygardos, ir visu Vilniaus ir Švenčionių apskrities pasieniu skamba visur gimtieji mūsų garsai.

Nuvesti čia kokia tiksli lietuvių kalbos vartojimo siena — yra be galo sunku. Dar šen ir ten, ypačiai senesnieji žmonės, tebemoka lietuviškai, bet drauge moka ir antrą kurią kalbą. Viena kalba dažnai maišoma su kita, destis kaip išeina ar kaip patogiau. Čia nulemia ne asmeninė sąmonė, įsitikinimas, bet praktikos reikalas, papratimas, arba — pastaruoju laiku, — kunigo ir „pono" pavyzdys. Kartais negalima sužinoti vartojamos kalbos ne tik kurioj vietoj, apylinkėj, bet ir atskiroj šeimoj. Pagaliau, daug sveria, kaip į žmones prašnekėsi ir kaip mokėsi juos paklausti. Charakteringas, antai, čia gali būti mūsų kalbininko J. Jablonskio pasakojimas apie lazdūniečius Ašmenos apskrityje, kur jis buvo išvažiavęs jų kalbos tyrinėti*). Kai jis pradėjo šventą dieną žmones lietuviškai kalbinti, visi jie iš pradžių tylėjo ir lyg nesuprasdami nustebę žiūrėjo į nepažįstamą poną, tarytum, neįsitikėdami juo. Bet kai vienas išdrįso lietuviškai prabilti, bematant kiti įsiterpė į kalbą ir, girdamies moką taip pat, visu būriu gražiai ir linksmai šnekėjo. Tuo būdu, be abejojimo, dar daug kur norėdami aptiktume lietuviškai mokant ir šnekant. Mes dar turėsime progos matyti, kaip nepastovus čia yra vienos ar kitos kalbos vartojimas. Dažnai tatai tiesiog pareina nuo to, koks kunigas yra parapijoj ir kuria kalba eina pamaldos.

Todel, kalbant apie šiandieninį lietuvių kalbos plotą, toli gražu nelengva nustatyti tiksliai jo siaurumas ar platumas. Visi šios rūšies mėginimai tiek tur tikrumo, kiek ir netikrumo. Antai, P. Matulionis, mėgindamas išvesti lietuvių kalbos liniją, ima, pasak jo žodžių, vietas, kur einant iš šiaurės nuo Zarasų apskrities iš dešinės pusės šneką lietuviškai nuo 50 ligi 90 % visų gyventojų, iš kairėsės pusės mažiau per 20 %. Tokia linija eina nuo Kazėnų per Pastovus, pro Kamajus, Svyrį ligi Salų, toliau pasuka į vakarus ligi Sudze-

*) Žiūr. „Lietuvos Ukininkas", 1906 m. Nr. Nr. 28, 29 ir 34.

niškio, vėl pasuka į šiaurę, tuo būdu apimdama Gervėtų ir Varnėnų sritis, toliau Nerim Dubingių link, toliau pro Širvintas, pro Kernavę, Vievį, Trakus, per Rudziškes, ligi Šalčininkų, toliau tiesiai į kampą pietų ir vakarų per Nočią, Dubičius, apimdama siaurą šiaurinį Gardino apskrities barą. Jis pažymi dar kelias salas, kurių didžiausios tarp Lipniškių-Juratiškių ligi Berezinos (Beržūnos) upės ir apie Derevną (Daraunę) bei Siniavką (Šuniauką)[10]). Nesuprantama tik, kodel P. Matulionis tiek maža ploto nuskiria lietuvių kalbai Lydos apskrityje, kur kiti „kalbos linijų" tiesėjai yra daug dosnesni.

Prof. E. Karskis, 1903 metais Rusų Geografijos Draugijos siųstas tirti gudų (baltarusių), etnografinę liniją tiesia dar toliau už Matulionį i vakarus, atkirsdamas Vydžių, Kamajų ir visą Lentupių, Strunaičių, Varnėnų ir Gervętų sritį. Toliau i rytus jo atitraukiama gudų linija Lydos apskrityje ir taipo pat apie Širvintas.

Prof. J. Rozvadovskio „etnografijos" žemėlapis remiasi daugiausia grafo Platerio (gubernijos bajorų vado) 1890 metų ankieta[11]). Jo linija šiaurėje maždaug sutinka su Matulionies, toliau su Karskio, bet dideliais vingiais ir pro vieną ir pro antrą prasikiša daiktais ir į rytus, ir į vakarus. Ta linija daugiau ploto nuteikia lietuviams Lydos apskrityje, kur pasiekia Dzieveniškį-Trobas ir sudaro didoką salą apie Lazdūnus. Pats to žemėlapio autorius tačiau prisipažįsta, kad jo duodamoji „etnografijos linija" neturi tikslumo[12]). Pasak jo, žmonių supratimas yra čia tiek supainiotas įvairiais kalbos, religijos, politikos ir kilimo motyvais, jog ir geriausiai valiai bei kompetencijai čia nėra išeities. Kiek „pataisyti" Rozvadovskio liniją mėgina M. Romeris[13]).

Pagaliau, pilnumo reikalui ir dar ryškesniam svyravimų paveikslui paminėsime „Lietuvos Ūkininko išleistą „Lietuvos žemėlapį su etnografine siena", kurs ieškodamas, matyti, kompromiso tarp kalbos ir dar kažin kokių „etnografinių" pažymių, iš tikrųjų neatatinka nei viena, nei antra.

Bet jeigu net visi tie žemėlapiai šiandien negali būti palaikyti tikrais ir tiksliais, jeigu, be to, toks žemėlapis, apskritai negali būti bent kiek tiksliai ir tikrai sustatytas, — tai vis delto turėjo paaiškėti,

---

[10]) Pamiatnaja knižka Vilenskoj gub. na 1902 g. (yra ir atskiras leidimas).

[11]) Žiūr. Anonim, Obszar języka litewskiego w gub. Wilenskiej. „Materyaly antrop.-archeol. i etnogr. Akademii Umiejętn. w Krakowie, t. III, 1898.

[12]) Žiūr. „Objaśnienia do mapy języka litewskiego w gub. Wilenkiej" Materyaly i prace komisyj językowej Akad. Um. I, Krakow, 1901; arba „Polska i Litwa", 1914, psl. 337—339.

[13]) „Litwa", Lwow, 1908, psl. 437—8.

jog bent viešai vartojamos lietuvių kalbos plotas šiandien Vilniaus srityje nesueina su mūsų istorijos ir tikybos pravestąja lietuvių (katalikų) ir rusų (pravoslavų) siena. Todel mums tenka pats tas faktas išnagrinėti.

19. Imigracijos įtaka. Visų pirma, galėtume sakyti čion svetimus gaivalus toliau plūdus per pravoslavų liniją ir tuo būdu lietuvius išstūmus iš jų senųjų sodybų. Bet tokiam plūdimui iš Rusų žemių trūksta naturalių veiksnių, nes lietuvių (Vilniaus ir Trakų) sritys iš senovės buvo tankiau gyvenamos, nekaip gretimosios rusų.

Galima dar kalbėti apie ištikusius marus, kaip tat XVIII a. pradžioj buvo Prūsų Lietuvoj, kur į išmirusių lietuvių vietą atvyko įvairių svetimšalių ir svetimkalbių. Nėra betgi tiksliau žinoma, kiek platūs ir gaištingi yra buvę marai Vilniaus srityje. Tik savaime ir jie dar dalyko nespręstų, nes kodel į tas vietas naujakurių būtinai būtų turėję plūsti iš Rusijos ar iš kitur, o ne iš pačios Lietuvos? Antra vertus, jeigu del kurių priežasčių ta nauja banga būtų ėjusi iš Rusų, tai kodel ji turėjo būti katalikiška? Nebent būtų tatai lietuvių bajorų ir didikų žmonės, pirmiau išsivežti iš Lietuvos į jų dvarus Rusijoj. O gal atvykę rusų baudžiauninkai buvę Lietuvoj katalikais verste verčiami? Tatai betgi reikėtų dar išrodyti; kol kas to niekas nepatvirtina.

Ar negalėjo ta plūstamoji banga būti iš Lenkų, sakysime, iš lenkiškų (Lietuvos Valstybėje) Palenkės (Pagirio) sričių? Bet lenkų imigracija į Lietuvą, be nežymaus skaičiaus dvasininkų ir miestiečių (valdininku), yra tiek abejotina, jog tą klausimą mes skaitome neturinčiu sprendžiamos reikšmės.

Svetimų (slavų) gaivalų užplūdimu aiškinti lietuvių kalbos viešo vartojimo susiaurėjimui istorija neduoda pakankamo pagrindo. Čia turime darbo su apsireiškimais, kurie patys savaime dar nereikalauja aiškinami svetimų gaivalų imigracijos. Galima gimtoji kalba užmesti, užmiršti, jos nevartoti visai del kitų priežasčių. Todel mėginsim atsekti paties pamiršimo arba lietuvių kalbos nykimo procesą.

20. Lietuvių kalbos nykimo procesas. Tam tikslui, visu pirma, tenka kreiptis į žinomą Lietuvos rašytoją M. Balinskį, kurs savo laiku (apie XIX a. vidurį) buvo gerai pažinęs Vilniaus sritį ir jos gyventojus[14]). Iš jo mes patiriame, jog Vilnaus apskrityje tuomet ištisai šnekėta lietuviškai visoj dešiniojo Neries kranto srityje, kaip antai: apie Kernavę, Musninkus, Maišiogalą, Nemenčiną, Nemoneinę, Giedraičius, Dubingius; taip pat kairiajam Neries krante apie Bistrytę

[14]) Žiūr. jo „Starożytna Polska" 1886 m. T. IV. (pirmas leidimas 1844—48).

(Bystricą), Varnėnus[15]). Apie patį Vilniaus miestą tik nuo pietų pusės sodiečiai šnekėjo daugiausia lenkiškai (ne gudiškai!), o toliau, pietų ir rytų pusėj, vėl lietuvių kalba, kad ir jau mišrai su lenkų arba rusų (gudų), buvo vartojama Nemežio, Rudaminos, Šalčininkų, Pavlovo, Mednikų, Kurmelionių ir kt. apylinkėse[16]).

Pačiame Vilniuje, pasak J. Jaroševičiaus, jau nuo 1737 m. nustota šv. Jono bažnyčioje sakyti lietuvių kalba pamokslai, kurie čia ligi tol buvę nuo seniausių laikų sakomi[17]). Dar toliau, Ašmenos apskrityje, M. Balinskis lietuvių kalbą randa vartojant apie Jekutainius Salų parapijoj, apie Graužiškes, Velbutavą, Klevinę (Klevicą), Narviliškes, Dzieveniškį, Surviliškes, Geraniūnus, Trobas, Lipniškes, Viją (Ivje), Lazdūnus, Tokariškes, Bakštą.[18]) Tik iš Ašmenos važiuojant į rytus pro Alšėnus į Vyšniavą, pasak Balinskio, jau tuomet lietuviškai nebešnekėta.

Pagaliau, Lydos apskrityje lietuvių kalba vartota visoj Biniakainių, Eišiškės, Žirmūnų ir Ditvos upės srityje ir protarpiais už Lydos net ligi Nemuno[19]). Galimas tad daiktas, jog tuo ruožu lietuviai siekėsi su užnemunės, būtent, Slanimo (Gardino gub.) lietuviais.

Trakų apskrityje visoje ištisai šnekėta lietuviškai, išėmus Trakų apygardą, kur iš senovės, pasak Balinskio, buvę įsikraustę įvairių svetimų gaivalų. Kiek mišra buvusi jau ir sritis nuo Merkio upės į Katrą (Gardino gub.), kur lietuviai daugiau bendravę su slavais[20]). Valkininkų ir Varėnos apskrityse tik miestiečių lenkiškai kalbėta. Apie Švenčionių apskritį Balinskis tikslesnių žinių nepaduoda. Balinskis, be to, pažymi, kad ir tuo laikmečiu dar nesenai lietuvių kalba visur daug plačiau buvusi sodžiuje vartota ir paskiau šen bei ten keičiama lenkų arba rusu.

Tuo būdu mes matome, jog dar XIX a. pirmojoj pusėj kuone visa katalikiškoji (bent mūsų aukščiau atbrėžta) Vilniaus srities dalis yra buvusi lietuviška ir iš pačios vartojamosios kalbos.

Ašmenos upę, kuri teka į Nerį (Viliją), parodo buvus lietuvių kalbos sieną ir grafas Konst. Tiškevičius. 1858 metais tyrinėdamas Neries tėkmę, jis pastebi, jog nuo kairiojo Ašmenos upės kranto griežtai prasideda lietuvių kalbos vartojimo sritis ir Ašmenos upėj

---

[15]) Ibid. 102, 167 etc.

[16]) Ibid. 174 etc.

[17]) Jaroszewicz, Obraz Litwy T. III. Vilno, 1845, pataisymai ir papildymai prie psl. 125 ir 279.

[18]) Ibid. 205.

[19]) Ibid. 215.

[20]) Ibid. 242.

tartum nuskęsta rusų („krivičių“) kalba. Pasak jo, kairiajam krante net žmonių tipas skyręsis nuo dešiniojo, ypačiai moterų[21]).

Mes negalime neatkreipti akies dar į keletą maždaug to pat laikmečio etnografinių žemėlapių, kurių skiriamosios (lietuvių ir rusų) sienos maždaug sutinka arba arti prieina religijų skiriamąja liniją.

Tie senieji žemėlapiai, tiesa, neatrodo esą perdaug tikslūs. Taip antai, generalinio štabo rinktojoj geografijos ir statistikos medžiagoj Koreva, remdamisis istoriko Narbuto specialiais tų metų tyrinėjimais ir, matyti, juo sekąs d'Erkertas savo atlase aiškių aiškiausiai yra susiaurinę lietuvių plotą Ašmenos apskrityje ten, kur dar šiandien lietuvių lietuviškai tebešnekama, būtent: Dzieveniškio, Lipniškių, Lazdūnų srityse. Pastarojoj srityje, kalbiniko J. Jablonskio tyrinėjimais, 1906 m. lietuviškai tebešnekėję, kad ir protarpiais „guduodami“, šie sodžiai: didžiulis Lazdūnų, Bebrėnų, Šeškų, Bežamnių, Valdzikų, Gudenionų, Dirvagių, Dauronių, Zubonių, džiūnų, Ažubelalių, Vuosigirių, Mačiulinių, Pasalių, Zamašių, Lešnėnų, ir kai kurie toliau dar į Dzieveniškį[22]). Koreva, berods, pastebi, jog ilga 7-ių amžių jungtis lietuvių su rusais ir vienodos topografinės sąlygos turėjusios žymiai aplyginti etnografinius lietuvių ir slavų skirtumus; todel kartais esą jau sunku tiedvi tautos atskirti. Be to, didžiųjų Lietuvos kunigaiščių kolonizacijos dėka į Vilniaus ir Trakų apygardą buvę įsiterpę slavų, ir todel čia š a l i a lietuvių buvę girdėti ir slavų kalba kalbant.

Čia charakteringas yra Korevos pastebėjimas, kad tarp Vilniaus ir Trakų, kur — jis neabejojo — visada lietuviai gyvenę, prasti žmoneliai jo metu šnekėję gudiškai; tačiau savo papročiais, būdu ir dargi prietarais jie buvę visai panašūs į lietuvius. Be to, Vilniaus gubernijos slavai daugiausia — pravoslavai; o minėtieji Vilniaus bei Trakų apygardos gyventojai, kad ir gudiškai šnekėdami, yra betgi buvę visi, bei išėmimo, katalikai[23]).

Be Korevos žemėlapio, mes randame etnografinę sieną išvestą prof. M. Kojalovičiaus dokumentų rinkinyje, 1865 m. išleistam Petrapilio Archeografinės komisijos rūpesniu Vakarų Rusijos istorijai išaiškinti[24]). Vėliau tą pačią etnografinę lietuvių sieną randame pa-

---

[21]) Wilija i jei brzegi, psl. 127—28, 136.

[22]) „Lietuvos Ūkniinkas“ 1906, Nr. Nr. 28—29—34.

[23]) „Materialy dlia geografii i statistiki Evr. Rossii, Vilenskaja gub. 1861, psl. 286—288.

[24]) „Dokumenty, objasniajuščije istoriju Zapadno-Russkago kraja i jego otnošenija k Rossii i k Polšie. Spb. 1865.

kartotą daugelyje kitų leidinių ir žemėlapių[25]). Nepaisant tendencijos mažinti lietuvių skaičių ir rodyti vakarų kraštą esant rusišką, kurio „Rusija niekados niekam neatiduosianti, kad ir kažin kiek aukų jai tektų del to padėti“[26]), lietuvių etnografinis plotas, palyginti su Koreva ir d'Erkertu, čia nėra siauresnis. Ašmenos apskrityje lietuviams ploto dargi daug plačiau nuteikta, būtent, visas Žirmūnų-Geraniūnų-Zeskevičių-Smurgainių-Žodiškio-Svyrių ež. kampas. Tiesa, kitoj vietoj matome lietuvių sieną toliau nustumtą į vakarus Švenčionių apskrityje ligi pat Švenčionių miesto; bet tatai yra aiškiai netikslu, nes dar šiandien žmonės lietuviškai tebekalba apie Melagėnus, Adutiškį, Čeikinę, Tverečių[27]).

Senesniam etnografiniam Vilniaus srities vaizdui papildyti ir paaiškinti čia pravers apžvelgti to laikmečio statistikos skaičiai.

Mes čia nekalbėsime apie pirmuosius akademiko Köppeno bandymus suskaityti lietuvius 1827 m.; tiek pat nepilni ir netikslūs yra jo apskaitymai iš vadinamosios „8 revizyjos“ (1834 m.) ir jo žemėlapis (1851 m.).

Tik apie penkiasdešimtuosius metus, kai visose „Vakarų Rusijos“ gubernijose (Mohilevo, Vitebsko, Kijevo, Podolės, Voluinės, Gardino, Minsko, Vilniaus ir Kauno) buvo padarytas parapijų sąrašas, gaunamc, ar šiaip ar taip, tikslokų žinių apie religiją ir apie gyventojų kilmę arba tautą. Pirmoji monografija, kuri remiasi tuo sąrašu, mums yra žinoma M. Lebedkino[28]). Be kokių paaiškinimų, autorius paduoda Vilniaus gubernijai tokią tautų sudėtį:

lietuvių . . .	418 880,	tai	yra	49,98 %
lenkų	154 368	„	„	18,42 %
gudų	146 041	„	„	17,42 %
mažarusių . .	701	„	„	0,08 %
didžiarusių . .	14 930	„	„	1,79 %
krivičių . . .	23 016	„	„	2,75 %
žydų	76 802	„	„	9,16 %
vokiečių . . .	902	„	„	0,11 %
totorių . . .	2 416	„	„	0,29 %
Iš viso	838 074	tai	yra	100,00 %

[25]) Plg. pvz. „Etnograf. karta slavianskich narodnostei“, M. R. Mirkovicza, dop. A. Rittichom, Spb. 1874; 2-ras leid. 1875.

[26]) Plg. „Dokumenty“ ... psl. VIII.

[27]) Žiūr. R. Wolter, „Die Zahl der Litauer im Gouw. Wilna“, Mitteil. der lit. litter. Gesellsch. Bd. V, psl. 261 sq.

[28]) „O plemennom sostavie narodonaselenija Zapadnago Kraja Rossijskoj Imperii“. „Viestnik Jugo-Zapadnoj i Zapadnoj Rossii, Kijev, 1862, T. I, otd. IV; arba „Zapiski Imp. Russ. Geograf. Obščestva“ 1861, III.

Lietuvių skaičius čia sudaro pusę visų gyventojų; atmetus žydus, lietuvių procentas pakyla ligi 55,02.

Įsižiūrėję toliau į Lebedkino pateikiamus skaičius, mes pastebime, jog rusų (gudų, mažarusių bei didžiarusių) padermei čia atitenka beveik vieni pravoslavai; tik Lydos apskrityje matome katalikus vadinamuosius „krivičius", kurie priskirti prie slavų, ir dar 2 609 gudus Vileikos apskrityje. Iš viso randame tiktai 25 625 rusus katalikus ir 27 985 lietuvius — pravoslavus (daugumas Lydos apskrityje). Tatai rodo, jog tikyba ir tauta pačiuose parapijų sąrašuose nebuvo iš anksto sulieta.

Bet svarbiausia mums būtų patirti, ką reiškia pats lietuvių skaičius? Ką jis rodo: ar lietuviškai šnekėjusius, ar lietuvių kilimo žmones, ar lietuviais save tesivadinančius? Deja, mes neturime jokios aiškios žinios, kuriais būdais čia buvo tirta tautybė. Belieka tat spėti.

Paduodamoj lentelėj (II—oj) tėra sumesti lietuviai, lenkai ir rusai, nes tik tų tautų skaičius randame Lebedkino atskiromis apskritimis suskirstytus. Iš karto krinta į akį toj lentelėje lietuvių skaičius Vileikos apskrityje, kurios nebuvo, kaip matėme, įtraukę į etnografinį lietuvių plotą nė vienas žemėlapis; taip pat niekas tuo laikmečiu nėra minėjęs čia žmones lietuviškai šnekėjus.

II lent.

Tautų santykiai Vilniaus gub. Lebedkino teikiamomis žiniomis prieš 1861 m.

Apskritys	Visų gyventojų skaičius, be žydų, vokiečių ir totorių.	Lietuvių		Lenkų %	Gudų %	Mažarusių ir didžiarusių %
		Katalikų ir pravoslavų %	Pravoslavų %			
Vilniaus	136.710	60.7	0.0	34.5	3.5	1.3
Vileikos	108.912	28.3	1.6	22.1	44.8	4.8
Dysnos	104.851	2.1	2.1	43.4	54.5	0.0
Lydos	102.291	63.2	18.9	7.2	22.5[29]	7.1
Ašmenos	113.142	57.5	2.2	18.3	24.2	0.0
Švenčionių	94.574	86.9	1.7	5.8	6.9	0.4
Trakų	97.474	93.4	0.4	4.3	1.3	1.0
Visoj gubern	757.954	55 2	3 6	20.3	22.3	2.0

Pažymėtina betgi, jog tie lietuviai čia randami šalia beveik tokio pat skaičiaus lenkų ir, be to, lietuvių tarpe dar įskaityta 1,6 % (iš visų gyventojų) pravoslavų. Vadinasi, reikia manyti, jog šiaip ar

[29]) Čia yra visi vadinamieji „krivičiai" katalikai.

taip anie lietuviai čia turėjo kuo savo lietuviškumą parodyti, skirdamies nuo tokių pat lenkų arba, tikriau, sulenkėjusių katalikų.

Jeigu atsikreipsim į kitas lietuvių gyvenamas apskritis, tai minėdami to meto lietuvių kalbos vartojimo plotą, turėsime spėti čia tautų statistikoje daugiausia arba dargi išimtinai nusvėrus vartojamąją kalbą. Kitaip nebūtų suprantamas toje lentelėje lenkų skaičius. Pav., Vilniaus apskrityje, jeigu atmesim, iš to pat sąrašo, 15 660 Vilniaus miesto katalikų[30]), kurie, iš dalies lenkų ateiviai, iš dalies apsitrynę miestiečiai, galėjo visi tartis lenkais, — sodžiuose turėsime dar apie 30 000 „lenkų". Nėra taip pat pagrindo tvirtinti, kad ir visi kitų apskričių lenkai būtų ne kalbos, bet lenkų kilimo žmonės ir kad tik kilimas, ne vartotoji kalba, čia sprendęs tautybę. Pastebėjus lenkų procento mažumą katalikų ir jo diduma pravoslavų dalyse (plg., antai, Dysnos aps.), mums atrodo, jog katalikų kunigai pirmosiose surašinėdami vadavosi vartojamąja kalba, o antrosiose — daugiausia tikyba, katalikybę sutapindami su lenkybe.

Tuo būdu dar XIX a. viduryje, t. y. vos prieš 50 metų, Vilniaus gubernija ligi pat pravoslavų sienos, arba, kitaip sakant, visa Trakų, Vilniaus ir be mažo žiemos rytų kampo Švenčionių apskritis, visas vakarinis Ašmenos apskrities kraštas, maždaug ligi Berezinos upės, ir šiaurinė Lydos apskrities pusė — yra buvusios lietuviškos ne tik istorine praeitim, geografiniais vardais, ne tik savo gyventojų kilme, bet i r k a l b a. Šen bei ten jau buvo matyti svetimos įtakos pažymių, bet ne del svetimų (slavų) gaivalų įsiterpimo, o del p a č i ų l i e t u v i ų „slavėjimo", jei tik taip galima būtų pavadinti tamsių žmonelių ėmimasis lenkų arba gudų kalbos del ypatingų politikos ir tikybos sąlygų.

21. Paskutinių metų statistikos. III—oje lentelėje mes esame bendram paveikslui sugretinę svarbiausius statistikos rezultatus. Pirmieji 4 šaltiniai pareina maždaug iš vieno laikmečio, 50-ųjų ir 60-ųjų praeito amžiaus metų, ir remiasi vienu šaltiniu, būtent, minėtais kunigų (parapijų) sąrašais. Jie kiek skiriasi tarpusavy.

Palyginę Lebedkino skaičius, apie kuriuos jau esame kalbėję, su Korevos, matome staigų lietuvių skaičiaus sumažėjimą, norint bendras visų gyventojų skaičius rodomas didėlesnis. Be to, ir lenkų skaičius išeina bent ⅓ mažesnis. Užtat gudų pusantro karto tiek priauga; taip pat padidėja ir didžiarusių su mažurusiais. Visos tos permainos yra mums sunkiai įmanomos. Gaunamc tik spėlioti, kad bent tie lietuviai, kurie Lebedkino buvo laikomi pravoslavais (27 985),

[30]) Tą skaičių imame iš Korevos.

Vilniaus gub. tautos iš įvairių šaltinių.

III lent.

	Metai	Lietuviai		Lenkai		Gudai		Didžiarusiai ir mažarusiai		Žydai		Kiti		Slaviškos kalbos žmonių	Visų gyventojų skaičius
		Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	%	
Lebedkinas	prieš 1861	418.880	49,98	154,386	18,42	169.057[1])	20,17	15.631	1,87	76.802	9,16	3.318	0.40	41,46	838.074
Koreva[2]) . .	1857—61	**386.860**	46,0	**103.440**	12,3	**247.300**	29,4	**19.250**	2,3	**67.290**	8,0	**16.820**[3])	2,0	44,0	841.064
Erkertas . . .	1856—64	386.000	45,4	212.000	24,7	—[4])	—	178.000	20,7	77.000	8,8	4.000[5])	0,4	45,4	857.000
Rittichas . . .	1864?	210.273	23,7	154.386	17,3	418.289	46,9	28.546	3,2	76.802	8,6	3.419	0,3	67,4	891.715
Visuotinas sąrašas . .	1897	279.877	17,59	130.054	8,17	891.903	56,05	79.536	5,00	202.374	12,72	7.463	0,47	69,2	1.591.207
Žemietybių ankieta . .	1909	234.484	12,9	277.073	15,3	—[6])	—	1.038.187	57,2	253 081	13,9	12.369	0,7	72,5	1.815.194

[1]) Čia įskaityta 23 016 vadinamu „krivičiu" (Lydos aps.).

[2]) Korevos tėra paduoti tautų %%. Pabrauktieji skaičiai yra procentais atsekti, ir todel suma nesueina.

[3]) Čia įskaityti visi tautomis neskirstyti kareiviai, svetimų šalių žmonės ir k.

[4]) Visi katalikai nelietuviai įskaityti į lenkų skiltį, o visi pravoslavai į bendrą „rusų" skiltį.

[5]) Originale 3.700. Matyti, ar čia ar kitur kur yra klaida.

[6]) Gudai ir rusai pravoslavai bei sentikiai sudėti į vieną grupę.

čia, matyti, vyriausio štabo oficierių įsitikinimu turėję būti „rusų tikėjimo“ rusais. Del kurių priežaščių tariamieji lenkai čia turėtų rusais virsti — iš pačios statistikos sunku suprasti.

Erkerto santraukoj lietuvių skaičius palieka maždaug tas pats, kaip Korevos; visos permainos toliau atsiranda tarp lenkų ir rusų skaičiu, nes šių katalikų d'Erkertas nepripažįsta[31]).

Visai savita pasirodo Ritticho kombinacija, kurią mes paimam iš Batiuškovo tikybinio Vakarų Rusijos atlaso ir prof. Kojalovičiaus aukščiau minėtųjų dokumentų rinkinio. Tie patys skaičiai lenkams bei žydams, kaip Lebedkino, rodo abu juodu davinius ėmus iš vieno šaltinio. Tik bendras gyventojų skaičius Ritticho paduodamas bent 50 000 didesnis. Užtat krinta į akį dar griežtesnis lietuvių sumažėjimas, bent 2 kartu, ir rusų padidėjimas, būtent visu lietuvių nuostoliu, pridėjus dar visų gyventojų priaugimą. Ta perdaug jau aiški ir nevikri kombinacija sutinka su pačių autorių uždaviniais — parodyti tą kraštą esant rusišką ir Rusijai amžinai turintį priderėt[32]). Tos kombinacijos išdavinyje randame Vilniaus gubernijoj bent 50 % rusų!

Bet kam pasirodytų negalimas daiktas, kad prof. Kajalovičius su Archeografine Komisija ir Vidaus Reikalų Ministerijos kanceliarija, leisdami savo darbus Europai (užtat greta ir prancūzų kalba), būtų galėję taip drąsiai ir viešai per akis falšuoti skaičius. Bet reikia atsiminti, kad visa tat darėsi tuojau po 1863 m. maišto, kai jį numalšinęs Vilniaus generolas gubernatorius M. Muravjovas savo administraciniais „gabumais“ daug kam Rusijoj gaivino didžiausios vilties numalšintą Lietuvos kraštą netrukus rusišku išvysti. Kada Muravjovas aukštąsias Petrapilio sferas paakina, jog „metas, pagaliau, mums susiprasti ir įsitikinti, kad šis kraštas (t. y. Vilniaus gub.) nuo amžių yra buvęs rusiškas ir turi toks pasilikti“[33]), arba kada jis, metus čia padirbėjęs, praneša: „pas mus dabar visur statomos cerkvės, rusų mokyklos ir tvarkoma rusų kolonizacija; visur, dargi rinkoje, girdėti rusiškai šnekant; žmonės visiškai suprato, jog jie rusai (!); krašto surusinimo darbas eina taip, kaip dargi aš pats to nebuvau laukęs...“[34]) — taigi už tokio administratoriaus pečių galima buvo ir paavansuoti!

---

[31]) Plg. čia taip pat E. Czynski, „Wisla“ 1887, T. I. psl. 129.

[32]) Plg. įžangą Batiuškovo atlase ir prof. Kajalovičiaus „Dokumenty ...“ pusl. VIII.

[33]) Žiūr. jo laišką, paskelbtą laikrašty „Golos Minuvšago“, Moskvą, 1913, Nr. 10.

[34]) 1864 m. gruodžio mėn. 22 d. laiškas „Gol. Min.“ 1913, Nr. 12.

Juo labiau, kad tas įsitikėjimas M. Muravjovo darbo vaisiais Petrapilio aukštųjų valdininkų ir šiaip įtakingų asmenų, dargi profesūros tarpe (plg. istoriką Kaveliną) buvo toks didelis, jog dar 1863 m. pabaigoj jie sveikino jį šitokiais žodžiais: „Širdingai linkime Tamstai malonumo išvysti, kaip Tamstos numalšintas kraštas, dar Tamstai valdant, grąžinsis sau pritinkamą iš senobės rusišką vaizdą, nebegrįžtamai atmetęs visą pašalinę įtaką, kuri kenkia prigimtinei žmonių gyvenimo struktūrai“[33]).

Kalbamos statistikos autorius, palyginti su Lebedkinu, visai nekliudo tariamųjų lenkų skaičiaus, t. y. to gaivalo, prieš kurį kaip tik visa kova buvo varoma. Čia bus ne kas kita, kaip tik akylių diplomatų atsargumas. Juk lenkai, t. y. ir lietuvių bajorai bei žemininkai, tuomet Europoje nemaža turėjo simpatijų ir dar atrodė galingi esą; todel juos liečianti falsifikacija, ūmai aikštėn iškilusi, galėjo labai nemaloniai Rusijos kultūrtregeriams atsiliepti. Tuo tarpu lietuvių gaivalas, t. y. en masse vienų lietuviškai kalbančių tamsių beraščių sodžiaus žmonelių minios pamaigyti panslavizmo dubenyje — vargu begalėjo atrodyti pavojinga...

Jeigu dabar pažiūrėsim į sekamąjį 1897 m. sąrašą, kurs šiaip ar taip yra tiksliausias ir tuo atžvilgiu vienintelis, tai pamatysim, jog po 40 metų, Muravjovo gabumų gerbėjai galėtų tik pasidžiaugti. Bent 61,05 % rusų (gudų, mažarusių ir didžiarusių) Vilniaus gubernijoj atsiranda prieš 17,59 % lietuvių! Rusai čia, be to, nustelbia ir Lietuvos „lenkus“, kurių belieka 8,17 %. Tiesa, jie 1909 m. atrodo šiek tiek iš rusų vėl atsikovoję, bet dar daugiau čia nustoja lietuviai (žiūr. III lent.). Jeigu tad žiūrėtume tik į skaičių vardus, tai Vilniaus gubernijoj pasirodytų aiškiausiai įsivyravę slavai: 1909 m. matytume jų jau 72,5 % prieš 12,9 % lietuvių ir 13,9 % žydų.

Tuo būdu statistikos žinios mums tarytum kartoja tai, ką jau esame patyrę iš lietuvių kalbos vartojimo apžvalgos. Tie apsireiškimai išaiškinti kaip tik yra mūsų uždavinys.

22. *Rusų ir pravoslavų priaugimas.* Čia visų pirma kyla klausimas, be nėra bent šį pastarąjį laiką „lietuvių nykimas“ svetimų elementų (slavų, rusu) užplūdimo (imigracijos, kolonizacijos) vaisius. Tokiam klausimui tarytum duoda pamato žemiau teikiamos lentelės (IV) skaičiai. Taikindamies į Lebedkino medžiagą, t. y. imdami tik lietuvius, lenkus ir rusus, mes čia vaizduojam atskiromis apskritimis evoliuciją nuo XIX a. vidurio ligi 1897 m.

---

[33]) Citata iš „Gol. Min.“ 1914, Nr. 7.

IV lent.

Apskritys	Lietuvių procentas 1861—1897 m	Lenkų procentas 1861—1897 m	Rusų procentas 1861—1897 m	„Slavų" procentas 1861—1897 m
Vilniaus	60.7—27.1	34.5—25.9	4.8—47.0	39.3— 72.9
Vileikos	28.3— 0.0	22.1— 2.8	49.6—97.2	71.7—100.0
Dysnos	2.1— 0.4	43.4— 2.7	54.5—96.9	97.9— 99.6
Lydos	63.2— 9.9	7.2— 5.3	29.6—84.8	36.9— 90.1
Ašmenos	57.5— 4.3	18.3— 2.0	24.2—93.8	42.5— 95.7
Švenčionių	86.9—30.3	5.8— 6.5	7.3—57.1	13.1— 65.5
Trakų	93.4—64.7	4.3—12.6	2.3—22.7	6.6— 35.3
Visa gubernija	55.2—20.3	20.3— 9.4	24.4—70.3	44.6— 79.6

Matome, jog Dysnos, Vileikos, Ašmenos ir Lydos apskrityse lietuvių staiga sumažėta, o rusų atatinkamai padaugėta. Ar ne kalta čia rusų imigracija?

Tam dalykui paaiškinti pravers 1897 m. sąrašo skaičiai, kurie parodo kitose gubernijose (t. y. ne Vilniaus) gimusius žmones. Bet kadangi tų kitų gubernijų skaičiuje yra ir dvi beveik ištisai lietuvių gyvenamos, būtent, Kauno ir Suvalkų, tai svetimam elementui aikštėn iškelti mes paduodamoj ateivių lentelėje (V—oje) tas gubernijas išskiriame.

V lent.

Kitose Rusijos gubernijose gimusių skaičius 1897 m.

Apskritys	Visų kitose Rusijos gubernijose gimusiųjų skaičius	Jų skaičius, atėmus Kauno ir Suvalkų gubernijas	Pastarųjų procentas visų gyventojų skaičiuje
Vilniaus apskritis	50.344	41.107	11.3
„ miestas	42.933	37.605	24.3
„ aps. be miesto	7.411	3.502	1.7
Vileikos „	6.254	5.882	2.8
Dysnos „	9.484	6.213	3.0
Lydos „	7.862	7.066	3.4
Ašmenos apskr.	5.041	4.279	1.9
Švenčionių „	4.585	1.379	0.8
Trakų „	11.227	5.733	2.8
Iš viso gubernijoje	94.797	71.659	4.5
„ miestuose	49.742	43.248	21.8
„ Sodžiuose, miesteliuose	45.055	28.411	2.0

Paduotas ateivių santykis su visų gyventojų skaičium parodo svetimos kilmės gaivalą. Visai gubernijai jisai tesudaro 4,5 % visų

gyventojų: miestuose 21,8%, sodžiuose ir mažesniuose miesteliuose tik 2,0 %. Be to, tame ne čia gimusių skaičiuje yra 19 901 kareivis, t. y. 27,7 % visai neįsigyvenusio gaivalo. Krinta į akį, pagaliau, Vilniaus miesto svetimųjų skaičius, kurs sudaro 52,4 % visų gubernijos ateivių.

Mes atkreipiam akį dar į tai, jog ta ateivių banga yra plūdusi daugiau į rusiškas apskritis, į Dysnos (3,0 %) ir Vileikos (2,8 %), nekaip į lietuviškas, Vilniaus — be miesto (1,7 %), Švenčionių (0,8 %), Ašmenos (1,9 %). Palyginti didelis ateivių procentas Trakų apskrityje (2,8 %) tėra susidaręs del kareivių, kurie čia sąrašo metu yra stovėję kareivinėse (2 757 žm.), lyginai ir Lydos apskrityje (1 686); be jų, vienur teturėsime 1,4 %, antrur — 2,6 %.

Tiesa, tas ateivių gaivalas nėra visas, kadangi vaikai ir vaikų vaikai sąraše yra pažymėti vietinio gimimo žmonėmis. Bet ta visa padermė suvaikyti, nelygiai imigracijai per tą 40 metų einant, yra labai sunku. Jeigu net sakytumėme, kad pusė tų ateivių antra tiek pasidaugino, tai iš viso gubernijoj to svetimo gaivalo turėtumėme 6,7 %. O kadangi pusė to priaugimo tektų Vilniaus miestui, tai apskrityse ateivių priaugimo būtų labai nežymu.

VI lent.

Apskritys	Apie 1861 m.		Provoslavų ir sentikių skaičius 1867 m.	1897 m.			Procentų skirtumas skiltyje 2 ir 5
	Pravoslavų skaičius.	Jų % lenkų lietuvių ir rusų visumoje.		Pravoslavų ir sentikių skaičius	Jų % liet., lenkų ir rusų visumoje	Jų % visų gyventojų skaičiuje	
	1	2	3	4	5	6	7
Vilniaus apskrit. ...	6.567	4.8	13.511	41.507	14.7	11.4	9.9
„ miestas	—	—	—	30.008	37 0	19 4	—
„ aps. be miesto	—	—	—	11.499	5.9	5.5	—
Vileikos apskrit. ...	53.285	49.9	65.469	122.028	64.9	58.6	15.0
Dysnos „ ...	59.382	56.5	70.415	117.438	63.8	57.2	7.3
Lydos „ ...	26.692	25.9	30.829	51.873	28.7	25.2	3.2
Ašmenos „ ...	29.921	26.4	37.475	71.850	35.0	30.7	8.6
Švenčionių „ ...	8.559	9.0	15.236	24.978	15.6	14.5	6.6
Trakų „ ...	2.642	2.7	5.775	11.295	6.1	4.4	3.4
Visoje gubernijoje	181.048	24.6	238.710	440.969	31.9	27.7	7.3

To gaivalo įsiterpimo intensyvumas kiek tiksliau galima pavaizduoti pravoslavų daugėjimu, nes rusai ateiviai arba kolonistai bemaž išimtinai yra pravoslavai arba sentikiai. VI—oje lentelėje mes

tam tikslui sugretiname parapijų sąrašų (apie 1861 m.) skaičius ir pravoslavų santykį su lietuvių, lenkų ir rusų skaičiais[36]), su 1897 m. pravoslavų skaičium ir jo santykiu su tų pat grupių visuma. Šalia pridedame pravoslavų santykį su v i s ų gyventojų skaičium 1897 m. ir, be to, pačios imigracijos eisenos charakteristikai įterpiame atatinkamus 1867 m. skaičius.

Iš tos lentelės mes matome pravoslavų priaugimą Vilniaus gubernijoj. Procentinis jų santykis su tomis pačiomis gyventojų grupėmis 1897 metais yra 7,3 % pakilęs aukščiau, nekaip apie 1861 m. To „rusų tikėjimo" gaivalo pasirodo žymiausiai priaugta Dysnos apskrityje. Vilniaus apskrityje priaugimas tik miesto dėka yra toks didelis. Jeigu remdamiesi Korevos apskaitymais, atmesime miesto pravoslavus (5 239), tai apskrityje, be miesto, 1857 m. turėsim 1,2 % pravoslavų, vadinasi, skirtumo su 1897 m. tik 4,7 %. Tas priaugimas yra dar mažesnis Trakų ir Lydos apskrityse; užtat žymesnis Švenčionių ir Ašmenos.

Šiaip ar taip, nei ateivių skaičiai nei pravoslavų priaugimas netesi išaiškinti „rusų" padaugėjimo. Palyginkime tik procentų skirtumus VI—oje lentelėje (7 skiltis) su tokiu pat būdu apskaitytais skirtumais, kurie rodo „rusų" priaugimą:

	Pravoslavų priaugimo (per 40 metų) procentų skirtumas;	„Rusų" priaugimo (per tuos pat 40 metų) procentų skirtumas:
Vilniaus apskrityje	9,9	42,2
Vileikos „	15,0	47,6
Dysnos „	7,3	42,4
Lydos „	3,2	55,2
Ašmenos „	8,6	69,5
Švenčionių „	6,6	49,8
Trakų „	3,4	20,4
Visoj gubernijoj	7,3	46,6

Nėra tikrų žinių, kaip galėjo atsiliepti tame rusų priaugime pačių lietuvių emigracija; bet tuo metu sodžiuje ji tiek dar buvo nežymi, jog negalėjo daug atsverti. Tuo būdu tenka ieškoti lietuvių sumažėjimo priežaščių kitur.

23. Lietuvių „gudėjimas" Mes aukščiau buvome minėję, jog kalbos „apmiršimas" čia dažnai dar nėra pasibaigęs. Žmonės moka savo gimtąją kalbą, bet jau liaujasi ją vartoję ir tik ypatinga proga ją atmena arba pasirodo moką. Kitaip sakant, čia turime reikalo su lietuvių „nutautėjimu".

[36]) Tik tokius skaičius mes turime Lebedkino monografijoje.

Eidami jo tyrinėti, mes turime pastebėti, jog negalime paduodamų kalbos ribų arba statistikos skaičių laikyti visiškai tikrais. Mes jau tarėme savo nuomonę apie 60-ųjų metų lietuvių statistiką ir neradome pagrindo įtarti ją esant netikslią. Baudžiavos padėtis pačioje Lietuvoj anuomet lietuvius, lietuviškai šnekančius, darė kaip ir atskira nuo ponų, „mužikiška", „žmudzinų" tauta ir vargu begalėjo duoti surašinėjantiems kunigams progos čia vaikyti kokią tautinę tendenciją. Bet paskesniosios žinios, kaip galėjo paaiškėti iš Ritticho tautinių kombinacijų kritikos, čia duoda nemaža pamato įtarimams.

Del 1897 m. sąrašo pravers tuo žvilgsniu padaryti tokį „ bandymą". Einant instrukcijomis tauta čia turėjo būti sprendžiama iš gimtosios kalbos. Vadinasi, lietuviai, kurie nuo 1857—60 metų yra išgyvenę ligi 1897 m., t. y. visi, vyresni per 40 metų, tuo dėsniu einant, turėtų būti užrašyti lietuviais, nes jų gimtoji kalba yra buvusi lietuviška. Todel skaitysime taip:

Visoj Vilniaus gubernijoj 1897 m. senesnių per 40 metų randame 347.545 žmones; atmetę iš jų senesnius per 40 metų ateivius (22 % iš 94.797), gausime vietinių, nuo 1857 m. išgyvenusių, maždaug 326.700 žmonių. Paėmę 1857 metams visai gubernijai vidurinį skaitmenį 841.064 arba 857.000 (žiūr. III lent.), per 40 metų išgyvenusių „senių" visoj gubenijoj turėsime 38—39 %. Tuo pat procentu sekant, iš 386.000 lietuvių turėtų išlikti bent 150.000. Tuo tarpu 1897 m. sąrašas lietuvių, vyresnių per 40 metų, tepaduoda 62.852 žmones; atmetus 22 % ateivių iš Kauno ir Suvalkų gub. (apie 5.000 žm.), belieka 57 000 t. y. vos 14,9 %. Tuo tarpu „slavų" grupėje tokių išgyvenusių „senių" tolygiu apskaitymu gauname bent 62 %. Vargu begali būti abejojimo, kad čia kaltas ne toks ypatingas lietuvių „trumpaamžiškumas", bet pati statistika.

Atsimindami, jog 1897 m. sąrašą organizavo rusų valdininkai ir tik savuosius buvo kvietę į talką[37]), jog, be to, anuomet čia buvo varoma griežta rusifikatorių politika ir baltarusiai, šalia didžiarusių ir mažarusių, vaidino „rusų idejos" nešėjų rolę — mums randas visai suprantama surašinėtojų tendencija tą kraštą rusišku parodyti, jei tik buvo šiokio ar tokio preteksto. Visi bent kiek mokėjusieji rusiškai arba „po prostu" stengtasi rusas ar gudais užrašinėti. Charakteringa, jog 1909 m., kai šen bei ten vietinių lenkų turėta progos dalyvauti sąrašuose, iš rusų (bei lietuvių) buvo

[37]) Surašinėtojais buvo vietiniai mokytojai, dvasininkai, rusiškai moką buvę karininkai ir kt. Vietinių mokytojų tarpe čia tuomet matome: 680 didžiarusių, 334 gudus, 365 lenkus ir tik 59 lietuvius; toliau randame 506 popų (su šeimomis 1681 žm.).

daromi lenkai, ir šių skaičius per 12 metų pasirodė bent dvigubai užaugęs!

Betgi pats nutautėjimo procesas del to nepaliauja buvęs faktu. Ką tas faktas reiškia?

Jį pastebime čia dvejopai apsireiškiant: lenkėjimu ir rusėjimu. Lenkėjimas čia paprastai esti pirmas žingsnis, po kurio eina antras — rusėjimas. Tatai rodo iš dalies IV-sios lentelės lenkų procentų skiltis. Kraštinėse apskrityse, kur dar prieš 1861 m. sulenkėjimas buvo gana žymus, 1897 m. mes matome lenkus jau rusais virtusius; tuo tarpu vakarinėse apskrityse (Trakų ir Švenčionių) lenkėjimas dar plėtės. Taip pat M. Balinskis mums liudyja, kad lietuviai imdavosi lenkų kalbos ten, kur lietuvių kalba buvo daugumos kalba, ir gudų kalbos ten, kur jie buvo pramokę lenkiškai. Tiek M. Balinskis, tiek daug vėliau prof. J. Kuznecovas (apie 1875 m) Vilniaus apylinkėse randa tik lenkų kalbą vartojant[38]); tuo tarpu prof. E. Karskis čia sakosi jau gudus aptikęs. Karskis, apskritai, visus plotus, kur tik jo tyrimu lietuviškai nebešnekėta, įskaito į gudų kalbos sritį. Tuo būdu jis, be abejojimo, perdeda įsigalėjimą. Bet kad pats tas faktas yra tikrai aptinkamas, ginti negalima. Čia be galo sunku esti lenkėjimas atskirti nuo rusėjimo, nes pati lenkų ir vadinamoji gudų kalba nemokytų lietuvių tarmėje dažnai maža tesiskiria.

Grafas Konstantas Tiškevičius, 1857 m. tyręs visą Neries (Vilijos) tėkmę, jau tuomet buvo aptikes nuo Ašmenos upės ligi Kauno „negailestingai darkytos" lenkų kalbos pavyzdžių. Šiaipjau maldingi ir padorūs lietuviai, pasak jo, visuomet stengęsi šnekėti lenkiškai, kad ir visokiais nereikalingais priedais tą savo kalbą apsagstydami, balsius pratęsdami, kaip ir dainuodami, vietoj ch tarydami k (kuchnia — kuknia, kocham — kokam), galinį ę versdami m (nie chcę — nie chcem) ir t. t.[39]) Rusų administracijos, kariuomenės ir mokyklos įtakoje ta vietinė žmonių kalba aplipo rusicizmais ir virto savotišku slavišku žargonu, kurs čia vadinamas, visai teisingai, „prastąja kalba". Praktikoje žmonėms jos visiškai pakanka, nes tuo būdu jie susišnekėdavo ir su lenkiškai kalbančiu kunigu ar ponu, ir su didižiarusių valdininku, ir su gudu kaimynu.

Galima, žinoma, tas žargonas laikyti gudų kalbos tarme, kaip tat daro pvz E. Karskis[40]), kadangi pati vadinamoji gudų kalba ligi šiol gyvena, nepaisant jos istorinės kilmės, skolomis iš daugiau nusistačiusių rusų ir lenkų kalbų. Tačiau įžiūrėti nutaustančiose

[38]) „Izviestija Imp. Russkago Geograf. Obščestva" T. XI, vyp. 3 S. P. B. 1875. Protokoly zasiednij, psl. 93—94.

[39]) Žiūr. Konstanty hr. Tyszkiewicz, Wilija i jej brzegi. 1871 pusl. 160.

[40]) Žiūr. jo „Bielorussy", č. I.

Lietuvos srityse ypatingos gudų tautinės kultūros įtakos — būtų gana keistoka. To mes nematėme senovėje, nematom ir dabar. Gudų kultūros padėtis nė progos neduoda jos įtakai kelti. Nekalbėsime, be to, apie padarytą lietuvių ir gudų kultūros progresą pastarais metais. Iš 1897 m. paėmę skaičių mokančių rašyti arba skaityti, pamatysime, jog anuomet rytinės, daugiau gudų gyvenamos Vileikos ir Dysnos apskritys yra buvusios daug tamsesnės už Trakų. Šioj mes randame 23,4 % pamokytų, tuo tarpu Vileikos 18,6 %, Dysnos tik 17,7 %. Visa Vilniaus gubernija tuo atžvilgiu aukščiau stovi už Minsko guberniją: čia pamokytų randame 25,44 % vyrų ir 10,13 % moterų, o atmetę miestus, 22,07 % vyrų ir 7,14 % moterų; tuo tarpu Vilniaus gubernijoj iš viso randame mokančių rašyti ir skaityti vyrų 34,8 %, moterų — 22,9 %, o miestus atmetę, vyrų — 29,3 %, moterų 17,6 %.

Be to, reikia žinoti, jog Vilniaus gubernija yra palikusi tamsiausia ir skurdžiausia Lietuvos dalis. Kauno gubernijoj tais pačiais 1897 m. mokančių skaityti arba rašyti, nepaisant Rusijos vyriausybės persekiojimų 1864—1904 m. buvo 55,7 % vyrų ir 53,0 % moterų. Tuo žvilgsniu ta gubernija stovėjo visoj Rusijoj pirmųjų vietoj. Vilniaus sritis, ypačiai rytinės dalys, pasilieka ir dabar senoviškai tamsios ir nuskurdusios.

Jeigu jau reikėtų čia kalbėti apie kokią kultūros įtaką, tai greičiau apie lenkų arba rusų (didžiarusių).

24. Lenkėjimas ir jo analizė. Jau nuo pirmosios Lietuvos unijos su Lenkais (1386), Lietuvoj vis daugiau ir daugiau skleidės lenkų kalba ir literatūra. Vilniaus sostinė ilgainiui virto net „lenkų kultūros“ židiniu. Čia pat iš senovės susikūrė katalikybės platinimo centras, kurs ligi pastarųjų dienų Vilniaus diecezijoje ėjo „lenkų tikybos“ vardu. Kunigų akademijoj buvo auklėta lenkiškos dvasios mokytųjų ir ganytojų. Paminėtinas yra taip pat trumpas Vilniaus universiteto darbas, kurs daug pagamino Lietuvos patriotų, bet taipo pat lenkų kalbos.

Lietuvių bajorija, inteligentija, kunigija, miestiečių dalis ir šiaip apsitrynę žmonės įprato lenkiškai šnekėti. Vilniaus gubernijoj tatai žymu daugiau, negu kur kitur. Čia griežčiau atsiliepė ir lietuvių spaudos uždraudimo laikmetis: užsieniai buvo per toli, ir kontrabandos literatūra labai sunkiai ligi čia patekdavo. Reikia greičiau stebėtis, kaip tokioj atmosferoj lietuvių kalba taip dar plačiai išliko!

Grafas Konst. Tiškevičius apie Ašmenos upės kranto lietuvius dar 1858 m. buvo sakęs: „Luboč i po polsku každen z ludzi tutaj rozumie, wszakže litewska mowa, jako ojczysta, im więcej do smaku

przypada"[41]). Lietuvių kalbą išlaikė daugiausia valstiečiai (žiūr. VII lent.). Bajorų, lietuviškai kalbančių, 1897 m. tematome 1,0 %, o miestiečių 2,3 % iš visų užrašytų lietuviais. Tuo tarpu lenkiškai šnekančių tarpe sąrašas paduoda 29,5 % bajorų ir 28,0 % miestiečių. Už tat lenkiškai šnekančių valstiečių, palyginti, labai maža: 41,6 % iš visų lenkiškai šnekančių arba vos 4,5 % valstiečių visumoj. Dar reikia pažymėti, kad iš tų 53.989 sulenkėjusių valstiečių 20.959 gyveno didesniuose miestuose.

VII lent.

	KIEKVIENOS TAUTOS					
	Bajorų gimusių ir išsitarnavusių		Valstiečių		Miestiečių	
	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Didžiarusiai	10.412	13.2	21.594	27.6	41.323	52.6
Gudai	23.513	2.6	43.155	4.8	823.859	92.3
Lenkai	38.293	29.5	36.369	28.0	53.989	41.6
Lietuviai	2.818	1.0	6.429	2.3	270.299	96.6
Žydai.................	22	0.0	195.320	96.5	4.566	2.2

Lietuviai valstiečiai, griebęsi lenkų kalbos, ilgainiui rusifikacijos dėka „sugudėdavo". Apie tat kalba mums faktai pačiuose rytų ir pietų pakraščiuose, norint, kaip jau minėjome, čia dažnai esti labai sunku kalbos atžvilgiu sulenkėjimas atskirti nuo sugudėjimo.

Charakteringa, jog ligi 1861 m. ir dar vėliau, beveik visi nelietuviškai šnekėję katalikai buvo užrašomi lenkais. Tatai išranda per visiškai suprantamą daiktą tiek d'Erkertas savo atlase, tiek daug vėliau E. Czynskis. Pats katalikų gudiškumas (rusiškumas) Lietuvoj tuomet atrodė lyg kokia keistenybė. Czynskis jos nepripažįsta tiesiog del to, kad „w kościołach katolickich w Kraju Zachodnim niema, a przynajmniej w warunkach normalnych niebyło kazan w języku rossiyjskim"[42]).

Iš visa, kas anksčiau buvo sakoma, aišku, jog čia galime kalbėti ne apie rusus (gudus) arba lenkus, bet apie bažnyčios sulenkintus, o paskui rusų administracijos, kariuomenės ir mokyklos aprusintus lietuvius. Tuo būdu susidaręs pusiau lenkiškai, pusiau rusiškai arba „prastai šnekąs" katalikiškas gaivalas kaip tik davė progros 1897 m. surašinėtojams, kaip ir vėliau prof. Karskiui, visur čia lietuvių vietoj prirašyti rusų (gudų).

Mes prašome dar įsižiūrėti VIII-oj lentelėje, kaip charakteringai

[41]) Wilija i jei brzegi, psl. 127—128.
[42]) Etnograficzno-statystyczny zarys, „Wisła" 1887. T. I, psl. 129.

tie tariamieji gudai skirstosi tikybos atžvilgiu gryniau išlikusiose lietuvių apskrityse (Vilniaus, Trakų, Švenčionių), toliau daugiau nutautėjusiose (Ašmenos bei Lydos) ir kraštinėse (Vileikos bei Dysnos).

VIII lent. (1897 m.)

APSKRITYS	IŠ VISO GUDŲ		TAME SKAIČIUJE			
	Skaičius	% visų gyvent. skaičiuje	Pravoslavų ir sentikių		Katalikų	
			Skaičius	%	Skaičius	%
Vilniaus apskr.	93.896	25.8	6.790	7.2	86.949	92.8
„ miestas	6.514*	4.2	2.081	32.0	4.4[illegible]	68.0
„ aṛs be miesto	87.382	42.0	4.699	5.3	82.527	94.7
Vileikos apskr.	180.709	87.0	120.095	66.4	60.343	33.6
Dysnos „	166.151	81.2	105.613	63.5	60.378	36.5
Lydos „	150.534	73.2	49.400	32.8	100.901	67.2
Ašmenos „	186.752	80.1	68.154	36.4	118.280	63.6
Svenčionių „	81.845	47.6	15.884	19.4	65.796	80.6
Trakų „	32.015	15.8	1.932	6.0	29.429	94.0
Visoj gubernijoj	891.903	56.05	367.868	41.2	522.076	58.8

Toks yra tariamo „lietuvių nebuvimo arba išnykimo" faktas. Vilniaus sritis, būdama tamsiausia, mūsų istorinėse sąlygose neišvengiamai turėjo ir daugiausia nukentėti. Net per pirmąjį viešojo lietuvių tautos darbo dešimtmetį padėtis čia negalėjo pagerėti, nes bažnyčia, t. y. svarbiausias čia įtakos veiksnys, buvo lenkininkų rankose.

Juo stipriau reiškėsi lietuvių judėjimas, juo pikčiau jam teko susidurti su vadinamųjų „Lietuvos lenkų" akcija. Nuo spaudos atgavimo (1904 m.) mums yra žinoma visa eilė bažnytinių skandalų, kurie kliudė lietuviams savąja kalba pamaldų klausyti. Kunigija nesidrovėjo dargi tokių dalykų tikintiesiems skelbti, kaip kad apie lietuvių kalbos „pagoniškumą", o katalikybės lenkiškumą[43]). Lenkų agitacija buvo kreipiama beveik išimtinai į tamsias tikinčiųjų minias, kurioms visokiais būdais buvo įšnekama iš katalikų neatvirsti „lietuviais — pagonais" ir nekęsti „pagoniškos jų kalbos".

Puikiausią paveikslą čia teikia vokiečių okupacijos darytas mėginimas tautų sąrašą padaryti 1916 m. Tarnai ir tarnaitės lenkų ponų buvo terorizuojami, kad nesirašytų lietuviais; tėvai, kurių vaikai naudojosi lenkų prieglaudomis, ir kiti priklausomieji žmonės buvo lenkų gąsdinami duonos netekimu; o drąsesnieji lenkų kunigai

[43]) Smulkiai apie tai žiūr. lietuvių kunigų memoriale: „Die Lage der kath. Litauer im Bistum Wilna".

tiesiog skelbė, jog kiekvieno gero ir tikro kataliko pareiga esanti lenku užsirašyti. Namų savininkai ir šiaip „laisvo atsidėjimo" agentai vaikštinėjo po namus ir kontroliavo surašinėtojus ir surašomuosius. Man pačiam dalyvavusiam tame sąraše, teko matyti baimė, del kurios maldingi ir „bėdini dvasioje" katalikai saugojosi, kad nepatektų į „pagonų" skaičių ar dar kuo baisiau neprasikalstų lietuviais užsirašę.

Pastebėtina, kad lenkinikų pajėgos buvo dedamos ypačiai į dar lietuviškai tebešnekančias sritis. Tatai rodo ir 1909 m. ankieta. IX-oj lentelėje mes tyčia sugretiname jos rezultatus su 1897 m. sąrašu. Ir ką gi matome?

IX lent.

Apskritys	1897 m.				1909 m.			
	Lietuviai		Lenkai		Lietuviai		Lenkai	
	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%	Skaičius	%
Vilniaus apsk. (be miesto)	72.916	35,0	25.293	12,1	16.403	7,1	112.191	48,49
Vilniaus miestas...	3.238	2,0	47.795	31,9	2.453	1,2	77 500	37,75
Traku apskritis	118 171	58,1	22.884	11,26	124.745	52,0	52.781	22,04
Švenčionių „	58 134	33,8	10 322	5,98	73.381	38,2	5.547	2,87
Lydos „	17.828	8,7	9 623	4,07	4.238	1,9	13.472	6,13
Ašmenos „	8,765	3,8	4.081	1,75	12.154	4,7	4.912	1,83
Vileikos „	122	0,0	5.122	2,45	66	0,0	6 319	3,10
Dysnos „	703	0,3	4.934	2,39	1.044	0,4	4 351	1,75
Visoj gubernijoj ...	279.877	17,6	130,054	8,17	234.484	12,9	277.073	15,27
Svarb. miestuose ..	3.689	1,8	52.780	26,65	2.656	1,0	88.142	33,24
Sodžiuose ir miesteliuose........	276 188	19,8	77,274	5,54	231.828	14,9	189.931	12,18

Per 12 metų (tikriau per pastaruosius 4—5 m.) lenkų skaičius gubernijoj pasirodo daugiau negu dvigubai pakilęs, tuo tarpu lietuvių absoliučiai sumažėjo. Vilniaus apskrityje — lenkiškosios akcijos centre — „lenkų" bent 4 kartus tiek priaugo, o lietuvių atvirkščiai! Tas pat Lydos apskrityje. Pagaliau, Trakų apskrityje per tą laiką lenkų priaugta daugiau negu dvigubai, tuo tarpu lietuvių vos 5,3 % vietoj normalių visoj gubernijoj 14 %. Ir tik Švenčionių apskrityje lietuviai kiek yra atsigavę prieš lenkus.

Jau iš 1897 m. sąrašo galime iškvosti kokio gaivalo „lenkiškai kultūrai" gauna Lietuvos panpolonistai. Ypatingai didelį procentą lenkams duodant matome ponų tarnus ir tarnaites. Nors visoj gubernijoj teskaitoma 8,17 % „lenkų", toj profesijoj iš 83.775 žm. net

24.089 tenka lenkams, t. y. 28,7 %, o atmetus žydus (12.149) — 33,6 %; miestuose tos grupės „lenkų" randame net 50,7 %, o atmetę žydus net 64,9 %.

Toliau, katalikišku lenkų patriotizmu pasižymėjo tuomet ypačiai miesto moterys, daugiausia tarnaitės. Sodžiuose ir miesteliuose visoj gubernijoje 1.000-iui vyrų pareina 1.136 moterys, o miestuose — 957. Bet lenkiškai šnekantiems vyrams 1.000-čiui sodžiuje pareina 1.029 moterys, o miestuose net 1.246 „lenkės"; pačiam Vilniuje dar daugiau — 1.254. Priešingai, kitų kalbų 1.000-čiui vyrų pareina vos 952 moterys.

Keliant klausimą apie lenkų imigraciją tenka pastebėti, jog 1897 metų sąrašas visai Vilniaus gubernijai kilusių iš Lenkijos parodo iš viso tik 3.151 žmogų, iš jų 1.702 Vilniaus miestui. Reikia betgi turėti galvoje, kad tų ateivių tarpe daugumas yra žydai.

25. *Išvados.* Tuo būdu tenka išvesti, kad Lietuvoj beveik nėra etninio lenkų elemento, nors ne visi lietuviai dar atsikratė lenkų įtakos. Tuo atžvilgiu Lietuva griežtai skirias nuo Latvių ir Estų, kur vokiečiai bajorai yra visai svetimos rasės žmonės. Visą savo istorijos metą Lietuvos Valstybė išsaugojo nepaprastai savo etninį grynumą ir vienodumą. Taip pat nėra jokių žinių apie lenkų kolonizaciją Lietuvos teritorijoj.

Todel tad susipratusi lietuvių tauta niekad ir jokiomis aplinkybėmis negali sutikti, kad pereinamieji, paviršiniai gudų-lenkų kalbos požymiai etnografinės Lietuvos dalyse būtų laikomi svarbesniais, negu visos istorinės ir etninės žymės, ir kad laikinai laimėjusiai Rusų ir Lenkų akcijai prieš tyčia laikomą tamsybėse tautą dabar būtų duota lemiamo faktoriaus sankcijos, sprendžiant tos tautos laimę amžiniems laikams.

Šit, kodel lietuviai, pripažindami laisvo tautinio apsisprendimo dėsnį, nurodo į tas sąlygas, kurios buvo ilgus metus tam desniui priešingos ir trukdė tautos susipratimui kilti arba jį klaidino. Paprastas nuosakumas reikalauja, kad, taikant laisvo apsisprendimo dėsnį, būtų žiūrima ir tų aplinkybių, kurios yra priešingos politikos sudarytos, ir kad laikinai susidariusi padėtis būtų koreguota objektingomis etninėmis žiniomis ir įrodymais.

Etnografinė Lietuva negali būti suprantama tik tokios teritorijos plotu, kur šiandien kasdieniniam gyvenime ir viešai gyventojai vartoja lietuvių kalbą. Netolimos praeities nenormalės, pasakysim, net brutalės aplinkybės pagamino lietuvių, kurie kalba lenkų, rusų arba gudų kalba, o dažnai mišrai, žiūrėdami praktikos reikalo ar iš papratimo, nenustodami del to lietuvių kilmės ir būdo.

IV. Politinė vilniaus lietuvių būrio akcija vokiečių okupacijos pradžioje.

26. Pirmos vokiečių okupacijos dienos. 1915 metų pabaigoj (rugsėjo mėn.) Vilnius su visa Lietuva pateko į Vokiečių rankas. Tai buvo pats piktasis mūšių laikas. Galvoti apie kokią nors politinę kovą Lietuvoj tuo metu nebuvo galima. Kiekvienas saugojo savo gyvatą ir taikėsi į okupantų rėžimą.

Tačiau Vilniuje, tame mūsų politinio ir kultūros gyvenimo centre, net pikčiausias mūšių trenksmas netesėjo apkvošti politikos kovų. Naujose vokiečių okupacijos sąlygose tos kovos tik įgijo naujų formų.

Prieš karą, kaip yra žinoma, ypatingų rusų įstatymų dėka, Vilniaus miesto Valdyba buvo lenkų „obivatelių" rankose, bet jie ten dar nesijautė pilnais viešpačiais. Vokiečių atėjimas jiems tas varžas tarytum numetė. Didelio džiaugsmo pagautos lenkų mergaitės bėrė vokiečių kareiviams rožes. O tuo tarpu Valdyba pasiskubino lenkiškai perstilizuoti visą miestą. Aukštosios sferos, miesto aristokratija, valdininkai turėjo būti lenkai, lenkų kalba — miesto kalba.

Pirmoji okupacijos diena atnešė daug džiaugsmo lenkams. Vokiečių armijos atstovas, pirmas prabilęs savo atsišaukimu į Vilniaus gyventojus, grafas Pfeil'is kreipėsi tik trimis kalbomis: vokiečių, lenkų ir rusų. Pirmoji kalba turėjo pranešti apie naujos vyriausybės pirmenybę; antroji — patenkinti „krašto gyventojus"; trečioji — pagerbti nugalėtus viešpačius.

Lenkai skaitė save laimėjusiais ir kėlė rautus.

Grafo Pfeil'io atsišaukimas yra įdomus dokumentas. Jis taip skambėjo:

Į Vilniaus miesto gyventojus.

„Vokiečių karo pajėgos išvijo rusų kariuomenę iš lenkų miesto—Vilniaus sienų. Jos įžengė į garbingą ir padavimais turtingą Vilniaus miestą. Jis visuomet buvo perlas garsioj Lenkų viešpatijoj. Ši viešpatija yra draugingo vokiečių tautai. Vokiečių kariuomenė piktindamasi žiūri į žiaurius, niekingus rusų vyriausybės žygius, kuriuos ji daro kenčiantiems gyventojams ir jų

mantai. Rusų darbus nušviečia aplink degantieji kaimai. Vokiečių kariuomenė stengsis palengvinti taip pat Vilniuje lenkams gyventojams Vokietijai primestojo karo sunkenybes. Dienos reikalai, kaip ir kiekvienas ramus gyventojų darbas, bus remiami. Miesto ramybės ir tvarkos saugojimas pasilieka prityrusiose dabartinės vyresnybės rankose; tiktai tais šios tvarkos ardymo atvejais, kada miesto vyresnybė neįstengtų suvaldyti, aš būčiau priverstas padėti karo priemonėmis. Vilniaus piliečių tvarkos jausmas ir taikos meilė duoda vilties laukti, kad jie nieko neveiks prieš vokiečių kariuomenę arba jos dalis. Karo įstatymai tokiems darbams graso sunkiomis bausmėmis kūnui ir gyvybei. Aš nenoriu vartoti Vilniuje bet kokios baudžiamosios pajėgos.

Dieve palaimink Lenkus!

Grafas Pfeil.

Vilnius, 1915 metų rugsėjo 18 d.

Tiesa, greitai Vokiečių štabo karininkai apsižiūrėjo, kad jie eina ne Varšavos kryptim, ir liepė tą pirmą plakatą tuojau nuplėšyti nuo tvorų.

Toliau vokiečiai stengėsi būti neitralūs; bent visus savo rekvizicijų ir pabaudų plakatus spausdino visomis penkiomis kalbomis.

27. Lietuvių susibūrimas prieš lenkų pastangas vadovauti. Lietuvių šviesuomenės būryje tas incidentas sukėlė nemaža nerimo. Lenkų pastangos įsivyrauti Vilniuje oficialiai ir neoficialiai tą nerimą dar padidino.

Todel jau 1915 metų pabaigoje visų partijų ir srovių lietuviai, kurie liko Vilniuje, susibūrė į vieną organizaciją savo reikalams ginti ir jiems atstovauti, visų pirma, miesto administracijoje ir aprovizacijoje.

Nemaža teko tam būriui kovoti su uzurpacinėmis Vilniaus „obivatelių komiteto“ pastangomis su vokiečių pagalba paimti savo globon visos Lietuvos šelpimą. Gana žymios sumos, kurios buvo siunčiamos Lietuvai šelpti, buvo patekę tam Komitetui ir buvo suvartotos išimtinai lenkų prieglaudų ir mokyklų steigimui Vilniuje ir Vilniaus krašte.

28. 1916 metų žmonių sąrašas. Vokiečiai, lyg norėdami rasti objektingo savo orientacijai pagrindo, sumanė 1916 metų pradžioj padaryti Vilniuje ir visam okupuotam krašte visuotinį žmonių ir tautų sąrašą. Metodai buvo paimti iš Vokietijos, bet nebuvo atsižvelgta į jųjų pritaikinimą prie ypatingų kultūros ir politikos sąlygų.

Aplink tą sąrašą, kurs turėjo parodyti tautų sudėtį, susikūrė visas intrygų ir demagogijos gaisras. Sąrašo metu (1916 metais kovo

9 d.) lietuvių būrys, kurs buvo pakviestas tą sąrašą vykdyti, pareiškė savo protestą del lenkų varomos agitacijos bažnyčiose. Vėliau kovo 19 d. visi nuovadų komisijų nariai lietuviai įteikė vokiečių oberbiurgermeisteriui tam tikrą raštą, kurs plačiai apibūdina to meto santykius ir kovas Vilniuje. Todel mes skaitome reikalingu jį čionai paduoti ištisai. Šit jo tekstas (verstas iš vokiečių kalbos):

29. Lietuvių pareiškimas del 1916 metų sarašo.

Ponui vokiečių Vilniaus miesto oberbiurgermeisteriui.

Pabaigoje pasirašiusieji nuovadų surašinėjimo komisijų nariai lietuviai skaito savo pareiga pateikti Jums šį pareiškimą.

Mūsų giliausiu įsitikinimu, žmonių sąrašo pateiktieji tautų statistikos daviniai nieku būdu neatatinka tikrenybei ir štai del kurių priežasčių:

Vilniaus miestas, lietuvių gudų krašto centras, be žydų, turi gyventojų masę (eine Bevölkerungsmasse), kuri nuolatos gauna papildymų iš artimųjų apskričių, lietuvių ir gudų gyvenamų. Skaičius atkeliavusių iš Lenkijos lenkų gyventojų čia sudaro tiktai nežymią mažumą. Tačiau beveik visi Vilniaus miesto gyventojai katalikai yra užrašyti lenkais.

Tas nuostabus lietuvių ir gudų pakeitimas lenkais paaiškinamas paliktomis politikos ir visuomenės gyvenimo sąlygomis, taipo pat lenkų pasiturinčių klasių ekonomine viršenybe.

Pasinaudojant atgyvenusiais rusų įstatymais miestui tvarkyti (1892 metų) lenkams pasisekė paimti į savo rankas miesto valdymą ir apstatyti visas miesto organų ir įmonių vietas savo žmonėmis, kurie ne retai buvo kviečiami iš Lenkijos. Einant tais įstatymais, žydams netenka jokios teisės miesto valdyme.

Taipo pat bažnyčios vyriausybė yra patekusi į lenkų dvasininkų rankas: diecezijos pryšakyje čionai stovi lenkų vyskupas (tuomet administratorius Mikolkevičius); kapitula susideda iš lenkų; visos įtakingesnės vietos yra išdalytos lenkams kunigams, ir lietuviai kunigai ne retai iškeliami į gudų parapijas, idant tuo būdu atėmus jiems įtaką lietuvių gyventojų tarpe.

Dar didesnės neteisybės daro lenkų bažnyčios vyriausybė gudams katalikams: nors gudų kalba, kaip ir kiekviena kita, yra leista katalikų Bažnyčioje ir tatai patvirtina Rymo Kurija, tačiau lenkų dvasininkai sąmoningai tos kalbos neįveda į bažnyčias. Tuo būdu gudai verčiami bažnyčioje vartoti lenkų kalbą ir taip bažnyčios yra dirbtinai lenkinami.

Vokiečiams užėmus miestą, agresinga lenkų politika dar daugiau įsigalėjo. Lenkams pasisekė, pabaigtinai organizuojant milicijos policiją, pasiimti jos vadovybę ir beveik vienais lenkais apstatyti. Pagaliau, visuomeninės ir labdarybės įstaigos, kurias lenkai įsteigė lėšomis, surinktomis visai Lietuvai užsieniuose, ir kurios šiokia ar tokia forma yra miesto Valdybos palaikomos, tos įstaigos pastato bėdinesnius gyventojų sluoksnius visiškoje priklausomybėje nuo gerai organizuotos lenkų inteligentijos.

Del šitų aplinkybių lenkai pasidarė tarpininkais tarp gyventojų ir Vokiečių valdininkų, o lenkų kalba įsiviešpatavo Vilniuje ir apskritai, kiek yra

žinoma, visoj buvusioj Vilniaus gubernijoje, ypačiai milicijos policijoj ir iš dalies santykiuose su vokiečių valdininkais, nes vertėjais yra imami lenkai arba vokiečių kariai iš Poznanės, kurie moka lenkų kalbą.

Be to, lenkų organizacijos dar anksčiau prieš tą surašinėjimą išplėtė stropią agitaciją žodžiu ir raštais tarp gyventojų Vilniuje ir jo srityje. Buvo išleisti instrukcijų pavidalo agitaciniai raštai ir atsišaukimai, kuriuose gyventojams katalikams buvo nurodoma įsirašyti tiktai lenkais, kad mokykloje, miesto įstaigose ir teismuose — visur galėtų viešpatauti lenkų kalba; be to, atsišaukimuose buvo patariama visus surašinėtojus, kurie nemokėtų lenkų kalbos, vyti lauk.

Dėl visų tų aplinkybių lietuviai ir gudai negalėjo laisvai pareikšti savo tautybės. Pasirodė, kad surašinėjimo metu katalikus, kurie įsirašė lietuviais arba gudais, aplankydavo specialiai agitatoriai, kurie klausinėjo, kodel jie ne lenkais įsirašė. Ir pradėjo tuojau biedni žmoneliai reikalauti iš surašinėjimo komisijų, kad juos lenkais įrašytų, nes jie nenori būti lietuviais arba gudais. Į mūsų klausimą, kodel jie bijosi būti lietuviais ir gudais, jie atsakinėdavo, kad tatai jiems įsakę kunigai ir jie biją, kad jie nebegausią duonos iš miesto pardavyklų, kad del to jie nustosią savo vietų arba kad jų vaikai būsią pašalinti iš prieglaudų, kad mirties atveju milicijos policija jiems neišduosianti mirties liudymų (sic!), kad policija jiems visokių darysianti nemalonumų etc. Kiti atsakinėdavo, kad jie yra katalikai ir todel esą lenkai, kad jie nenori būti lietuviais pagonais arba gudų eretikais, kurių kalba net bažnyčiose nėra pripažįstama; daugelis griežtai gynėsi nuo savo lietuvių arba gudų gimtosios kalbos, pareikšdami, jog jie tiktai lenkiškai tesupranta, nors surašinėtojai ir kiti liudininkai liudijo, kad jie puikiausiai lietuviškai arba gudiškai kalbėjo. Daugumas iš jų pirmiau ir patys vadinosi lietuviais arba gudais, kol jiems negrėsė joks kontrolės pavojus iš galios turinčių lenkų.

Tokiose sąlygose negali būti gauti tikri tautybės daviniai tiek Vilniuje, tiek jojo apskrityje net tuomet, jeigu ir visiškai nepartiniai valdininkai pasiimtų surašinėti gyventojus.

Vilnius, 1916 metų kovo 19 d.

(pasirašė) A. Smetona, A. Stulginskis, A. Janulaitis, M. Biržiška, P. Gaidelionis, J. Vileišis, Č. Landsbergis, A. Žmuidzinavičius, J. Šernas.

Žydų atstovai surašinėjimo komisijoje žadėjo paremti tą lietuvių pareiškimą savo atžvilgiu, išrodydami sąrašų netikslumą. Lietuviai, be to, surinko plačios faktų medžiagos, kuri rodė lenkų agitacijos ir demagogijos priemones surašinėjimo metu.

30. Pirmi politiniai obalsiai. Tas sukrėtas privertė lietuvių būrį energingai griebtis savo teisių gynimo Vilniuje visu pirma prieš vokiečių okupaciją. Drauge su tuo brendo organizuotos politinės kovos reikalas.

Jau tuomet L i e t u v o s n e p r i k l a u s o m y b ė s obalsis buvo

iškeltas to paties būrio pasitarimuose, kurie ilgą laiką ankštai rišosi su „Lietuvių Komitetu nukentėjusiems nuo karo šelpti".

Balandžio 9 d, 1916 metais slaptai atspausdintame ir paskiau plačiai išplatintame po visą Lietuvą atsišaukime mes randame to paties „būrio" dar gana bendrai ir nedrąsiai pareikštą, bet aiškų naują Lietuvai uždavinį. Nors tas atsišaukimas dar nemini Vilniaus, — jis tepaskelbia bendrą politinį obalsį, — tačiau skaitome reikalingu čia jį paduoti ištisai, nes jis tarytum praskynė kelią visai tolesnei akcijai, kuri organingai rišosi su mūsų sostine.

Štai to atsišaukimo tekstas:

L i e t u v i a i !

Ar yra pasauly, kas būtų tiek prisikentėjęs, tiek vargo išvargęs, kiek mes, lietuviai, savo žemelėj? Dar žiloj senų senobėj mus skaudė, plėšė ir žudė piktieji kryžeiviai. Ir mūsų tėvų tėvai, seniai ir proseniai, prieš juos savo krašto laisvę gindami, savo krauju, kaip rasa, kaip lietum, apšlakstė kiekvieną savo tėvynės pašalėlį. Betgi neliko jie kryžeivių vergučiai! Ir niekuomet jie nesidavė, kad jų žemėj būtų kitas kas, ne jie patys, ponai. Niekuomet nesileido, kad jųjų krašte bet kas svetimas lietuvį valdytų ar naudotų. Užtat per ištisus amžius jiems teko grumtis su savais kaimynais del savo krašto laisvės. O neprietelių buvo daug. Kiekvienas mus tetykojo apgrobti . . .

Ilgos, nepabaigiamos kovos ilgainiui nuliežė kraštą, nustelbė stangias jėgas, parlaužė Lietuvos stiprybę. Neištūrėjome. Mus išdraskė. Rytų ir šiaurės milžinas paveržė mums žemę, atėmė laisvę, pančiais apkalė. Pietų pusės tariamieji mūsų talkininkai, patys likę belaisviais, čia pat, mūsų tarpe, tykojo mums lietuvio dvasią išplėšti. Griežti vakarų kaimynai pamažėli, mažomis dalelėmis naikino mūsų brolius Prūsuose. Tarytum, tik viena jūra mus užjaučianti beliko. Tik ji savo bangų liūdnu ūžesiu padėjo tiek amžių mums sielvartų dainas niūniuoti . . .

O patvariausi mūsų tautos sūnūs, tikrieji Lietuvos vaikai, tempė sunkų baudžiavos jungą, savo kruvinu prakaitu maitindami sau priešininkus.

Kada gi, baudžiavai kritus, Lietuva, it miškas po žiemos ledų, kėlės, — jai nugenėjo šaknis, atėmė žadą. Per 40 metų mus laikė nebyliais, o prašnekusius drąsuolius kalėjimai iš šiaurės speigai rovė iš mūsų tarpo. Mūsų vaikams norėta įskiepinti svetima dvasia, įbrukti svetima kalba. Tarytum, manyta atskirti vaikai nuo tėvų, tėvai nuo vaikų, kad jie, kits kito nesuprasdami, patys tamsybėje ir barny sumįštų ir sugniūštų.

Kas besurokuos, kas beaprašys visa tat? Mūsų motinų ašaromis upės, ežerai, jūros paplukę; mūsų tėvų kančias, rasi, tik pats pragaras pranoktų... Ir, pagaliau, šiandie mūsų kraštą svetimi pavertė savo žiauriausios piovynės vieta . Puikiausios mūsų dirvos del jųjų tyrumais virto. Gražios sodybos dūmais nuėjo. Ir išdraskytas lietuvis elgeta paliko.

Ar gali tad būti pasauly dar kas būtų tiek prisikentėjęs, tiek vargo išvargęs, kiek mes, lietuviai, savo žemelėj? Ir ar gali todel čia kas teisių daugiau

turėti, kaip mes, tą savo žemę taip gausiai krauju, prakaitu ir ašaromis apliejç? Ir už ką turi mus kas tinkamas liežti, skausti, naikinti? Ar kitos tautos, didelės ir mažos, vargę kentėję, neįgijo savam krašte valios? Nejaugi mums vieniems pasauly ta juoda nevalios dalis per amžius yra skirta?!

Niekados ir niekados!

Lietuviai! tiek amžių čia išvargę ir ligi šiol ištvėrę — argi mes savo vargams čia galo nerasime? Mes turime rasti, kad l i e t u v i a i e s a m e i r ž m o n i š k a i g y v e n t i norime!

Bet viena visados atminkime. Ligi ant mūsų svetimi ponai turės valią, ligi jie — ne mes — čia šeimininkai būsime, ligi rusai, vokiečiai ar lenkai mus valdys ir gainios, o mes nesusipratę, iškrikę jiems tebernauti turėsime, — visa paliks senoviškai, ir mūsų vargams niekuomet galo nematysime. Svetimi ponai nepaliaus savų reikalų težiūrėję, savos letenos dėję, savos kalbos, savosios dvasios mums brukę . . . O lietuvis žūdamas iš kailio nersis . . .

Gi tuo tarpu čia mes esame savojoj žemėj, tėvų ir protėvių iš senobės mums paliktoj, mes turime visai savotišką, ypatingą kalbą, savo bendrų vargų ir džiaugsmų praeitį, savuosius papročius, savo būdą, palinkimus, savąjį ūkį. Mes čia esame visai atskira tauta ir šalis ir, iš tikrųjų, jokių svetimų ponų, kaip ir kitos tautos, neprivalome. Mūsų, pagaliau, yra nemaža, visi vienoj vietoj esame susibūrę,žemės turtų netrūkstame, turime ir jūros į platų pasaulį išeiti, darbo irgi nevengiam, vargo nebijom, jėgų ir šviesos taip pat nepasigendame. Trūko mums ligi šiol tik laisvės ir valios savo šaly šeimininkais būti ir čia saviškai bendram Lietuvos labui tvarkytis. Del to mes merdėjom, del to mes nykom, del to mes ir žūti galime ...

Nes tik laisvi palikę, svetimų tautų nevarinėjami ir negrumiami, tik l a i s v i v a l d o v a i l a i s v o j s a v a r a n k i š k o j L i e t u v o j tegalime savo gyvenimą tinkamai susitvarkyti ir, kaip kitos n e p r i k l a u s o m o s pasaulio tautos, sau gražią ateitį nukloti. Toks vienintelis tegali būti mums ir atlyginimas už išvargtą vargą. Ir mes patys pirmieji privalome jo ieškoti.

Žinoma, nelengvas tatai uždavinys. Ir ne dienai ir gal ne metams čia darbo. Rasi, ir ilgai dar teks mums su visokiais mūsų laisvės priešininkais kovoti. Bet nenusigąskime, nenuleiskime rankų! Tiek amžių vilkų nešioti ir pamesti ligi galo ištverkime! Susipraskime — visų pirma! Ir šiandie, mūsų žilos senobės prosenius atminę, gaivinkime savo širdyse jų karštą savo tautos laisvės troškimą! Uždekime dvasioje laisvos, nepriklausomos Lietuvos obalsį ir jo vardu vienybėje kietai kits kitą remkime! Tas obalsis turi nušviesti mūsų patvarų darbą Lietuvos reikalams. Ir neleiskime pasirodyti mūsų tarpe ištyžėlių ir baikštuolių dvasiai, kurie del išdžiuvusios kruopelės telaukia senų ar naujų ponų ir bemoka jų kalba švebelduodami lenktis prieš juos! Pakaks mums ponų! Būkime ir jauskimės visur savo šalies teisėti šeimininkai, nes mes toki turime būti. Ir reikia kad visi pajustų tą mūsų susipratimą.

Kada tad kiekvieno lietuvio ir lietuvės širdyje budės neslepiama, stipri,

laisva, lietuviška dvasia; kada kiekviena lietuvė ir lietuvis supras ir minės, jog jis čia šeimininkas, o ne kieno vergas turi būti, jog jam čia šalies teisės pridera, su jo kalba ir valia čia turi rokuotis; kada tėvai ir vaikai, dideli ir maži, degs vienu Lietuvos laisvės — nepriklausomybės siekimu, ir kada visi lietuviai, kaip vienas žmogus, tvirtai stovės tų Lietuvos reikalų sargyboj, — nebus mums baisūs ir patys piktieji neprieteliai. Tik tokiu susipratimu tesėsime pastatyti, pagaliau, savo praeities vargams ir kančioms kryžių ir ištversime naują gyvenimą pradėti.

Tad lai pažadina ir sustiprina žaibu aplėkęs tas šauksmas visą dar gyvą Lietuvą, ir mūsų tevynė tikrai nežus!!!

Tegyvuoja susipratusi ir laisva Lietuva!

Laisvosios Lietuvos kovotojai.

Daug pavojaus turėjo vilniškiai tą atsišaukimą platindami po sodžius. Suvalkijoj ir kitose Lietuvos vietose ypatingai jaunimas karštai pagavo jo mestą obalsį. Į sodžių patekęs lapelis buvo ranka arba naminiais šapirografais atspausdinamas ir platinamas. Daugelis už tat į kalėjimus pateko.

31. Pirmas politinis memorialas. Tuo tarpu vilniškis lietuvių būrys vis aiškiau ir aiškiau formulavo savo uždavinius.

1916 metų birželio mėnesį dideliame memorijale, kurs buvo įteiktas vokiečių Vyriausiam Rytų Karo Vadui (Oberbefehlshaber Ost), antrojoj jo dalyje randame jau beveik visiškai aiškų nusistatymą. Pirmoji to memorialo dalis plačiai nušvietė Lietuvos praeitį ir tautinį agimimą. Ypačia kruopščiai buvo išdėstyta kova su polonizacija visoj Lietuvoj ir daugiausia Vilniuje. Antrojoj dalyje memorialas išdėstė lietuvių siekimus. Pažymėjęs, kad kariaujančios valstybės, vienos karo pradžioj, kitos vėliau pasiskelbė tarp kita ko kovojančios del pavergtųjų tautų laisvės ir atvadavimo ir kad neitralės šalys taip pat laukia karo pabaigos teisingai ir patvariai taikai sukurti ant tautų laisvės pamatų, minėtas memorialas toliau taip dėstė:

„Atsižvelgdami į tatai, lietuviai skaito šią valandą per reikalinga aikštėn iškelti jų savotišką tautinė padėtį, jų savitus, nuo kitų tautų skirtinus siekimus, ypatingai jų krašto savotiškumus.

Kadangi lietuviai trokšta išlaikyti ir toliau plėsti savo gimtąją kalbą, savo tautinę, dvasinę ir materialę kultūrą, kuri pareina iš žilosios praeities, yra reikalinga, idant visas jų gyvenamas kraštas, kurs administracijos žvilgsniu yra išdraskytas, būtų sujungtas į vieną politinę teritoriją (mano pabraukta).

Rusų padalijimu ta teritorija susideda iš Kauno gubernijos, mažiausia 3/4 Suvalkų gubernijos su Suvalkų miestu, mažiausia pusės Vilniaus gubernijos, būtent, iš Trakų, Švenčionių, Vilniaus, mažiausia pusės Lydos apskrities ir trečdalio Ašmenos apskrities, iš nedidelės dalies Gardino gubernijos ir Kuršo dalies su Palangos miestu.

Rytinė Vilniaus gubernijos dalis, trikampio pavidalo, dar prieš keletą dešimčių metų buvo lietuviška, bet dabar gyventojai daugiausia kalba gudiškai; tuo būdu Vilnius atsiduria srityje, kurioj žmonės kalba maišyta kalba. Bet niekuomet ir nieku būdu lietuviai neatsižadės tos teritorijos (mano pabr.). Nors žmonės apie Vilnių kalba gudiškai arba lenkiškai, bet jie nesiskiria nuo tų, kurie kalba lietuviškai: čia randame tas pačias dainų melodijas, tas pačias pasakas, papročius, tą pačią religiją, būda, praeiti, tą pačią padermė ir pagaliau tą pačią išvaizdą.

Vilnius buvo Lietuvos Valstybės sostinė, iš kurios išaugo savarankiško krašto ideja. Todel tas miestas del savo praeities yra lietuviams brangus. Taip pat šiandien Vilnius yra didžiausias Lietuvos miestas; iš jo išėjo lietuvybės atgimimas, jame susidėjo ir plėtėsi kultūrinio gyvenimo mintys.

Be to, Vilnius yra lietuvių centras bažnyčios atžvilgiu. Prie Vilniaus diecezijos priklausė nuo krikščionybės įvedimo ligi paskutinių dešimtmečių didesnė Suvalkų gubernijos dalis (Mariampolės, Vilkaviškio, Seinų, Kalvarijos ir Augustavo apskritys) ir dalis Kauno gubernijos (Ukmergės, Zarasų ir Panevėžio apskritys). Beveik visos Vilniaus bažnyčios yra lietuvių ir jų lėšomis pastatytos. Kad Vilnius visais atžvilgiais yra Lietuvos centras, tatai parodo jau aukščiau minėtas Seimas, kurs ne kur kitur, tik Vilniuje buvo lietuvių 1905 metais sušauktas".

Toliau, paminėjęs reikalingumą Lietuvai turėti išėjimą į jūras, memorialas tęsė:

„Politinio savarankiško gyvenimo siekimuose apimdami visus krašto sluoksnius ir dėdami pagrindan savo ypatingą kultūrą, kuri juos skiria nuo kitų krašto gyventojų, lietuviai prisistato savo krašto ateitį pastatytą ant demokratinių pamatų, su demokratine atstovybe, su Seimu Vilniuje (mano pabr.), į kurį bus krašto atstovai renkami visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu.

Siekdami savo krašto nepriklausomybės, lietuviai kovoja taip pat su ta srove, kuri norėtų matyti Lietuvą atgimstančios Lenkijos dalim; jie nenori jokių santykių su Lenkų karalija, kurie būtų žalingi lietuvių ūkio gyvenimui ir jų tautinei kultūrai. Lietuviai atranda tatai nesuderinamu dalyku su tautinės laisvės principu, jeigu jų kraštas būtų laikomas kokios nors valstybės pavergta provincija arba kolonizacijos sritim, kuri būtų užplukdyta iš svetur atgabentais žmonėmis."

Tą memorialą pasirašė: d-ras *J. Basanavičius*, dr. *Stankevičius*, *S. Kairys*, *A. Janulaitis*, *A. Stulginskis*, dr. *J. Bakšys*, *A. Smetona* *M. Biržiška*, *P. Klimas*, dr. *J. Saulys*, *J. Vileišis*, ir p. *Dogelis*.

Memorialo istorinė dalis vėliau buvo kartojama įvairiuose memorialuose, kuriuos lietuvių delegacijos ir atskiri asmenys teikė visur ir visiems. Politinė jo dalis kas kartas plėtėsi ir stiprėjo. Iš tos pačios grupės p. p. A. Smetona, S. Kairys ir J. Šaulys, pasiųsti Šveicarijon pavergtųjų Rusijos tautų kongresan, liepos mėnesyje jau griežtai pastatė *Lietuvos nepriklausomybės* principą. „Koks bebūtų

karo galas. Lietuviai nebenori daugiau grįžti į politinės vergijos padėtį" — tvirtai pareiškė jie laisvos Šveicarijos padangėje. *„Lietuva, kuri savo praeityje tiek gavo patirti nusivylimų, savo ateitį ir laisvę mato laiduotą ir apdraustą tiktai pilnoje ir neaprėžtoje nepriklausomybėje"*, — baigia jų pateiktas kongresui (Lausanne) memorialas.

32. Lenkiškos tendencijos okupacijos mokyklose ir lietuvių kontrakcija. Bet padėtis okupuotoje Lietuvoje toli gražu nebuvo palanki tokiems siekimams. Mums netenka čia aprašinėti, kaip vokiečiai administravo tuomet Lietuvą ir kokioj padėty atsidūrė gyventojai. Tatai yra visai atskira tema. Čia betgi pravers iškelti aikštėn vokiečių administracijos darbą politiniu arba tautiniu atžvilgiu, kadangi tatai turėjo nemažos reikšmės mūsų kovoj del Vilniaus.

Kad nereikėtų vaduotis tik savo atminimais, naudosimės to meto dokumentais.

Memoriale, kurį *A. Smetona, S. Kairys* ir dr. *J. Šaulys* liepos mėn. 1916 metais įteikė Berlyne, grįždami iš minėto Lozanos kongreso, vokiečių Vyriausiam Karo Vadui ir Užsienių Ministerijai, mes matome išdėstytas ne tik germanizatoriškas vokiečių administracijos tendencijas mokyklose, bet ir polonizatoriškas; ypatingai tatai buvo galima pastebėti Vilniaus srityje, net tokiose vietose, kaip antai, apie Varėną, kur kraštas yra grynai lietuviškas.

„Mokyklų faktai aiškiai parodė, — sakoma tame memoriale, — kad Lietuvos rytuose žemesniųjų vokiečių valdininkų simpatijos tuo tarpu perdėm stovi polonizatorių pusėje. Lietuviai nežino atsitikimo, kad būtų uždrausta lietuviškuose kraštuose steigti lenkiškų mokyklų; priešingai, įvairiose lietuviškose vietose (Vilniaus, Trakų apskrityje) lietuvių kunigai buvo klausiami, kodel jie nesteigią lenkiškų mokyklų. Polonizatoriams padeda švietimo darbe ypačiai vokiečių žandarai lenkai iš Poznanės."

Pažymėtina taipo pat, kad mokyklų vadovėliai, lietuvių kalba išleisti, buvo cenzūros sulaikyti, o geografijos ir istorijos vadovėliai net uždrausti, nors ten nebuvo nei politinio nei karo turinio. Taip pat nebuvo leidžiami arba buvo trukdomi lietuviams teatrų vaidinimai, esą del cenzorių stokos; tuo tarpu lenkai ir žydai jokių panašių trukdymų neturėjo. Lenkai, žydai ir gudai turėjo Vilniuje bent po vieną savo laikraštį, tuo tarpu lietuviai nuo vokiečių okupacijos pradžios ligi 1917 metų pabaigos neturėjo nė vieno savo laikraščio. Kaune Steputaičio leidžiama „Dabartis" nieko bendra su

Lietuvos reikalais neturėjo ir, nepaisant didžiausių vokiečių pastangų, negalėjo tapti lietuvių organu. Pačiai lietuvių kalbai niekur Lietuvoje nebuvo vokiečių nuteikta atatinkamos vietos.

Tos aplinkybės paskatino Lietuvių Komitetą Vilniuje energingai imtis savarankiško švietimo darbo. Buvo įkurta lietuvių gimnazija, mokytojų kursai, vakariniai kursai suaugusiems, įsteigta mokyklų prie prieglaudų ir šiaip mokyklų Vilniaus srityje, nepaisant visokių kliūčių. Tuo pat metu buvo ruošiami reikalingi vadovėliai.

33. Lietuvių bei lenkų Komitetai ir „consortiumai". Visiems tiems darbams materialiai ir moraliai vadovavo „Vilniaus komitetas nukentėjusiems del karo šelpti", jungtinė visų srovių įstaiga. Tik nuo rugsėjo mėnesio (1916 m.) propagandos ir politikos reikalams buvo išskirtas atskiras „biuras" iš p. p. *A. Smetonos*, dr. *J. Šaulio*, *St. Kairio*, kun. *Bakšio* ir *P. Klimo* su pavaduotojais p. p. *Janulaičiu* ir kun. *Stankevičium*. Prie to „biuro" rinkosi visų srovių vadinamas „consortium", iš kurio 1917 metų balanžio mėnesyje atskilo socialdemokratai. Jie nepripažino „consortium'ui" aktingos sprendžiamos galios ir nenorėjo čia pasiduoti daugumos nutarimams. Tik p. Mykolas Biržiška*) tą kartą nėjo išvien su savo draugais ir toliau dalyvavo „consortium'e", o „biure" dirbo p. S. Kairio vietoje.

Reikia paminėti, kad šalia to grynai lietuviško „consortium'o" ir „biuro" Vilniuje rinkdavosi, iro ir vėl susirinkdavo mišras žydų, lenkų — socialistų, gudų ir mūsiškių socialistų „consortium'as" su neaiškia „Lietuvos tautų valstybės" kūrimo programa.

Lenkai endekai turėjo savo „Komitetą" ir varė stiprią polonizatorišką akciją, tarp kita ko lietuviams skiriamomis lėšomis, kurias jis sau pasiimdavo visos Lietuvos atstovavimo pretekstu.

Savo rūšies opozicijos „Lietuvių Komitetui" ir „consortium'ui" paralėliam darbe darė „Agronomijos Draugija", kurioje susispietė mūsų kairieji ir kurią ypatingai protegavo d-ras Domaševičius. Sutarta vienybė tuo būdu nebuvo išlaikyta.

34. Pirmas protestas prieš lenkų politiką. Aukščiau aprašytos nesantarvės aplinkybėse 1916—1917 metais ėjo pirmosios kovos del Lietuvos ir del Vilniaus. Čia betgi atkreipsime domės į vieną *solidaringą* vilniškių lietuvių dokumentą, kurs pirmas nujautė būsimą Lietuvos konfliktą su Lenkija. Tai buvo d-ro *J. Basanavičiaus*, d-ro *A. Domaševičiaus*, inž. *S. Kairio*, *A. Smetonos* ir d-ro *J. Šaulio* pasirašyta nota ir 1917 metų vasario 17 d. įteikta Vilniuje vokiečių okupacijos valdžiai. Šit tos notos tekstas (vertimas):

*) P. Janulaitis tuomet buvo areštuotas ir išvežtas Vokietijon.

Vokiečių Vilniaus-Suvalkų Valdžiai.

Vilniuje.

Tam tikri įvykiai, kurie turėjo vietos Varšavoje, paskelbus Lenkų Karaliją, ir kurie nuo to laiko ne be atbalsio ir įtakos pasiliko Lietuvoje, sukelia lietuviuose neramumo ir verčia žemiau pasirašiusiuosius pateikti Vokiečių Valdžiai šį pareiškimą.

Jeigu Lenkų Karalijos paskelbimas savo laiku Lietuvoje buvo sutiktas visai atviru palankumu, tai pirmieji naujai sukurtosios provizorinės Lenkų Tarybos žingsniai buvo tik tam nutaikinti, idant lietuvių tautoj sukėlus atšalimo ir pasipiktinimo. Yra žinoma, jog pirmam dabartinio kronmaršalo p. Niemojevskio išleistam oficialiam provizorinės Lenkų Tarybos pareiškime tarp kita ko yra kalbama apie jos istorinę misiją, kuri reikalaujanti, idant Lenkijos sienos būtų išplėstos ant visų nuo Rusijos atimtų ir tariamai į Lenkus gravitojančių sričių. Apie tą pačią „istorinę Lenkijos misiją" kalba taip pat šių metų sausio 15 dienos išleistas tos pačios Tarybos atsišaukimas į Lenkus.

Apie kurias čia kalbama sritis, ne sunku yra įspėti, paėmus domėn visą lenkų akciją, kuri dabar varoma Lietuvoj. Kiek yra žinoma žemiau pasirašiusiems, minėtas atsišaukimas buvo pasiųstas iš Varšuvos taip pat į įvairias Lietuvos vietas ir buvo mėginama jisai praplatinti tarp žmonių.

Dabar vokiečių kariuomenės okupuota lietuvių gyvenama Neries ir Nemuno sritis kaip tik sudaro branduolį, iš kurio išaugo Didžioji Lietuvos Kunigaikštija. Tos kadai garsios valstybės tradicijos išliko gyvos tarp lietuvių ligi šių laikų ir taipo pat dabar yra ne be įtakos lietuvių tautos ateities planų statyme.

Lietuva yra visiškai nepalinkusi, kartą jungo nusikračiusi, antrą sau užsidėti, vis tiek koks jis būtų, lenkų ar koks kitoks. Jau tik del to negali būti kalbos apie lenkų misiją Lietuvoje, nes tautinio susipratimo įgijusi lietuvių tauta pati jaučiasi subrendusi savo likimą spręsti ir iš tikrųjų siekia sau valstybinio gyvenimo. Tik jisai gali Lietuvai laiduoti pilną savarankiškumą ir galimybės plėsti jos tautinį, politinį, ekonominį ir kultūrinį gyvenimą.

Lietuvių tauta neturi jokio palinkimo brautis į savo kaimynių tautų teises, bet ji taipo pat reikalauja, kad jos tautinės teisės ištisai būtų gerbiamos ir nebūtų laužomos.

Atsižvelgdami į visa tatai, apačioje pasirašiusieji yra įgalioti lietuvių tautos vardu griežčiausiai protestuoti prieš aukščiau minėtas niekuo nepamatuotas ir tautų apsisprendimo principui priešingas provizorinės Lenkų Tarybos aspiracijas, bet visų pirma prieš aneksijos planus, kuriuos ta Taryba stengiasi realizuoti per atsišaukimus ar kitokiais būdais prieš lietuvių tautos interesus ir siekimus.

Pateikdami tą pareiškimą Vokiečių okupacijos Valdžiai, mes drauge prašome jį perduoti Jo Karališkai Aukštybei Vyriausiam Rytų Karo Vadui.

Vilnius, 1917 m. vasario 17 d.

35. *Lenkų akcijos kryptis.* Kokia kryptim ėjo tuomet lenkų akcija, mes matome iš visos eilės jų pareiškimų. Slaptai leistame Vilniuje lenkų „Biuletenyje“ balandžio mėn. 19 d. 1917 metais randame tarp kita ko lenkų partijų: „Centralny Komitet Narodowy“, „Partja Niezawislości Narodowej“, „Polskie Stronnictwo Ludowe“ atsišaukimą del lenkų armijos, kur sakoma: „Tas, kas mums atiteks paskutinės sąskaitos išdavinyje, turi atsakyti ne tik mūsų norams, bet ir mūsų tikrai pajėgai, ir ne metas eiti atilsio, kol dar gresiama Lvovui ir kol dar nesurišta širdies mazgais Varšava su Vilnium“.

Dar ryškesnis savo argumentacijos būdais yra Vilniaus lenkų laiškas Varšavos Tarybai. Ėjo gandų, kad tam laiškui buvę surinkta ligi 3.000 parašų, skaitant vaikus ir beraščius. Šit jo tekstas (iš „Biuletyn Wilenski“ Nr. 96, 1917. IV. 26):

„Mes, lenkai, Vilniaus ir buvusios Lenkų Respublikos rytinių sričių gyventojai, giliai atjaučiame tą skriaudą, kuri daroma mūsų kraštui tuo, kad jis yra atskirtas nuo Lenkų Karalijos žemių politiniu ir administracijos atžvilgiu ir kad visos teritorijos, vokiečių kariuomenės okupuotos ir pavestos Vyriausiai Rytų Karo Vadovybei, būtent Lietuva ir Suvalkija, yra išskirtos iš žemių, kurias apima 1916 metų lapkričio 5 dienos aktas *)..

Mūsų kraštas ir jame gyvenantieji žmonės turi su Lenkų Karalija bendrą praeitį, bendrą kultūrą, bendrus kraujo ryšius, bendrus ūkio interesus. Be vietinių gyventojų lietuvių ir gudų, žymi mūsų krašto dalis turi daugumą taip pat vietinių gyventojų lenkų tautos ir kultūros, kurie savo lenkiškumą patvirtino tūkstančiais išrodymų praeityje, patvirtino jį viešai taip pat šią valandą per gyventojų surašinėjimą, kurį atliko vokiečių okupacijos valdžia 1916 metais.

Pikčiausia praeitų metų priespauda ne tik netesėjo nustelbti lenkiškų tautinių jausmų tarp gyventojų, kurie iš seno buvo pripažįstami lenkais, bet priešingai, atgaivino tuos jausmus plačiuose sluoksniuose, kurie atvirai prisipažįsta esą lenkų tautos, o ne kurios kitos. Savaiminis lenkiškų mokyklų praplitimas didžioje krašto teritorijoje, nepaisant sutiktų kliūčių, bendro skurdo ir išvargimo, davė aiškų to krašto tikrųjų siekimų išrodymą. Vilnius — to krašto sostinė — ne tik praeityje vaidino didžią rolę lenkų tautos gyvenime, kaip jos vadų dvasios lopšys, bet ir dabar yra vienas iš miestų, daugiausia ir nuoširdžiausiai lenkiškų, ir sudaro didelį atgimstančio lenkų tautinio gyvenimo židinį.

Stovėdami ant realybės pagrindo, įsitikinę, jog mūsų kraštas gali gerai plėtotis tiktai sujungtas su Lenkija, kreipiamės į Aukštąją Tarybą, karštai ir tvirtai prašydami kuogreičiausiai daryti žygių, kurie turėtų tikslą — tą kraštą prijungti prie Lenkų Karalijos“ (mano pabr.).

Reikia čia pridėti, kad pati Lenkų Taryba išrado reikalingu „praplėsti savo valdžią ir savo darbą į likusias Lenkų Karalijos dalis

*) Juo Vokiečių ir Austrų kaizeriai paskelbė nepriklausomą Lenkiją.

ir į tas Lietuvos dalis, kuriose karo būtinybės nedarys tam kliūčių" (1917 metų balandžio 6 d. nutarimas).

Gegužės mėnesyje (25 d.) taip pat Vokiečių Vyriausybei buvo įteiktas memorialas su garsiais 44 vilniškių lenkų parašais. Skaitydami jį reikšmingu dokumentu mūsų kovų istorijoje, paduodame žemiau jo tekstą ištisai (vertimą):

36. Lenkų raštas į Vokietijos kanclerį.

„Visų Lietuvos lenkų politikos pakraipų atstovai turi garbės Jūsų Ekscelencijai įduoti šį raštą apie būsimą Lietuvos politinį sutvarkymą.

Nors tik santaiką darant, kaip mes gerai numanome, tegali būti galutinai nulemtas Lietuvos klausimas, vis delto juntame, kaip bus svarbu mūsų gimtojo krašto ateičiai tai, ką dar prieš santaiką bus apsvarsčiusios vidurinių valstybių vyriausybės.

Iš pono Zimmermanno žodžių, kuriuos jis yra prieš kelias savaites ištaręs lietuvių deputacijai, galėjome spręsti, jog kaizerio vyriausybė laiko naudingu daiktu Lietuvos klausime išgirst jos gyventojų atstovų nuomones. Tai mus paragino išreikšti Jūsų Ekscelencijai lenkų visuomenės pageidavimus bei viltį.

Vilnius 25 gegužio d. 1917 m.

Visų Lietuvos lenkų politikos pakraipų įgalioti atstovai:

(pasirašę) Stanislovas Kognowicki
Grafas Marijonas Broel-Plater
Bronislovas Umiastowski
Vaclovas Zawadzki.

* * *

Istorijos atstikimai iškėlė aikštėn visą eilę politikos problemų viešumos domei. Čia pridera ir Lietuvos ateities klausimas, apie kurį paskutiniu metu dažnai užsimindavo laikraščiai, kalbėdavo politikos žmonės ir net kovojančių valstybių valdžios organai dėdavosi jį sau galvon. Didžios vertės politikos problema, iškilo užėmus vokiečiams tą kraštą, kurs, padalijus Lenkiją, kad ir neturėjo vietinių rusų gyventojų, kad ir nebuvo jokiais ryšiais surištas su Rusija, betgi buvo prijungtas į rusų valstybę, ir kurs ne sykį kruvina laisvės kova kiek galėdamas stengėsi atsikratyti jam užmesto jungo. Mes, Lietuvos lenkai, vietinis, senas šio krašto kultūros gaivalas, laikome savo pareiga šiuo pareiškimu pasiskelbti, kol dar nenulemtas mūsų šalies likimas, kurios būtis ir laimė taip labai mums rūpi.

„Lietuvos" vardas yra daugeriopa reikšme vartojamas. Siauresne prasme tariant, Lietuva turi aprėpusi etnografines lietuvių sritis, tai yra tą kraštą, kur lietuvių visuomenė sudaro daugumą gyventojų. Platesne prasme Lietuva reiškia visą buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos teritoriją. Šiame pareiškme laikome Lietuva tą Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos dalį, kurią turi užėmę vokiečiai.

Tas kraštas, kurs yra Nemuno ir Dauguvos upių srityje, sudaro iš atžvilgio į geografijos bei ūkio sąlygas vienodą ūkio pavaizdą; katalikų religija ir per jos įtaką gyventojų įgyta dvasios kultūra yra sudariusios organingą sijos narį, kurs jungte jungia jį su Vakarų Europa. Pagaliau labai charakteringa to krašto ypatybė yra ta, kad jame gyvena įvairių giminių, taip kad nė viena tauta čia negali išrodyti didžiosios daugumos.

Tautų klausimas, kurs šiandien ypač opus ir gyvas tapo, reikalauja ypatingos domės bei įsigilinimo ir todel mes norime ties juo šiek tiek ilgiau sustoti.

Etnografinės Lietuvos teritorija maždaug sutampa su Kauno gubernija, šiaurine Suvalkų gubernijos dalimi ir Vilniaus gubernijos ruožu, einančiu Nemuno pakrante. Tačiau reikia pažymėti, jog Kauno gubernijos rytuose bei pietuose nemažas gyventojų nuošimtis yra lenkai, kurie vietomis daro gyventojų daugumą.

Tas Kauno gubernijos sklypas ir tos Vilniaus ir Gardino gubernijų dalys, kurios vokiečių okupacijos pradžioje buvo priskirtos Vilniaus ir Gardino valdyboms, daro lenkų-lietuvių-gudų teritoriją, kurioje lenkai yra gyventojų dauguma. Labiausiai Vilnius, to krašto sostinė, turi gryną lenkišką charakterį, kurs, spinduliais plėsdamasis ligi Švenčionių, Ašmenos, Lydos, Trakų ir Ukmergės, ypatingai yra žymus. Kad tai tiesa, geriausiai rodo gyventojų sąrašas, 1916 metais okupacijos valdžios padarytas.

Tuo gyventojų sąrašu yra lenkų pirmiau buvusioje Vilniaus valdyboje 55 nuošimčiai visų gyventojų; pirmiau buvusioj Gardino valdyboje 57 nuošimčiai iš gyventojų visumos; Vilniaus apskrityje 90 nuošimčių ir pagaliau Vilniaus mieste 50 nuošimčių iš viso gyventojų skaičiaus ir 89 nuošimčiai iš krikščionių.

Toliau į pietus ta sritis, perėjusi lenkų plotą Bialostoko apskrityje, tiesiog susiduria su Lenkų karalija; priešingai, sritis, kuri eina į pietus ir į rytus, yra daugiau gudų gaivalo apgyventa; šiek tiek yra ir ukrainiečių.

Trumpai čia išsdėsčius gyventojų sąstatą, jau aišku darosi, kad ta šalis, paimta kaip visuma, etnografijos atžvilgiu yra maišyta teritorija. Nė viena giminė neturi didžiosios daugumos, ir todel nė viena jų negali pati atstovauti visam kraštui arba vienai kuriai jo daliai, taigi ir lietuviai, nežiūrint jų vardo, neturi daugiau teisės į Lietuvą, kaip lenkai arba gudai.

Lenkų padermės randame šiame krašte visur ir visuose luomuose, neišskyrus nė lenkiškai-tautiškai susipratusių valstiečių; lenkai yra čia tojais.

įsikūrę nuo šimtų metų ir giminystės ryšiai sutapę su kitais vietos gyven-

Be mišriosios, lenkų-lietuvių-gudų gyvenamos teritorijos, kur lenkų padermė minių miniomis gyvena ir kitas savo skaičiumi viršija, lenkai (szlachta zasciankowa) gyvena dar išsimėtę po visą kraštą ir turi savo nedidelių ūkių, įsiterpę į kitos tautos sodiečius, nuo kurių kad ir nesiskiria nei savo būdu nei savo darbu, tačiau atkakliai laikosi lenkų kalbos ir lenkiškos kultūros, kaip kokios šventenybės.

Jei toliau įsidėmėsime, jog be to veik visi didieji ir vidutiniai dvarai yra

lenkų rankose ir krikščionių visuomenės didžiuma miestuose yra irgi lenkai, jog (žydus atmetus) pramonė, prekyba ir amatai, visų pirma laisvųjų pašaukimų inteligentija daugiausia taip pat lenkų atstovaujama, tad turi būti suprantama, kiek vadovaujamos reikšmės turi lenkų gaivalas šiame krašte ir kiek stiprumo jis rodo čia ūkio kultūros ir politikos atžvilgiu.

Lenkų kultūros įtaka visose gyvenimo srityse siekia gilios senovės; pradėjus ant valstybės pamato artėti Lietuvai į Lenkiją, ji vis labiau ir labiau stiprėjo per šimtus metų, nes plėtojosi, tarpo ir žydėjo bendra lietuvių-lenkų valstybė, ligi ji pagaliau 3 geguž. d. 1791 m. konstitucijos aktu pasiekė aukštybės laipsnį, kada visi valstybės kraštai panoro atnaujinti lenkų karaliją, susijungę to akto vienybės obalsiu.

Atėjo ilgi ir sunkūs rusų verguvės metai; lenkų kultūra Lietuvoje, nepaisant baisiausių pirmykštės rusų vyriausybės persekiojimų, pasirodė vienintelis tikriausias gynimosi įrankis, kuris ne vien lenkus, bet ir kitas šio krašto gimines apsaugojo nuo pražūties. Kad ir spaudžiamas, kad ir nuo žemės varomas, lenkų gaivalas per tą šimtą metų nenustojo nė kiek nei savo stiprumo, nei savo gajumo, ir dabar nebėra tos galybės, kuri galėtų nukalėti ar išnaikinti lenkystę Lietuvoje. Ji šlieja visas šio krašto dalis vienon visumon, duoda tai visumai ypatingo pobūdžio ir veda garbingą praeitį per praslinkusius amžius iš kovų ir kančių į naująsias tautinės sąmonės bei sudemokratėjusio bendravimo sroves.

Lenkystė davė Lietuvai religiją, šviesos, ūkio kultūros ir valstybės tradicijų, t. y. aukščiausio tikros civilizacijos lobio. Tų veiksnių įtaka ir vertybė pačios savaime reikšte apsireiškia. Katalikybė ir mokykla sudarė neprilipamą pylimą visiems rusinimo siekimams; ūkio kultūra, kurios pažangai lenkai daugiausia padėjo, apsaugojo šalį nuo valstybės centralizmo naudojimo, ir savitošios valstybės tradicijos palaikė visuomenėje geismą ir valią vėl įsteigti laisvą valstybę.

Mes, Lietuvos lenkai, labai gerbdami visų tautų siekimus susidaryti sau tokias gyvatos sąlygas, kurios geriausiai tinka jų laisvam plėtojimos, reikalaujame betgi mums patiems susidaryti tokių pat sąlygų ir, dėdamies lygiateisiais Lietuvos piliečiais bei sūnumis, pareiškiame, jog mūsų balsas turi būti išgirstas, kada bus šio krašto likimas lemiamas.

Būdami neskaidoma didžiosios lenkų tautos dalis, stengėmės ir visados stengsimės susijungti valstybėn su Lenkija (mano pabr.), su kuria mūsų šalis yra drauge tyrusi to paties likimo, tiek garbės ir pokylio metu, tiek kovoje ir verguvėje. Tas mūsų teisingas reikalavimas visai neprieštarauja kitų šio krašto tautų gyvatos reikalams; priešingai, jis dera su jais kuonaudingiausiai, įsteigus vieną bendrą, pastatytą ant atskirų šalies dalių savarankiškumo pamatų valstybę (mano pabr.)

Šioje valandoje nenorime iš anksto spręsti to suvienijimo formos, tačiau numatome reikalą remti būsimąją valstybės organizaciją ant konstitucijos, kurią išdirbs bendra visų tą valstybę sudariusių šalių mintis bei triūsas.

Vien tokiame mūsų šalies likimo nulėmime regi visa lenkų visuomenė

vieninteli, tinkamą pagrindą (garantiją) normaliam šio krašto politikos, ūkio bei kultūros gyvenimo ūgiui.

Viso pasaulio karštai trokštama tautų laisvė, kurios turi patiekti šio karo pabaiga, be abejo, ras sau vietos toje valstybėje, kuri laiduoja visoms savo tautoms laisvo jų individualės gyvatos plėtojimos.

Visų Lietuvos lenkų politikos pakraipų atstovai.

Vilnius, gegužio 24 d. 1917 metais.

(44 parašai):

M. Węslawski, V. Zawadzki, Konradas Niedzialkowski, Vitoldas Abramowicz, kun. Kazimieras Michalkiewicz, Grafas Marjonas Broel-Plater, Dr. T. Dembowski, Bronislavas Umiastowski, Liudvikas Chominski, Kazimieras Swiątecki, Aleksandras Zwierzynski, Kun. Juozapas Songin, Dr. Adomas Rymsza, Kun. Olszanski, Ciprijonas Osinski, Dr. Vladislovas Zahorski, Dr. Vitoldas Węslawski, Zigmantas Jundzill, Teofilas Szopa, Jonas Kalenkiewicz, kun. dr. Konstanty Kurnatowski, Kazimieras Stefanowski, Dr. Kazimieras Dmochowski, Kun. Adomas Kulesza, Apolinaras Slusarz, Vitalis Uscinowicz, Feliksas Poplawski, kun. Jasienski, Vladislovas Dmochowski, Zigmantas Nagrodzki, Antanas Mlodzianowski, Jonas Pilsudzki, Edvardas Jasinski, Bronislovas Krzyžanowski, Grafas Vincentas Lubięnski, Boleslovas Skirmunt, Boleslovas Malinowski, Mykolas Ladowski, Vaclovas Makowski, Juozapas Mineyko, Pranas Koncza, Stanislovas Kognowicki, Antanas Jankowski, kun. Jurgis Sienkiewicz.

Tame 44-ių memoriale mes randame tą „credo" ir tuos argumentacijos būdus, kurie vėliau atsikartojo visoj mūsų byloje su Lenkija.

37. Lietuvių replika. Lietuvių „consortium'as" svarstė savo repliką labai atsidėjęs. Sustatyti jos projektas buvo pavesta šių eilių autoriui, kuriam dar 1916 metų pabaigoj buvo pavesti bendri etnografiniai Lietuvos tyrinėjimai. Projektas buvo iš pamatų perredaguotas p. A. Smetonos. Toj replikoj buvo išdėstyti maždaug visi tie argumentai, kurie vėliau tapo taip pat trafaretu visuose mūsų ginčuose su lenkais del Vilniaus ir jo srities. Todel skaitome būtinu reikalu visą tą repliką čia paduoti ištisai, kaip savo rūšies prototipą mūsų internacionalei polemikai su Lenkija. Šit jos tekstas:

Lietuvių raštas į Vokietijos kancleri.

Lietuvių tautos atstovų memorialas, kurs liečia visų Lietuvos lenkų politikos pakraipų atstovų raštą apie Lietuvos suvienijimą su Lenkija į vieną valstybę.

Vilnius, liepos 10 d. 1917 m.

Ekscelencija

esi prašomas išklausyti šių pareiškimų:

„Biuletenio Wilenski'o" 5 num., išspausdinto gegužės mėnesyje 1917 metais ir visur išplatinto, yra „Visų Lietuvos lenkų politikos pakraipų atstovų"

raštas į Kanclerį; tame rašte jie praneša stengiąsi ir stengsiąsi, kad Lietuva būtų sujungta į vieną valstybę su Lenkija.

Žemiau pasirašę lietuvių tautos atstovai būtų pažiūrėję į tą lenkininkų raštą tik kaipo į naujo užpuolamojo lenkų imperializmo, pritirto ir Vokietijoje, ženklą, jei tame rašte nebūtų noro, susukus ir suraizgius faktus, prisivilioti vokiečių vyriausybę, kad ji amžinai išduotų lietuvių tautą lenkintojų plėtimosi įgeidžiams.

Visų pirma, reikia aiškiai išklostyti žodis „Lietuva". Lenkų raštas supranta tuo žodžiu visą buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos plotą, vokiečių užimtą, kurs, jų supratimu, esąs, iš atžvilgio į geografiją, ūkį, religiją bei kultūrą, nedalijamas vienetas. Kalbant apie to krašto geografijos vienumą, kuriam iš tikro trūksta ženklių ribų, jis, tas vienetas, galima būtų rasti tik žiemiuose, Nemuno upės srityje, lietuvių apgyventuose. Ūkio vienumos užimtame krašte tėra matyti vien jo skurdžiame atsilikime, kurio nestinga, palyginus su Rytų Prūsais ir Kuršu, visoms šalims, slavų kultūros įtakon patekusioms.

Kaip galima kalbėti apie religijos bei kultūros vienumą, matant stiprų stačiatikių kylį, įsibrovusį tarpan pietų bei vakarų katalikų žemių, yra nesuprantama. Jei dar atsiminsime, kad ištisą lietuvių kalbos sritį beveik visai atskiria nuo ištisos lenkų kalbos srities į pietus ir į vakarus plati gudų ir ukrainiečių voda, tai bus aišku, jog tariamoji krašto vienuma ir čia lieka visai be pagrindo. Lenkai teigia ją tik norėdami nuskurdinti lietuvių teisę, kad šie ateityje negalėtų laisvai ir lenkų viršenybės nevaržomi plėtoti savo giminės apgyventą šalį.

Mes turime kuostipriausiai pabrėžti, jog lietuviai neseka griebiamąja lenkų politika; priešingai, jie visai nesiekia buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos žemių, jie negeidžia nė jos ploto visumos, kurią vokiečiai dabar turi užėmę. Lietuviai nesibrauna nei į lenkų, nei į gudų tankiai sėdimą sritį; bet, antra vertus, jie žūt būt reikalauja laisvės niekieno nekliudomi valdyti bei tvarkyti savo giminę jos gyvenamame plote.

Lietuvių giminės ploto ribos, bendrai imant, eina žiemiuose Kuršo pasieniu, rytuose vokiečių fronto linija, pietuose vakarų linkui Nemuno tėkme ligi Gardino, nuo ten pasuka žiemos vakarų linkui į Prūsijos sieną. Jūrą prieina lietuvių žemė ligi Šventosios įtakos, į šiaurę nuo Palangos.

Tose ribose gyventojai yra, išskyrus Vilniaus gubernijos pietų ir rytų terpeklį, perdėm lietuviai. Nelietuvių nuošimtis čia niekur nėra tokio didumo, kaip nelenkų nuošimtis Varšavos generalgubernatorijoje. Norint suprasti kitaip susidėjusius santykius Vilniaus gubernijos srityse, būtinai reikia atsižvelgti į praeitį.

Prasidėjus istorijos metui (13 amžius), lietuviai jau buvo apgyvenę viršum įribotąją Lietuvą. Vakaruose ir žiemiuose jie atkakliai gynė ją nuo Kryžeivių Ordeno; bet iš antros pusės tvirtai įsigalėję Trakų, Vilniaus, Gardino ir Naugardėlio miestuose, lietuviai išplėtė savo valdžią pietuose ir rytuose ant rusų giminių. Padauguvio viršuma ir visas Dniepro upės vandenų plotas buvo 200 metų tvirtoje Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos valdžioje.

Nors ta nausėdija buvo kelius kartus didesnė už tikrąją lietuvių žemę, lietuviai betgi, būdami karingi ir tyrę politikai, ilgai valdė rusus, kurių kiltis, kalba, religija ir kultūra buvo visai kita. Tikroji Lietuva buvo tankiau susėdusi ir todel ji stengė apsodinti lietuviais rusų žemes, pirmiausia, žinoma, tas, kurios jai buvo arčiausios. Kad rusai būtų senovėje įsibrovę į lietuvių šalį, lig šiol nepavyko rasti išrodymų. Su lenkų plotu Lietuva stačiai tesusiduria tik Suvalkų gubernijoje, kur vėliau apgyventuose skyriuose lenkų kalbos plotas siauru liežuviu palei Prūsijos možūrų žemę susisiekia su lietuvių kraštu.

Kol Jogaila nebuvo tapęs lenkų karalium, Lietuvoje ligi to laiko nebuvo jokių lenkų, negut tie, kurie per karą buvo pakliuvę nelaisvėn. Kad tie lietuviai, kurie dabar lenkiškai šneka, nėra lenkai ateiviai, yra jau ir iš to matyti, jog kaip tik kalbos sienų sudūrime Suvalkų gubernijos žiemiuose lietuvių gaivalas yra ypač stiprus iš atžvilgio į jo skaičių, kultūrą ir į jo tautinės kovos pajėgą; tuo tarpu didžiuma Vilniaus gubernijos „lenkų" yra atskirta jau rusų apgyventu plotu. Net po unijos su Lenkija ligi galutino valstybės nuopolio lietuviai įstatymais gynės nuo lenkų kolonizacijos: įstatymai draudė tiems „svetimšaliams" pirkti ar veldėti žemę ne tik tikrojoj Lietuvoje, bet ir visoje Didžioje Kunigaikštijoje.

Kad Lenkija anuomet negalėjo duoti Lietuvos miestams kolonistų, tatai yra žinoma; bet tai galima buvo pasakyti dar pradžioje 19 amžiaus ir apie Vilnių, tą lenkų „tvirtumą", 1835 metais, taigi tuomet, kada niekas ir galvoti dar negalvojo apie tautinę lietuvių kovą su lenkais. M. Balinskis savo „Vilniaus miesto statistikos aprašyme", apskaitydamas lietuvius, žydus, rusus ir vokiečius, praleidžia lenkus, nes, jo žodžiais, lenkų kaip ir kitų svetimųjų tautų Vilniuje tiek maža tėsą, kad neverta esą duoti joms atskiros vietos apskaitymo lentelėje. Tai buvo žydėjimo metas Vilniaus universitetui, kai lenkų kultūra viešpatavusi Lietuvoje!

Kadangi rusų vyriausybė nuo 1863 m. lenkų maišto gynė lenkų kilmės žmonėms pirktis Lietuvoje žemę ir kadangi nuo 1905 m., panaikinus tą užgynimą, Lenkijos lenkai visai maža tepasinaudojo ta atmaina, tad ir paskutiniu laiku tenka tiek pat nedaug tepasakyti apie lenkų kolonizaciją Lietuvoje, kaip ir senovėje. Todel prieštarauja istorijos tiesai, kas kalba, jog etnografinėje Lietuvoje esą aborigėnų įsigyvenusių tikrų lenkų ir rusų.

Tikrai, lenkų arba rusų kalbos vartojimas, ypač minių tarpe, gali kelti šiokių tokių abejojimų. Bet ar galima sakyti, kad tie žmonės per tai yra jau lenkais arba rusais (gudais) pavirtę? Visiškai ne! Jie patys vadina save, destis kokios aplinkybės, labai nevienodai: katalikais, „tuteišais", lenkais, lietuviais arba rusais. Žodis „bielarusas" jų tarpe yra tiek težinomas, kiek buvo težinomas buvusioje Didžioje Lietuvos Kunigaikštijoje.

Nežiūrint to, tas nutautintas lietuvių gaivalas esti dažnai statomas prieš lietuvius, kaipo atskira slavų giminė. Kurie taip sako, remiasi ta aplinkybe, kad tie nutautėliai esą nustoję lietuviškos sąmonės ir lietuvių kalbos. Kad tas apsireiškimas, tarsi tikrų tikriausias, būtų įmanomas, reikia būtinai įsivaizduoti praėjusieji lietuvių lenkų santykiai, ypačiai paskutinio metašimčio santykiai.

Pabaigoje 18 metašimčio visiškai nustojus Lietuvai savarankiškumo, jos bajorai, norėdami geriau gintis nuo bendros rusų priespaudos, stengės vis arčiau sueiti su Lenkija.

Tos susiartinimo pastangos rados po paskutinio lenkų maišto dar stipresnės, kai rusai uždraudė lietuviams spaudos raštą ir tuo būdu visiškai prislėgė dvasios gyvenimą Lietuvoje. Tuomet ėmėsi darbo Varšavos ir Krokuvos lenkų spauda ir, kur tik galėdama, skelbė panpolonizmą Lietuvoje. Taip esant tautinė lietuvių bajorų sąmonė, paveldėta iš jų protėvių, palengvėle skurdo nyko, ligi jie pagaliau pradėjo laikyti Lietuvą per vieną su Lenkija.

Kad taip susidaręs lenko-lietuvio tipas yra nepatvarus, kad jis yra nulemtas išnykti, rodo ir tas apsireiškimas, jog nūdien neretai atsitinka, kad toj pačioje šeimynoje, kur tėvai sakosi lenkai, lietuviai arba tiesiog lenkai esą, vaikai esti pasiskirstę dviem tautom. Tačiau dabar vis dažniau randasi tokiose šeimynose, kurioms stinga aiškaus tautinio jausmo, priauglių, vėl grįžtančių į lietuvius. Ne tik daugelis moksleivių jaunuomenės, bet ir nemaža dalis vyresniųjų kartų yra jau sutapę su savo tauta. Bent pusė dabartinių lietuvių politikos vadų, didžioji dalis jų rašytojų ir mokslininkų yra kilę iš Lietuvos bajorų šeimynų, kurias lenkininkai stengiasi pasisavinti. Petys į petį su inteligentija, kilusia iš valstiečių luomo, jie kovoja šiandien del dvasinių bei materialių lietuvių tautos reikalų. Ir čia jie pasirodo ištikimi esą gerosioms bajorų tradicijoms.

Dar prieš baudžiavos panaikinimą, kol valstiečių kilmės inteligentų dar maža tebuvo, bajorų dalis palaikė tautinę lietuvių mintį. Lydos apylinkės bajoras, dvarininkas T. Narbutas, kurs darbavosi 19 amžiaus viduryje, pasirodo savo Lietuvos istorijoje didžiausias separatistas, tikras lietuvis, ne lenkas, nors jis tą savo veikalą lenkiškai parašė ir lenkiškai namie šnekėjo. To paties meto ir to paties luomo žmogus, poetas L. Kondratavičius (Sirokomlė) apreiškia savo veikaluose lietuvišką dvasią. Viename savo rašte jis sielojasi: „Esu lietuvis, ir lietuvių žemėje negalėjau su žmonėmis lietuviškai susišnekėti!“ Taigi jis patvirtina tą aplinkybę, jog yra tokių lietuvių, kurie nebemoka lietuviškai, ir tuo pareiškia ypačiai tragingą lietuvių tautos likimą.

Tiesa, ir kitos tautos, budusios iš tautinio miego, turėjo gaivinti savo nutautusius aukštuosius sluoksnius, bet ne taip sunkiomis sąlygomis, kaip Lietuvoje, kur nelaiminga politikos vienybė ilgą metą trukdė tautos plėtojimąsi. Didžiausias poetas, kuriuo lenkai didžiuojasi, A. Mickevičius, ne tik išidealizavo Lietuvos praeitį ir lietuvių sielą, bet pats vedė savo giminystę iš lietuvių, tarytum norėdamas tuo pasakyti visų pirma esąs lietuvis ir tik paskui lenkas.

Jei dar toliau įsigilinsime į Lietuvos istoriją, ligi Liublino unijos, tad matysime visur, jog lietuviai bajorai aiškių aiškiausiai skiria save nuo lenkų ir ženkliai vadina save lietuviais, o ne lenkais. Lietuviai bajorai kartais dargi drastingai pareikšdavo savo lietuvybę. Taip, Janušas Radvila 17 metašimtyje, gindamas Lietuvos reikalus prieš vieną aukštą Lenkijos

valdininką, grasydamas sušukęs karaliaus akivaizdoje, jog ateisiąs laikas, kada lenkai durų nerasią, kai lietuviai juos pro langą mėtysią.

Jei nūdien dauguma lietuvių bajorų nori sekti lenkus, tad jie, matyti, bus atsižadėję savo ainių ir visiškai pamiršę, kas buvę jų protėviai. Todel tie bajorai nebeprivalytų girtis esą kuriamas valstybės gaivalas. Priešingai, tapę svetimi savo tautai ir savo kraštui, jie tapo griaunamas valstybės gaivalas. Taip, ne kitaip tevertina lietuviai tą gaivalą.

Apatiniai Lietuvos rytų visuomenės sluoksniai, kurie yra pasisavinę maišytą lenkų arba lenkų-rusų kalbą, tebėra lig šiol be jokios tautinės sąmonės.

Jų įpročiai, našysta, dainos, būdas, jų tikyba ir net prietarai rodo juos lietuvius esant. Dar prieš kelias dešimtis metų jie kuone visi lietuviškai tebekalbėjo. Seniai dar ir šiandien nėra pamiršę lietuvių kalbos, o jaunoji karta pradeda jos atsižadėti. Kodel taip darosi, taip pat yra suprantama: teisėjai ir išviso valdininkai ilgą metą kalbino juos rusiškai, o kunigai — lenkiškai. Per prievartą antmestos slavų kalbos išdirbo čia, pasienyje tarp Lietuvos ir Gudijos, lenkiškai rusišką žargoną, „prastuolių kalba“ vadinamą. Lietuvių spaudos uždraudimas irgi be galo daug padėjo nutautindamas tuos visuomenės sluoksnius. Vakarų Lietuva spaudą uždraudus vis delto galėjo naudotis lietuvių knygomis, slapčia per sieną gabenamomis iš Tilžės ir Klaipėdos, tuo tarpu rytų Lietuva, toli būdama nuo Prūsų sienos, turėjo tenkintis lenkiškomis knygomis, visai neginamomis ir lenkininkų brukte brukamomis minioms į rankas.

Dvasinė Vilniaus vyskupijos vyresnybė, kuri yra lenkininkų rankose, mėgino visokiais būdais įkalbėti minioms, jog „katalikas“ yra tas pat, kaip ir „lenkas“, „lietuvis“ tas pat kaip ir „pagonas“, ir tokio tautinio susipratimo pakanka dar daugeliui Lietuvos rytuose. Tokiu susipratimu vaduojasi lenkų memorialas, kalbėdamas apie tautinę valstiečių orientaciją, kurie nuo šimtų metų čia yra atsisėdę ir su kitais šio krašto gyventojais giminystės ryšiais susijungę.

Taip tad iš tikrųjų atrodo „aiškių aiškiausios“ tos šalies lenkiškumo žymės.

Iš antros pusės, rusai panslavistai stengiasi pasisavinti tuos tamsybėje laikomus Vilniaus vyskupijos katalikus vien del to, kad jie lenkiškai rusišku žargonu šneka, paversdami tas minias gudais, taigi rusais. Tų klaidintojų rungčios ir ginčai rodo viena, jog čia nėra nei lenkų, nei rusų, bet jog čia, pietuose ir rytuose etnografiniu žvilgsniu ta pati Lietuva, nustojusi savo tėvų kalbos.

Lietuvių tauta negali ir niekuomet negalės sutikti, kad tie kamuojami ir kvailinami sūnus, ypačiai šiuo metų, kada tautų laisvės obalsis eina per visą pasaulį, būtų toliau naudojami ir atiduoti, kaipo etnografinis materijolas, lenkams arba kitiems. Tik akla galybė ir pikta valia tegalėtų juos per smurtą priversti, bet joks kultūros ar doros dėsnis nepateisintų tokio darbo. Lietuvių tauta gins, kiek galėdama, nuo rusų ir nuo lenkų tą jos moraliai pavergtą dalį.

Jei tie politikai išdeda visą etnografinę Lietuvą tautų mišiniu, kur nė viena tauta kitų neviršijanti, tad jau sunku bepateisinti tas jų žygis vien nedovanotinu nežinojimu; priešingai, čia reikia spėti piktas noras nuniekti tautinę Lietuvos gyvatą.

Taip esant, lietuvių tauta mano turinti teisės ir pareigos paimti į savo rankas lietuvių krašto likimą. Mes negalime pripažinti sulenkėjusių mūsų tėvynės gyventojų atskira tauta, kaip štai Kuršo bajorai, bet priešingai, laikome juos vien nelemtu mūsų nelaimingo istorijos plėtojimosi išdaru. Sulaukus lietuviams laisvų sąlygų tautiniam ūgiui plėtotis, tas gaivalas nyks ir pamažėle išnyks, kaip jis dar prieš karą yra išnykęs vakarų Lietuvoje, kur tauta buvo nusikračiusi vadų lenkintojų.

Kadangi ir nesąžingiausių priemonių griebiantis per tautų skaitymą nebevyksta didžioje Lietuvos dalyje prisijoti lenkų daugumos, tad stengiasi lenkų rašto parašytojai gauti pageidaujamą viršų, vaduodami savo skaičiaus silpnumą savo tariamąja prakilnybe.

Jie rašo: „Lenkystė davė Lietuvai religiją, šviesos, ūkio, kultūros ir valstybės tradicijų, tai yra didžiausią civilizacijos lobį“. Tuo remdamies, lenkai nori padaryti iš Lietuvos Lenkijos provinciją, bet čia jie nutyli arba užmiršta, jog tie kultūros nešėjai buvo per visą Lietuvos istoriją ne ateiviai lenkai, bet vietos lietuviai, kurie, kad ir lotyniškai arba lenkiškai rašė ar kalbėjo, bet lietuviškai jautė, niekuomet, ligi paskutinio metašimčio, nesivadino lenkais ir visuomet kuo aiškiausiai nuo jų skyrėsi.

Toliau, nesutinka su tiesa, kad Lietuvoje lietuvių auklėjama kultūra vien lenkiška buvusi: jei iš svetur ji ėjo, tai ji buvo visuotina Europos kultūra, semiama lietuvių inteligentijos iš pirmų šaltinių, dažnai be lenkų tarpininkavimo. Mes žinome, ir lenkų istorininkai tai pripažįsta, kad ir lenkai yra labai daug gavę jų kultūrai iš Lietuvos. Lietuvių rašytojai suteikė lenkams pasaulio akyse garbę tuo, kad jie tai, kas iš lietuvių ypatybės išaugo, yra apvilkę lenkų kalbos rūbu. Taip, lietuviai padarė pradžioje XIX amžiaus, Vilniaus universiteto metu, naują erą lenkų kultūros istorijoje. Tiesa, lenkai turėjo daug įtakos, būdami tarpininkais lietuviams imantis vakarų kultūros, kai jiems kovojant su Ordenu vokiečių kultūra buvo ilgai neprieinama; bet lenkai perdidelių nuošimčių nori už perdėtus nuopelnus, jei reikalauja už tarpininkavimą ponų teisės Lietuvoje.

Labai keista yra girdėti lenkus giriantis ir laikant savo ypatingu nuopelnu krikščionybės įvedimą Lietuvoje. Mes žinome, jog lenkai įvedę katalikybę Lietuvoje tik ant popierio, o iš tikrųjų ji buvo daugiausia pačių lietuvių įvesta. Kur tik lenkai buvo pasiėmę skelbti tikybą, ten žmonės išliko pagonai ligi pat 18 metašimčio. Taip buvo netoli Vilniaus, visai arti miesto, vadinasi, ten, kur lenkai visuomet rungdavos del aukštųjų bažnyčios vietų.

Ko yra verta lenkiškai nudažyta katalikybė? Dar ir šiandien tebemokomi Vilniaus katalikai suprasti Dievą esant Lenkų karalių ir Dievo Motiną Lenkų karalienę. Lenkas ir katalikas — tai tas pat. Viename rašte, kurį Vilniaus Lenkai yra prieš metus įteikę vokiečių vyresnybei, katalikų tikyba

pavadinta tiesiog „lenkų tikyba". Čia reiks dar ilgai ir rimtai padirbėti, norint apvalyti krikščionių tikybą nuo kataliko jausmus užgaunančio naudojimo pasaulio reikalams.

Lenkai, girdi, davė Lietuvai valstybės tradicijų. Ar gi Lenkija nebuvo susijungusi su Lietuvos valstybe? Dar nesusijungę su Lenkija, Lietuviai turėjo įsteigę stiprią valstybę, kuri buvo pavojingas Lenkijos priešininkas. Be to, Lietuva davė lenkams Jogailų dinastiją, kuria jie lig šiol tebesididžiuoja. Tik reikia pasakyti, jog unijos su Lenkija, kuriomis buvo duota pilna laisvė bajorų savivalybei, tik nusilpnino Lietuvą ir galų gale nustūmė ją bedugnėn. Liublino unijos dokumentai aiškiausiai rodo, jog lietuviai, nujausdami tą pavojų, nenorėjo jungtis su lenkais. Jie matė, kad Lenkijoje viešpatavo ne ta garbinamoji laisvė, bet savivalybė, nesugyvenimas ir visuotina neapykanta.

Visai be nuovokos yra sakymas, kad Lenkija davusi Lietuvai ūkio kultūros. Jei minimojo rašto ponai parašytojai mėklina savo dvarus, tai mes turime tvirto pamato teigti, kad tegali būti kalbos apie žemės ūkio kultūros nuopuolį. Beveik niekur Lietuvoje negalėjo eiti rungčiomis bajorų dvarai su valstiečių ūkiais; dažnai reikalavo jie parduoti ir paskirstyti tarp valstiečių. Ten, kur tie dvarai galėdavo šiaip taip laikytis, niekur nedarydavo valstiečiuose kultūrinės įtakos, kaip tat tyrę žmonės išrodo. Kas nori pažinti tikrą „lenkų" žemės kultūros vertybe, tesulyginie gerąsias vakarų lietuvių valstiečių apskritis su Vilniaus apylinkėmis, kur esanti svarbiausia lenkų kultūros būklė. Čia tuč tuojau priemiestyje dar pamatysi medinių arklų, kurie tik tepurina žemę, akėčių, kuriose nėra nė vieno kąsnio geležies, ir vietoje dalgės piautuvą.

Palieka atviras dar tas klausimas: kiek svarumo turi „visų Lietuvos lenkų pakraipų atstovai" lietuvių tautoje, kurią jie norėtų įterpti į Lenkų valstybę. Jie galėjo tiek sverti Lietuvoje, kiek buvo remiami sulenkintų bažnyčios viršininkų ir rusų biurokratijos. Ir tie bažnyčios viršininkai ir ta biurokratija stengėsi, padedami sulenkėjusių dvarininkų bajorų, sulaikyti kilimą lietuvių, reikalavusių savo tautos teisių. Bet kad tai nepasiekė pageidaujamo galo, rodo ir Dūmos rinkimai: sulenkėję dvarininkai tegalėdavo Kauno gubernijoje pasiųsti vieną atstotvą, įstatymu jiems laiduotą. Suvalkų gubernijoje lietuviai visados tesėdavo vieni, be didelės rinkimų kovos, prieš lenkų bei žydų balsus, pasirinkti Dūmon savo atstovus. Tik Vilniaus gubernijoje, kur valstiečių rinkimų teisės, dėka geros lenkų dvarininkų pažinties su Petrapiliu, galutinai buvo susiaurintos, kur, be to, bažnyčios valdžia tarnavo lenkininkams, tik čia tegaudavo lenkininkai viršų.

Tačiau ir taip esant nejuto tvirto pamato po savo kojų sulenkėję dvarninkai. Jie mainė savo pažiūras ir savo įsitikinimus destis aplinkybės. Prieš 1905 metų revoliuciją mėgino jų vadai susiartinti su griūvančia rusų biurokratija, norėdami laimėti daugiau paspirties savo luomui, ir del to buvo dalyviais šventinant Muravjovo ir II Kotrynos paminklus. Revoliucijos metu norėjo susiprasti su plačia visuomene ir vadino save lietuviais. Po revoliucijos derėjosi su rusų reakcija, kad išsilygtų sau kuopatogiausias Dūmos rinkimų

teises. Tai jiems gangreit ir pavyko. Per karą įgyjant Lenkijai laisvės ir galios, sulenkintasis Lietuvos gaivalas tuojau ištiesė į ją ranką, nes mato ir aiškiai junta, jog vienintelis kelias palaikyti savo viršenybei Lietuvoje yra tat Lietuvos prišliejimas į didžiai agresingąją Lenkiją ir jog, patapus Lietuvai savarankiškai, sulenkėjusio gaivalo rolė šiame krašte būtų pabaigta. Ir todel jis bevelytų visa, tik ne laisvosios Lietuvos, kurioje lietuvių visuomenė turėtų sprendžiamą balsą, o ne privilegijuotas plonas viršutinis sluoksnis su savo pasenusiomis tradicijomis, užsilikusiomis prie reakcinės valdžios.

Kai del 1916 metų statistikos, paties didžiojo lenkininkų įrankio, tai ji įdomi vien tuo, kad parodo, kas per viena yra ta lenkiškoji katalikybė, kuria lenkai giriasi prieš visą pasaulį. Neperginami daugelia liudytojų žodžiai rodo, jog lietuviai buvo per nenorą, per smurtą lenkais užrašyti, net toki lietuviai, kurie yra visur girdėti patys didieji lenkybės priešininkai, dar ir toki, kurie vargu ar lenkiškai šnekėti moka. Taip buvo daroma: Katalikas? Na tai lenkas! Tame ksaitymo sąraše yra lenkais parodytos ištisos parapijos, kur lietuvių kalba plačiai dar tebevartojama. Ar gi ir apie tas vietas galima sakyti, kad ten yra iš senų senovės įsigyvenusių lenkų valstiečių? Jau ta aplinkybė, kad 44 žmonių tarpe, reikalaujančių prijungti Lietuvą į Lenkiją, yra ir pats Vilniaus vyskupijos valdytojas, nušviečia kelią, kuriuo tas statistikos išdaras yra gautas.

Vaduodamies visais čia išdėstytais pamatais, mes laikome Lietuvą, pradžioje nurodytose ribose, lietuvių šalimi ir tik lietuvių tautai tepripažįstame teisę spręsti to krašto likimą (mano pabr.). Nustatyti visų svetimų giminių, kaipo mažumų, teisės ir duoti toms mažumoms privalomos garantijos yra būsimosios Lietuvos vidaus byla. Kaip ta ateitis nusistatys, tat pareis nuo tolimesnių istorijos atsitikimų plėtojimos.

Nūdien tebūnie leista lietuvių tautos atstovams išklostyti Vokiečių vyriausybei, kurios atstovai yra pažadėję ir lietuvių tautų išvaduoti iš svetimos priespaudos, — išklostyti, kaip lietuviai, pažadindami realingąsias ir idealingąsias savo tautos pajėgas, privalo dėti pamatus savo ateičiai.

Tebūnie jiems leista tai padaryti, ypač atsiminus tai, kad ne vien neatsakomieji lenkai imperialistai, bet ir lenkų Valstybės Taryba, — valstybės, kuriai pamatus padėjo vidurinės valstybės, skelbia politikos siekimus, kurie patiektų Lietuvai ne išvadavimą iš svetimo jungo, bet tik vėl svetimos tautos viršenybę.

Prieš karą lietuviai, kaip ir kitos svetimosios Rusijos giminės, kovojo del autonomijos Lietuvai Rusų valstybės ribose; po karo vargų našta prisikentę, rasit, daugiau negu kitos prispaustosios tautos, ir regėdami šalia savęs kylant Lenkų valstybe, jie negali kitaip sau vaizduotis savo ateities, kaip tik nepriklausomybės pavidalu (mano pabr.). Tai lietuvių didžiausias geismas, istorijos tradicijų išauklėtas, atgyjančios gimtosios kalbos sustiprintas ir savosios tautinės kultūros supratimo

pagrįstas. Tai yra ne vien noras, kilęs iš tautinės sąmonės, ne vien išdaras, karo išauklėtas, ir giliai siekiančių atmainų pagamintas, bet ir neapsieinamoji sąlyga sveikam tautos plėtojimos, kad ji laisvai ir nevaržomai vėl atgaivintų ir stiprintų savo šimtais metų dusintą ir naikintą sveikatą. Lietuvių tauta yra praeityje tiek kovojusi del savo laisvės ir savarankiškumo, tiek daug smūgių prisikentusi, jog noraș padaryti galą visoms savo kančioms tapo nebeįveikiamas ir nebeišdildomas (mano pabr.).

Jei šis karas, kurs ilgam laikui nulems tautų laimę, neatsižvelgtų į lietuvių tautos siekimus; jeigu jis atiduotų lietuvius svetimos tautos ar svetimos valstybės malonei ir tuo jau paliktų juos skursti svetimame junge, tai būtų padaryta neteisybė, kuri duotų Lietuvoje pamato nepaliaunamai kovai. Lietuva būtų priversta nevaisingai gaišinti savo pajėgas ir dar daugiau, nei pirma, būtų progos ir praskinto kelio griaunamosioms priemonėms — daryti iš Lietuvos lenkų arba rusų forpostą prieš Rytų Prūsus.

Tačiau kyla klausimas, ar lietuvių tauta yra subrendusi gyventi savarankišku, nepriklausomu valstybės gyvenimu. Į tai galima šiaip atsakyti:

Kad lietuviai mokėjo savo valstybėje valdyti bei tvarkytis, liudija jų praeitis; tik slavams, visų pirma, lenkams įsikišus į Lietuvos reikalus, prieš lietuvių norą, ji nustojo toliau plėtojusis ir, įmizgusi į lenkišką anarchiją, ardė savo valstybės organizmą.

Atsižadėdama istorinės Lietuvos sričių, lietuvių tauta reikalauja būsimosios valstybės atstatymui tik iš senų senovės jos gyvenamų žemių, būtent tose ribose, kurias, remdamies etnografijos dėsniu, esame jau pažymėję. Tariamoji intėligentų bei viršutinių luomų stoka, kaip rodo laimingas Bulgarijos ūgis, visai netrukdytų atsteigti Lietuvos. Gi dar prieš karą, lietuvių giminė, palyginti, yra išleidusi daugiau inteligentijos, negu rusai. Tik politikos aplinkybės nedavė tai inteligentijai pačioje Lietuvoje įsikurti. Po karo, dauguma tų inteligentų, žinoma, grįš Lietuvon. Dauguma bajorų, kurie šiandien nei šen nei ten nesideda arba yra atskilę nuo savo senosios giminės, atgaus tautos sąmonę ir vėl sutaps su lietuvių tauta. Naujai susidėjusios sąlygos išvaduotojoje šalyje pagamins visą naują eilę inteligentijos, kaip tat visuomet yra buvę naujai įsteigtose valstybėse. Dabar reikiamas ir trūkstamas inteligentijos pajėgas Lietuva galės užvaduoti pajėgomis tų valstybių, su kuriomis ji susidės artimesniais ūkio, politikos ir kultūros santykiais.

Žemės ūkio ypatybės ir pramonės stoka dar prieš karą rišo Lietuvą su aukštai išsiplėtojusiomis Vakarų Europos pramonės šalimis, ir pirmučiausia su Vokietija. Tai jau realių sąlygų ypatybė, kad tie ryšiai ateityje pataps dar stipresni. Taip pat mokslas ir technika lenks lietuvius į vakarus, o ne į rytus arba į pietus. Bet tie ūkio kultūros santykiai bus lietuvių tautai pageidaujami iš atžvilgio į bendruosius reikalus, nepakenkiant savo nepriklausomybei. Jie turėtų būti priešingi tokiems santykiams, kurie, sekant

lenkininkų pasiūlymais, susidarytų tarp Lenkijos ir Lietuvos, kada viena pusė, būtent lenkai, tykoja iš antrosios paglemžti visa, net pačią tautos sielą.

Priešingai, jei Lietuvos ateitis būtų pastatyta, kaip tat lietuvių tautos atstovai geidžia ir tikisi, ant teisybės pamato, nesunku būtų darant santaiką nulemti viršutinis valstybės pavidalas ir rasti vadinamųjų realių jos garantijų.

D-ras Jonas Basanavičius, A. Smetona, A. Žmuidzinavičius, d-ras Jurgis Šaulys, kun. d-ras J. Bakšys, kun. d-ras J. Stankevičius, P. Klimas, d-ras A. Vileišis, A. Gylys, A. Stulginskis, Č. Landsbergis, kun. J. Kukta, kun. prof. Brazis, kun. A. Varnas, Donatas Malinauskis.

Čia bus pravartu pažymėti, kad Vilniaus vyskupijos administratorius, kun. Michalkevičius, kurs pats pasirašė lenkų memorialą, nubaudė betgi kunigus, kurie pasirašė lietuvių kontrmemorialą. Tie kunigai (Bakšys, Kukta, Brazys, Stankevičius ir Varnas) buvo mėnesiui suspenduoti ir atleisti nuo vietų Vilniuje. Kas neturėjo iš ko gyventi, buvo pasiūlyta prieglauda Gardino vienuolyne. Jie buvo apkaltinti „įžeidę ir papiktinę maldingo kataliko jausmus.“

V. Santykiai su lenkais Lietuvos Tarybai susikūrus.

38. Tautinio lietuvių nusistatymo stiprėjimas. Po tos pirmosios polemikos su lenkais internacionalėj scenoj ilgą laiką viešų susidūrimų nebuvo. Tai buvo kaip tik metas, kada rinkosi Vilniaus Konferencija, kūrėsi Lietuvos Taryba ir prasidėjo pirmos derybos su vokiečiais. Visas domesys buvo nukreiptas į tuos reikalus [1]). Vilniaus Konferencija ir Tarybos kūrimas daugiausia prisidėjo prie tautinio lietuvių nusistatymo. Kad lietuviai, kurdami savo valstybę tautos pagrindu, neprivalo atsiklausti, kaip į tai žiūri įvairios mažumos, — tą nusistatymą „Lietuvos Aidas", vienintelis to meto spaudos organas, taip formulavo: „Sprendžiant tautos likimą arba tautinės valstybės kūrimą, svetimos tautinės mažumos daugumos teritorijoje yra *neklausiamoji* visuomenės dalis;" ir toliau: „Visai kitas yra dalykas, kada tenka krašto vidaus reikalai spręsti", t. y. jau *sukurtoje* valstybėje: „čia yra mažumų *teisių* sritis," (žiūr. „Lietuvos Aidas" 1917. I. 29, Nr. 9 str. „Mažumų ir daugumos teisės").

Nors mūsų kairieji, arba „agronomai" (taip juos anuomet vadindavo del jų spietimosi aplink „Agronomijos Draugiją) vis dar nesiryžo eiti tuo *tautiniu* keliu ir laukė arba ieškojo demokratinių lenkų, gudų ir žydų sluoksnių bendradarbiavimo, — Komiteto būrys, arba minėtas „consortium'as" nusistatė visiškai nepaisyti tautinių mažumų orientacijų. Tatai, žinoma, nereiškė, kad tasai būrys būtų nepripažinęs mažumoms visų teisių jau *lietuvių sukurtoje* Lietuvos Valstybėje. Tas nusistatymas toliau virto taisykle visam politiniam darbe.

Organizacijos Komiteto konferencijai šaukti suvažiavimas Vilniuje 1917 m. rugpiūčio 1—4 d. savo ketvirtam nutarimų punkte pažymėjo, kad Konferencijoje galės dalyvauti tik lietuviai, ir išimtys gali būti padarytos tik tiems piliečiams, kurie yra žinomi savo atsidavimu ir pasidarbavimu lietuvių tautai ir šaliai. Prieš tokį nusistatymą lenkai išleido savo slaptą lapelį, kuriam pažymėjo, kad šaukiamoji

[1]) Plačiau žiūr. mano brošiūroje „Istorinė Lietuvos Valstybės apžvalga" Kaunas 1922.

Konferencija esąs lietuvių nacionalistų darbas ir kad vieni lietuviai *neturį teisės Lietuvos likimo spręsti.*

Tuo būdu Vilniaus Konferencija, kuri Lietuvos nepriklausomybės klausimą pirmą kartą pastatė okupacijos sąlygose, kaipo organizuota krašto atstovybė, buvo išimtinai lietuvių sudaryta. Išrinkdama Lietuvos Tarybą vykdomuoju savo organu, Konferencija numatė tautinių mažumų bendradarbiavimą, duodama joms galimybę pasiųsti Tarybon pilnomis teisėmis savo atstovus. Jų skaičius buvo nustatytas palyginti aukštas, būtent, šalia 20 atstovų lietuvių 5—6 mažumų atstovai, t. y. 25—30 %.

Tiems atstovams buvo pastatytos trys sąlygos: 1) jie turėjo sutikti su Lietuvos nepriklausomybės principu, kaip jis buvo Konferencijos nutartas; 2) jie neturėjo priklausyti tai žmonių rūšiai, kurie dalyvavo antilietuviškoje akcijoje, ir 3) turėjo bent suprasti lietuvių kalbą.

Kaip iš anksto buvo laukta, nei lenkai, nei gudai del neaiškių perspektyvų į Tarybą nėjo, nors jie buvo daug kartų kviečiami. Lietuvos nepriklausomybė jiems maža terūpėjo, ir jie vengte vengė dėtis į tą lietuvių tautinę kovą, kurios šansai jų neviliojo, o galimas nepasisekimas vertė spekuliuoti kitokiomis orientacijomis.

39. Pamatinė Vilniaus Konferencijos rezoliucija. Kai del Vilniaus, tai Konferencija dar nepažymėjo skyrium to punkto, kadangi jisai niekam nekėlė abejojimų. Tai matyti iš bendros politinės rezoliucijos, pirmosios dalies, kuri visų konferencijos narių (214) buvo entuziastiškai vienu balsu priimta ir skambėjo taip:

„Laisvam Lietuvos plėtojimos reikalinga yra sudaryti iš jos nepriklausoma, demokratiškai sutvarkyta valstybė etnografinėmis ribomis su būtinai reikalingomis ekonominiam gyvenimui korektyvomis.

Lietuvos tautinėms mažumoms turi būti patikrintos tinkamos jų kultūros reikalams sąlygos.

Galutinai nustatyti nepriklausomos Lietuvos pamatams ir jos santykiams su kaimynėmis valstybėmis turi būt sušauktas steigiamasis Lietuvos seimas V i l n i u j e demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas".

Konferencijai pasibaigus, jos išrinktoji Taryba, be aukščiau minėtų bevaisių derybų su mažumomis, visą savo domesį sukoncentravo skunduose, kuriuos jai perdavė Konferencijos nariai. Lietuvos padėtis okupacijos valdžioje buvo plačiausiai nupiešta vadinamam „didžiųjų Lietuvos vargų" memoriale ir eilėj papildomų pareiškimų. Visa tat nesudarė gerų santykių su vokiečiais, kurie nustojo ūpo jau del vienų Vilniaus Konferencijos pastatytų obalsių. Pati Konferencijos rezoliucija nebuvo leista paskelbti ir nebuvo galima, apskritai, rašyti apie Lietuvos nepriklausomybę.

40. Vokiečių kombinacijos Lenkijoje. Vokietija tuomet daug daugiau buvo suinteresuota savo politinėmis ir militarėmis kombinacijomis Lenkijoje. Rugsėjo mėn. 5 d. abiejų monarchų, Vokietijos ir Austrijos-Vengrijos, buvo išleistas naujas aktas, kuriuo Lenkų Karalijos valdžia, ligi ją paims į savo rankas karalius arba regentas, buvo atiduota Regentų Tarybai iš trijų asmenų, tų monarchų paskirtų. Būdami vokiečių orientacijos, arba vadinamieji „aktyvistai", tie Regentai su Taryba, nors ir didžiai „pasyvistų" (rusų orientacijos) skaldomi, stengėsi kuoskubiausiai sudaryti lenkų armiją, kuri dėtųsi su Europos centro valstybėmis prieš Rusus ir padėtų atkovoti „lenkų žemes". Už legionų pastatymą Regentai, tarp kitų salygų, nužiūrėjo Ukrainos, Gudijos ir L i e t u v o s, visos arba jos dalių, prijungimą.

Lapkričio 5 d., t. y. per metines Lenkų valstybės paskelbimo sukaktuves, Vokiečių kaizeris sušaukė savo „kronratą", kur aukščiau minėta kryptim buvo svarstomas Lenkijos klausimas. Einant laikraščių žiniomis, ten buvusi numatyta asmeninė Lenkijos unija su Austrija-Vengrija, kur tuo būdu Lenkijos karalium turėjęs tapti Austrijos karalius. Į Lenkų karalijos sąstatą buvusios įtrauktos ir Lietuvos dalys, tarp kita ko visa Suvalkų gubernija.

Militarė vokiečių valdžia tuo pat metu davė suprasti, kad ji neatsižvelgs į lietuvių interesus, jeigu Taryba nepasižadės susidėti su Vokietija ir kaizerį nepasirinks savo didžiuoju kunigaikščiu. Į Lietuvos teritoriją būsią tuomet žiūrėta grynai strateginiu žvilgsniu, kuriuo patogiausia Vokietijai siena būsianti linija: Gardinas-Kaunas-Ryga.

41. Tarybos kontrakcija. Tokios yra trumpai nuvaizduotos sąlygos, kuriose darosi suprantamas tas „pro memoria", kurį Tarybos Delegacija (A. Smetona — Tarybos pirmininkas, S. Kairys — vicepirmininkas ir J. Šaulys — generalis sekretorius) įteikė Berlyne 1917 m. lapkričio 26 d. Vyriausiam Karo Vadui ir generalinio štabo viršininkui (Ludendorff'ui). Čia gana daug pasižadama vokiečiams konvencijų ir artimų ryšių už skubų pripažinimą Lietuvos nepriklausomybės, jeigu tarp kitų sąlygų „v o k i e č i ų v y r i a u s y b ė p a s i ž a d ė s n e s k a l d y t i L i e t u v o s t e r i t o r i j o s, k u r i a p i m a t a s i š R u s i j o s a t i m t a s s r i t i s, k u r i o s e y r a į s i g y v e n ę s l i e t u v i ų g a i v a l a s i r k u r p i r m o j e i l ė j s t o v i V i l n a u s s o s t i n ė".

Nuo šio momento Vilnius tampa ypatingai pabrėžiamu punktu. Visose tolimesnėse derybose su vokiečiais jisai energingai keliamas

aikštėn; del jo buvo varoma gana veikli propaganda Berlyne vyriausybės ir reichstago sferose. Dokumente, kurs tuomet suformulavo pirmą politinį Tarybos susitarimą su Vokiečių Vyriausybe, tas punktas taip buvo įspraustas (gruodžio 11 d. 1917 metais):

„Lietuvos Taryba, krašto ir užsienių lietuvių[1]) pripažinta, kaipo vienintelė įgaliota lietuvių tautos atstovybė, atsirėmusi pripažintąja tautų apsisprendimo teise[2]) ir lietuvių konferencijos 1917 metų rugsėjo 17—23 d. Vilniuje nutarimu, skelbia nepriklausomos Lietuvos valstybės atstatymą su sostine Vilniuje (mano pabr.) ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis".

Nepriklausomybė ir Vilniaus sostinė čia buvo tos prekės, kuriomis militarės vokiečių sferos daugiausia vertėsi, reikalaudamos prisijungimo prie Vokietijos (Anschluss an Deutschland) arba visos eilės konvencijų. Prasidėjusios taikos derybos su Rusais, lenkų propaganda ir aukščiau minėti militarių Vokietijos sferų nusistatymai (Grenzberichtigung — atžvilgiu) vertė Tarybą ieškoti kompromisų, idant jų kaina būtų galima sukurti valstybė ir apginti neskaldomas teritorijos vienetas[3]).

42. Vilniaus lenkų programa. Vilniaus lenkai tuo pat metu mėgino vesti derybas su okupacijos valdžia pateikdami tokią programą:

Iš visos buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos srities, kuri yra vokiečių kariuomenės užimta, turi būti sudaryta savarankiška valstybė. Ta valstybė turi sudaryti vieną jungtinę valstybę (Bundesstaat) su Lenkija, nes laisvas politinis ir ekonominis Lietuvos plėtojimasis, taip pat nesuvaržytas visų tam krašte gyvenančių tautų vešėjimas gali būti laiduotas tiktai susijungimu su Lenkų Karalija, abiem pusėm susitarus. Lenkų lietuvių jungtinė valstybė turi sueiti ateityje į artimesnius politinius ir ekonominius santykius su vakarų kaimynėmis valstybėmis. Aukščiau išdėstytų, neskiriamai tarpusavy surištų reikalavimų įvykdymą mes skaitome vieninteliu tinkamu Lietuvos valstybės klausimo išrišimu".

Vėliau Tarybai teko patirti, jog ta programa Vilniaus Lenkų Komiteto buvo pasiųsta Vokietijos kancleriui su kai kuriais priedais. Būtent, buvę dar pažymėta, kad einant tautų apsisprendimo teise, prie tos „jungtinės valstybės" galėtų prisidėti taipo pat sritys už fronto. Buvo kalbama, kad, be to, lenkai davę suprasti, jog jų pro-

[1]) Čia turima galvoj nutarimai Stokholmo konferencijoje su Rusijos lietuviais spalių mėn. 18—20 d. 1917 metais ir Berne su Vakarų Europos ir Amerikos lietuviais 1917 metų lapkričio 6 d.

[2]) Naujas Vokiečių kancleris Hertlingas savo pirmoj deklaracijoje Reichstage (lapkričio 29 d.) taip pat pareiškė, kad Vokietija pripažįsta Lietuvių, Latvių, Kuršo ir Lenkų laisvo apsisprendimo teisę.

[3]) Apie tai žiūr. mano „Istorinėj Lietuvos Valstybės apžvalgoj".

gramos nepriėmimas versiąs juos reikalauti arba kovos keliais siekti tiesiog Vilniaus prijungimo prie Lenkijos.

43. 1918 metų kriziai Taryboje. Nieko naujo neįnešė Vilniaus klausimu beveik visi 1918 metai. Lietuvos Taryba tais metais daugiausia kovos pakėle ne tiek su lenkų pavojum, kiek su Vokiečių aneksionistais. Rusijos iširimas ir Brastos derybos davė vokiečiams progos dar aneksionistiškiau pasistatyti prieš lietuvius. Tatai iššaukė reakciją Taryboje, kuri be kokio vokiečių atsiklausimo paskelbė Lietuvos nepriklausomybę vasario 16 d. jau be jokių pažadų Vokietijai. Tačiau Lietuvos pripažinimą Vokiečių Vyriausybė atidėliojo ligi pat Brastos taikos ratifikacijos (kovo mėn. 23. d.) ir rėmė jį ne vasario 16 d. skelbimu, bet gruodžio 11 d. konvencijų pažadėjimais.

Nieko nepadėjo prieš tas aneksionistų tendencijas nė naujas „strateginis“ Tarybos „centro“ žingsnis renkant hercogą Urachą Lietuvos Mindaugu Antruoju (liepos 13 d.). Okupacijos sąlygos buvo pasunkintos, lietuvių mokyklos uždaromos — visur buvo jaučiama griežta „Machtpolitik“ (pajėgos politika).

Pačioj Taryboj, kuri dabar pasivadino „Valstybės Taryba“, įvyko vidaus krizis del Uracho rinkimų; vietoj protestavusių ir išstojusių kairiųjų narių (S. Kairio, S. Narutavičiaus, M. Biržiškos ir J. Vileišio) buvo kooptuoti nauji tik iš Rusijos grįžę nariai, kurie sutiko Urachą priimti Lietuvos karalium (J. Alekna, E. Draugelis, M. Yčas, J. Purickis, S. Šilingas, A. Voldemaras).

Ligi pat Vokiečių revoliucijos Tarybai nebuvo duota galimybės sudaryti Vyriausybės nei kitaip organižuoti krašto. Taryba buvo tarytum boikotuojama ir jos organizacijos ar atstovai, net toks tremtinių grąžinimo skyrius, okupacijos buvo demonstratyviai nepripažįstami. „Wir sind Regierung“ (mes esame valdžia) — skelbė kiekvienas okupacijos valdininkas.

44. Naujos Vokiečių derybos su Lenkais del Vilniaus. Tuo pačiu metu generalio štabo viršininkas Ludendorffas vėl pradėjo derybas su Lenkų diplomatais Berlyne del Vilniaus. Siūlydamas atiduoti Vilnių Lenkijai, Ludendorffas, spekuliuodamas lietuvių priešingumu Lenkams, tuo būdu tarėsi priversiąs susilpnintą Lietuvą susidėti kokia nors unija su Prūsais arba Saksais. O tuo atveju vokiečių okupacijos valdininkai jau buvo detalingai išdirbę Lietuvos kolonizacijos ir valdymo planą.

Neminėdamas kitų Tarybos žygių ir daugybės notų, kurios protestavo prieš visą tą okupacijos valdžios elgesį, pateiksiu čionai

vieną iš paskutinių prieš revoliuciją raštų, kurį Tarybos pirmininkas A. Smetona įteikė Vokietijos kancleriui Maksui Badeniečiui del aukščiau minėtų derybų su Lenkais. Kadangi tas raštas faktų sustatymu ir išvadomis apibūdina Tarybos branduolio arba jos vadų pažiūras kalbamuoju klausimu, paduosiu pilną teksto vertimą:

Berlynas, 1918 metų spalių 8 d.
Augsburgerstrasse 69[1]).

Jo Didžiojo Hercogo Didenybei princui Maksui Badeniečiui, Vokiečių Valstybės kancleriui:

Jūsų Didenybe,

Iš čionai atėjusių žinių aš gaunu patirti, kad okupacijos valdininkai Lietuvoje veda derybas su Lenkais del Vilniaus miesto ir atatinkamos apylinkės atidavimo kuriamai Lenkų Karalijai. Tos derybos sukelia Lietuvoje didžiausio nerimo ir nepasitenkinimo Vokietija. Taip pat čia Berlyne esąs tas klausimas pastatytas sprendžiamose sferose. Ta aplinkybė verčia mane, Lietuvos Valstybės Tarybos pirmininką, pateikti ši pareiškimą:

1917 metų gruodžio 11 d. Lietuvos Taryba paskelbė Lietuvos valstybės atstatymą[2]), nepažymėdama tiksliau josios sienų. Ji turėjo omenyje, kad naujai valstybei turėtų tekti sienos, kurias Lietuva turėjo tuo metu, kai ji paliovė buvusi valstybe. Tuomet jai buvo aišku, kad paskelbime pastatytos sienos nebūtų galutinos ir kad sienų klausimas tik tada galės būti skaitomas išrištu, jeigu jos visų bus pripažintos, o tatai yra galima tiktai visuotinam taikos kongrese. Vėliau kai kurias buvusios Lietuvos valstybės sritis Taryba išbraukė iš savo programos, nes ji remiasi principu, kad statant sienas turi būti sprendžiami ne tik istoriniai, bet taip pat etnografiniai ir ekonominiai motyvai. Bet kas visada lietuviams buvo savaime suprantama ir jokių abejojimų nekėlė — tai kad Vilniaus miestas, kurs nuo pat įkurimo XIV amžiuje buvo Lietuvos sostinė, ir visiems laikams turi sostine pasilikti.

Tuo faktu rėmėsi Taryba skelbdama savo gruodžio 11 d. nutarimu Lietuvos valstybės atstatymą su Vilniaus sostine. Tą savaime suprantamą reikalavimą Taryba įtraukė į savo nutarimą tik todel, kad ji numatė, jog Lenkai pakels savo pretenzijas į Vilnių, idant gautų sau ir visą Lietuvą savo provincija. Lenkai gerai numano, kad Lietuviams, nustojus savo sostinės su jo teritorija, ligi kurio laiko, rasit, net būtų patogiau prisijungti prie tos valstybės, kuriai tenka didelė jų krašto dalis, negu kad imti nepriklausomybę pusei Lietuvos ir tuo būdu suskaldyti Lietuvos vienetą. Pagaliau Vokietija, Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo dokumente 1918 metais kovo 23 diena, pakartodama beveik žodis po žodžio Tarybos gruodžio 11 d. nutarimą, tuo pačiu žygiu pripažino neabejojamą lietuvių teisę į Vilnių, būsimos valstybės sostinę.

---

[1]) Ten buvo tuomet įsteigta mūsų atstovybė Berlyne.
[2]) Čia p. Smetona išreiškė savo nusistatymą, kurs neatitiko Tarybos nusistatymui, paskelbtam vasario 16 d.

Todel derybos del Vilniaus atidavimo Lenkams reikštų po to susiaurinimą ir įžeidimą tų teisių, kurias Vokietija pati prieš pusę metų yra Lietuvai pripažinusi.

Kai del tų derybų būdo, tai gali derėtis arba vokiečių valdininkai su Varšavos vyriausybe, — tuomet jie daro, be abejonės, pasižadėjimų del tų sričių, kurios priklauso Lietuvai, o ne Vokietijai; arba jie gali derėtis su Vilniaus lenkais, t. y. už Lietuvos valstybės organo akių, organo, kurs jo Didenybės Vokiečių kaizerio yra pažymėtas kovo 23 d. dokumente kaipo vienintelė krašto atstovybė. Kaip ten bebūtų, Valstybės Taryba mato tame būde, kuriuo dabartinės derybos yra varomos, lietuvių teisių įžeidimą.

Šitų argumentų ir sprendimų turėtų visiškai pakakti išrodymui, jog Vilniaus, Lietuvos sostinės, klausimas yra galutinai išrištas. Bet kad nepasirodytų, jog lietuviai remiasi tiktai dokumentais, vadinas, teikia tiktai formalių išrodymų, čia tenka trumpai dar kartą išdėstyti istorijos, ekonomijos ir etnografijos momentai, iš kurių lietuviai imasi savo teises į Vilnių ir kurie taip pat Vokietijos Valstybės vadybai pasirodė pakankami lietuvių reikalavimams teisingais pripažinti.

Istorijos atžvilgiu, Vilniaus nuo seniausių laikų priklausė Lietuvos Valstybei. Del to fakto dar niekam nebuvo abejojimų. Vilnius buvo politinis ir dvasinis Lietuvos centras. Lietuviai pagonai buvo krikštyti Vilniuje ant Neries kranto. Dar šiandien parodomas Vilniuje pagoniškas lietuvių altorius. Vadinasi, Vilnius yra lietuvių tautinė šventykla. Kaip maža Lenkai turi teisių į Vilnių ir visą Lietuvą, parodo tas faktas, jog didžioji 1449 metų privilegija, kuri vėliau buvo pavadinta „Lietuvos Statutu“, lenkams buvo uždraudusi apsigyventi Lietuvoje. Lietuvos mokslininkas Balinskis XIX amžiaus pradžioje atspausdino Vilniaus miesto statistiką, kur šalia lietuvių, rusų, vokiečių ir žydų lenkai visai nebuvo minimi, nes jų skaičius buvo perdaug mažas.

Ekonomijos atžvilgiu Vilnius yra centras, kurio neperaugo nė vienas lietuvių miestas. Tatskirie tą miestą nuo Lietuvos valstybės, ir ji bus pasmerkta skursti. Bet ir Vilnius negali gyvuoti be hinterlando, kurs teikia jam gyvybės pajėgų. Todel Vilniaus apylinkės, kurios, be to, iš didžios dalies yra grynai lietuviškos, negali būti atiduotos Lenkijai.

Taip pat etnografijos atžvilgiu, kuriuo lenkai išimtiniai remiasi, Vilnius yra lietuviškas. Tiktai čia reikia pastebėti, jog lenkai šiek tiek savotiškai etnografiją supranta: jie rodo lenkais visus tuos, kurie moka lenkiškai kalbėti. Šituo būdu galima būtų ramiai beveik visi Prūsų lenkai laikyti vokiečiais, nes jie daugumas vokiškai moka. Toliau — ir tatai yra svarbiausia — viena kalba niekuomet nesprendžia tautybės. Yra žinomas faktas, kad esti daugiakalbių tautų. Geriausias pavyzdys yra žydai, kurie save istorijoje daug kartų priėminėjo kitas kalbas ir dar dabar priėminėja ir vis tik nepaliauja buvę žydais.

Bet Vilniuje visai nėra tiek daug lenkų, kaip tat lenkai tvirtina. Jeigu jie kiekvieną lenku skaitys, kurs lenkiškai moka, tada, žinoma, visas miestas

bus lenkiškas, nes tiek zydai, tiek lietuviai tą kalbą moka. Tarybos narys, Donatas Malinauskas, namie ir šiaip kalba daugiausia lenkiškai, tačiau yra įsitikinęs lietuvių patriotas. Kai kuriose šeimynose vieni nariai kalba lietuviškai, kiti lenkiškai. Lenkų jie visi bendrai laikomi lenkais.

Kaip maža yra lenkų Vilniaus gubernijoje, parodo 1897 metų žmonių sąrašas, kurį darė rusai ir lenkai surašinėtojai. Iš visų 1.591.207 gyventojų ten randame tik 130.054 lenkus.

Lenkai vis vaduojasi vokiečių 1916 metais darytu sąrašu, kurs Vilniaus miestui davė daugumą lenkų. Tą rezultatą jie pristato absoliučiai tikru, kadangi vokaičių valdininkai jokio intereso neturėję lenkus palaikyti. Tačiau mes turime kaip tik visą pamatą tvirtinti, jog ta statistika buvo didelėj lenkų įtakoj. Mes turime atkreipti domę į tai, kaip ta statistika buvo vedama. Vokiečių valdininkai nesuprato nei lenkiškai nei lietuviškai, o gyventojai vokiškai. Surašinėtojai turėjo klausinėti žmones apie jų tautybę jųjų kalba. Surašinėtojais krašte buvo daugiausia kareiviai poznaniečiai, moką lenkiškai. Šie visus klausinėjo lenkiškai ir jeigu žmonės lenkiškai atsakydavo, tai ir buvo lenkais įrašomi, nors jie buvo ne lenkai, bet lietuviai. Net tokius žinomus asmenis, kaip Valstybės Tarybos vicepresidentą d-rą Šaulį, Dumos atstovą Yčą[1]) ir kitus užrašė lenkais ir išdavė jiems lenkiškus pasus. Teko jiems energingai protestuoti, idant jiems „lenkybė" būtų pasuose išbraukta ir kad jie būtų įrašyti lietuviais. Taip pat Kaune žinomas lietuvių rašytojas ir patriotas Dambrauskas gavo lenkišką pasą. Ta praktika minėtiems asmenims ir kitiems lenkų tautybę prirašinėti negali būti skaitoma priepuolama, bet sąmoningai vartotąja. Ji parėjo nuo Vokietijos lenkų kareivių valdininkų uolumo patarnauti lenkams. Man pačiam išrodinėjant tokios praktikos nesąžiningumą, vienas surašinėtojas pasakė: politikoje nėra reikalo būti sąžiningam.

Kaip galėtų Rodunės apskrity gyvuoti 20 lietuvių mokyklų, jeigu ten lietuvių iš tikrųjų būtų tiktai 4000? Kad pagaliau pati vokiečių valdžia skaitė tą jos padarytą sąrašą netikru, matyti iš to, kad ji pasidrovėjo to sarašo rezultatus paskelbti. Žmonių sąrašo medžiagą tyrinėjo specialė Valstybės Tarybos komisija ir ji atrado, kad lenkų surašinėtojai tiesiog falsifikavo davinius ir kad toji statistika nieku būdu neatsako tikrenybei.

Iš viso to išeina aikštėn, kad lenkų skaičius Vilniaus mieste yra lenkų perdedamas. 1897 metų sąrašas rodė tiktai 32 %. Nuo to laiko jų skaičius yra greičiau sumažėjęs, negu padidėjęs. Šiaip ar taip jų santykis su lietuvių skaičium atsimainė lietuvių naudai, nes lietuvių skaičius Vilniuje labai greitai auga.

Bet jeigu net to nepaisydami sakytume, jog Vilnius esąs grynai lenkiškas, tai gautume paklausti, kaip tas miestas galėtų priklausyti Lenkų valstybei, jeigu jis yra apie 200 kilometrų tolumo nuo lenkų etnografinių sienų ir tame dideliame ploto tarpe tik šen bei ten po truputį kalbama lenkiškai?

---

[1]) Čia sumaišyta 1916 metų sąrašas su pasų registracija. P. Yčas atvyko Lietuvon tik 1918 metais.

Atrodo, jog Lenkų pretenzijos į Vilnių atsiranda tik del to, kad jiems ypačiai pageidaujama yra Gardino gubernija, jungiamoji sritis tarp Lenkijos ir Vilniaus. Kai del Gardino gubernijos, tai 1918 metų pavasarį atvyko į Vilnių du delegatai, kurie buvo pasiųsti buvusių Rusijoje Gardino gubernijos tremtinių sąjungos ir vardu maždaug 600 000 tremtinių oficialiai pareiškė, kad Gardino gubernija priklausė senos Lietuvos Valstybės branduoliui. Jos gyventojai yra lietuvių jotvingų ainiai: jie priklausė lietuvių giminei ir nori taip pat priklausyti lietuvių tautai ir naujai Lietuvių Valstybei. Tik jie pageidavo, atsižvelgdami į pravoslavų tikybą (57 % iš 1½ milijono gyventojų ten yra pravoslavai) tam tikros aprėžtos savivaldybės. Jie energingai protestavo prieš prijungimą prie Lenkijos. Visa tatai buvo užprotokoluota ir Taryba įgaliota ginti visos buvusios Rusijos Gardino gubernijos gyventojų interesus.

Šių trumpai paduotų faktų, kurie savo laiku jau buvo plačiai išdėstyti Vokiečių valstybės vadybai, rodosi, pakako, idant aukščiau minėtame dokumente[1]) būtų lietuviams pripažintos teisės į Vilnių. Todel Lietuvos Valstybės Taryba turi pagrindo manyti, kad naujos derybos su Lenkais yra vedamos be valstybės vadybos žinios ir kad ji, sužinojusi apie jas, tuojau pasirūpins jas nutraukti.

Aš turiu garbės būti

(pas.) A. Smetona.

45. Kova del Vyriausybės sudarymo. Visą spalių mėnesį ėjo nervinga Tarybos kova su okupacija del Vyriausybės sudarymo. Be galo kebli Tarybos padėtis, be finansų, be realės pajėgos, be galimybės imti kraštą į savo rankas ir jį organizuoti, visa tat paskatino lenkus varyti griežtesnę agitaciją prieš Tarybą ir prieš lietuvių pastangas sukurti apie Vilnių nepriklausomą valstybę. Žydų tarpe augo Vilniuje rusų orientacija su rusiškojo komunizmo programa.

Tik spalių mėn. 20 dienos deklaracija, kurią padarė Tarybos Delegacijai Vokiečių reichskancleris, atidarė naujų perspektyvų. „Vokiečių Valstybė nori pačiai lietuvių tautai atiduoti savo konstitucijos ir savo santykių nustatymą su kaimynais.“ Tais žodžiais kancleris atsižadėjo konvencijų reikalavimo. Toliau jis pareiškė, kad pripažindama tautoms laisvo apsisprendimo teisę, Vokietija nemano pati statyti sienų tarp Lietuvos ir Lenkijos. Pagaliau, buvo sutikta krašto valdymą nuosaikiai atidavinėti Lietuvos Vyriausybei. Vokiečių kariuomenė turėjo dar pasilikti, nes tokio pageidavimo esą daug kartų buvę pareiškę krašto žmonės. Laikinoji Lietuvos Vyriausybė turėjusi sudaryti tiktai savo miliciją.

Netrukus buvo paskirtas specialis civilis komisaras, kurs turėjo prižiūrėti valdymo perdavimą Lietuvos Vyriausybei ir spręsti visus

[1]) Pripažinimo akte kovo mėn. 23 d.

klausimus tarp jos ir okupacijos organų. Tačiau komisaras (Zimmerle) atvyko Vilniun tik pirmose vokiečių revolucijos dienose, kada viskas pateko į kareivių tarybų rankas ir prasidėjo suirusios armijos demoralizacija. Todel Vilniuje nebuvo sąlygų normaliam krašto valdymo parėmimui.

46. Lenkų legionierai Vilniuje. To meto padėčiai apibūdinti, mes atkreipiame akį dar į vieną pareiškimą, kurį Tarybos vicepirmininkas d-ras J. Šaulys ir generalis sekretorius K. Bizauskas buvo padarę Vokietijos kancleriui del lenkų legionų. Spalių mėn. 23 dienos notoje tarp kitų pasiskundimų mes randame punkta (3-ią):

„Okupacijos valdžia leidžia organizuotis lenkų legionams. Galima pastebėti vokiečių karininkus broliaujantis su lenkų legionieriais. Kalbama, jog lenkų armijos organizatoriai esą atvykę iš Varšuvos į Vilnių ir kad turįs atvykti lenkų pulkininkas Janušaitis. Eina gandų, jog lenkų legionų karininkai jau esą padarę Vilniuje priesaiką. Lenkų agitatorių darbas lenkų legionų tikslais niekaip nėra kliudomas. Neatkreipiama domės į tai, kad yra platinami lenkų atsišaukimai, kuriuose lenkai daro propagandą Lietuvos sujungimui su Lenkija, tuo tarpu kai cenzūros dar nesenai nebuvo leidžiama vartoti išsireiškimų kaip „Lietuvos nepriklausomybė“, „Vilnius—Lietuvos sostinė“.

Tai buvo vienas iš paskutinių karo laiko dokumentų. Jo minimi faktai vėliau parodė savo vaisius.

47. Pirmojo Kabineto sudarymas. Spalių mėn. pabaigoj (nuo 28 d.) ir lapkričio mėnesį ėjo paskutinė Tarybos sesija Vilniuje. Jos metu skubomis buvo išdirbti ir priimti pamatiniai laikinosios konstitucijos dėsniai. Tos konstitucijos 9-uoju straipsniu einant buvo išrinktas vyriausias Valstybės organas, būtent Prezidiumas iš trijų asmenų (pirmininko A. Smetonos ir dviejų vicepirmininkų J. Staugaičio ir S. Šilingo). Tas Prezidiumas lapkričio 5 d. pakvietė laikinosios Vyriausybės ministeriu pirmininku prof. A. Voldemarą, kuris iš Berlyno atvyko Vilniun tiktai lapkričio 2 d. P. A. Voldemaras sudarė pirmą darbo Kabinetą, kurs Prezidiumo buvo patvirtintas lapkričio 11 d., t. y. tą pačią dieną, kai pasibaigė didysis pasaulio karas, vokiečiams pasirašius paliaubų sąlygas miestelyje Spa.

VI. Vilniaus vyskupo klausimas okupacijos metais.

48. Pirmieji vilniškio būrio pranešimai. Baigdami karo perijodą, mes turime dar paminėti lietuvių kovą del Vilniaus vyskupo. Ta kova yra neišskiriama bendros kovos dalis, ypačiai lietuvių lenkų santykių atžvilgiu. Ta kova, be to, buvo vedama tų pačių asmenų ir tų pačių lietuvių įstaigų.

Kaip ir kokiais motyvais ėjo ta kova, geriausiai leisime parodyti dokumentui, kurs dar prieš Tarybos sudarymą buvo nusiųstas per popiežiaus nuncijų, arcivyskupą Pacelli Miunchene 1917 metų rugsėjo 10 d. Tą dokumentą pasirašė Vilniuje A. Smetona, Lietuvių Komiteto pirmininkas, d-ras A. Vileišis, lietuvių savitarpio pašalpos d-ijos pirmininkas, A. Gylys, katalikų švietimo dr-ijos „Ryto" atstovas, gimnazijos mokytojas, ir K. Krikščiukaitis, lietuvių katalikų darbininkų šv. Mikalojaus dr-ijos pirmininkas. To rašto tesktas buvo toks:

Jo Šventenybei popiežiui Benediktui XV.
Ryme, Vatikane.

Šventasis Tėve!

Rusų vyriausybei Vilniaus vyskupą baroną Roppą išvarius į Rusijos gilumas, Vilniaus diecezija paliko be globėjo. Bet ir pirma ir vėliau lietuviai negalėjo gauti Vilniaus diecezijoje jiems prideramų teisių, kadangi aukštosios bažnytinės ierarchijos vietos, pradedant nuo vyskupo ir jo kapitulos, buvo išimtinai griežtų lenkininkų (lenkų draugų) rankose, kurie stengėsi išlaikyti ir išplatinti bažnyčioje lenkų kalbą ir lenkų idejas, o lietuvių kalbą, kur tik galima, pašalinti ir nuslopinti. Kai atgimę lietuviai mėgino apsiginti nuo gimtosios jų kalbos slopinimo ir pasipriešino savo tėvynėje jų teisių siaurinimui, bažnyčios pavirto ginčų ir nesutikimų vieta, o Bažnyčios vyriausybė rėmė savo globiama ranka lenkų pretenzijas.

Tačiau didysis pasaulio karas, kurs atnešė katalikiškai Lietuvai tiek nelaimių, sužadino taip pat lietuvių tautoj vilties pasiekti jos trokštamos tautinės valstybės atgaivinimo. Tam tikslui pasiekti svarbiausia yra sąlyga, idant Bažnyčios vyriausybė, ypačiai lietuvių Vilniaus sostinės vyskupas, ne tik nedarytų kliūčių lietuvių tautos siekimams, bet kad

atstovaudama Bažnyčios interesams iš vieno eitų su kitais Lietuvos Bažnyčios viršininkais ir įmanytų susitaikinti su bendra lietuvių politika.

Kiek yra žinoma, išvarytasis Vilniaus vyskupas baronas Roppas gavęs Rusijoje naują vietą. Jeigu tatai pasitikrintų, tai Vilniaus katedra pasiliktų laisva.

Atsižvelgdami į tuos vaisingus uždavinius, kurių Vilniaus vyskupas turės Bažnyčios reikalui būsimoje Lietuvoje, mes lietuvių vardu nuolankiausiai prašome Jūsų Šventenybę paskirti Vilniuje naują vyskupą lietuvį, kurs tvirta ir teisinga ranka galėtų padaryti tvarką ir išlyginti bei prašalinti tuos ginčus, kurie sukūrė tiek nelaimės mūsų diecezijos gyvenime.

Kelias, kuriuo eina vyresnieji lenkininkų kunigijos sluoksniai, kovodami su lietuviškai nusistačiusiomis masėmis, yra skaudžiai lietuvių atjaučiamas kaip bažnytinės galios neteisėtas išnaudojimas. Jei nebus tas kelias apleistas, reikia bijotis, kad giliai tikinčios lietuvių tautos religiniam gyvenimui bus padaryta žalos; nuo jos reikia apsaugoti mūsų žmonės ypačiai jų atgimimo ir valstybinio atsistatymo metu, kurs reikalauja visų moralių pajėgų įtempimo.

Puldami ant kelių prieš Jūsų Šventenybę ir maldaudami Apaštališko palaiminimo, pilni pagarbos ir paklusnumo pasiliekame Jūsų sūnūs . . . (eina aukščiau minėtų asmenų parašai).

Tokio turinio raštą, tie patys asmenys pasiuntė ir vokiečių okupacijos valdžiai, kunigaikščiui Isenburgui, prašydami, idant jis, „suvartotų savo įtaką ir pasakytų savo svarbų žodį atatinkamoje vietoje tam, kad Vilniuje būtų vyskupas lietuvis“. Čia dar randame rašto pabaigoje tokį įterptą sakinį:

„Pirmiau Lietuvoje buvo tradicija, kad vyskupo sostui Vilniuje tapus laisvam, pirmenybę visuomet tai kadedrai turėjo Žemaičių vyskupas. Todel mes prašome Jūsų Šviesenybę atsižvelgti į tą dalyką, ir jeigu Jo Ekscelencija Žemaičių vyskupas Pr. Karevičius pats nesiteiktų ta tradicine pirmenybės teise pasinaudoti, tai išklausyti jo žodį del vyskupo skyrimo į Vilniaus sostą“.

Okupacijos valdžiai prie to rašto buvo pridėtas dar 70-ies Vilniaus kunigų memorialas apie lietuvių katalikų padėtį Vilniaus vyskupijoje.

49. Lietuvos Tarybos žingsniai. Susidarius Tarybai ir jos delegacijai nuvykus Šveicarijon 1917 metų lapkričio men., tie patys Vilniaus vyskupijos reikalai žodžiu buvo išdėstyti popiežiaus atstovui Marketti.

Gruodžio mėn. 30 d. Tarybos pirmininkas p. Smetona kreipėsi nauju raštu į popiežių per Miuncheno nuncijų. Trumpai paimformuodamas apie Lietuvos Tarybos susikūrimą ir bendrus lietuvių tautos siekimus, tas raštas daugiausia žinių pateikė apie Vilniaus vyskupijos

administratoriaus kun. Michalkevičiaus darbus. Buvo nurodyta, kad administratorius perdaug kišasi į politikos reikalus ir pakerta Bažnyčios autoritetą, kad jis bažnyčiose remia panpolonistų akciją, kad Vilniaus kunigų seminariją pavertė lenkų aukštesniąja mokykla, kur lietuviams beveik užkirstas kelias, kad, pasniaudojęs karo aplinkybėmis, lenkams užleido kapitulos vietas ir įsteigė lenkiškai patriotišką „Jezaus Širdies Kongregaciją". Buvo čia taip pat išdėstyta istorija su lietuvių kunigų nubaudimu už lietuvių memorialo pasirašymą (ziūr. aukščiau).

Del visų tų priežasčių Tarybos pirmininkas prašė popiežių pašalinti kun. K. Michalkevičių nuo Vilniaus diecezijos valdymo, nes jis žmonėse nustojo visokio autoriteto, ir paskirti Vilniaus sostui „vyrą pamaldų ir pagirtiną už tikrą bažnytinį atsidavimą" (virum pium ac vero ecclesiastico zelo praedictum).

Prie to rašto pridėtam „Pro memoria" dar smulkiau buvo išdėstyti faktai, kurie rodo, kad kun. Michalkevičius vedė Bažnyčion politiką ir pats daug politika užsiminėjo, dalyvaudamas lenkų susirinkimuose ir politiniuose pareiškimuose. Tarp kita ko buvo nurodyta, kad kun. Michalkevičius gautus Lietuvai pinigus dalijo tokioms draugijoms kaip „Žiburėlis", kurs rėmęs priešingas religijai mokyklas, arba „Agronomijos Draugija", kuri esanti susidariusi iš žmonių „priešingų religijai", ir nešelpė „Motinėlės" arba „Lietuvių Komiteto", kur buvę žmonių „geriausio vardo" (optimae famae) ir palankių kunigijai. Buvo spėjama taip darant kun. Michalkevičių tik todel, kad tos „priešingos religijai" draugijos, dirbdamos del socializmo „ultra terrarum confinia", ne taip buvusios žalingos lenkų propagandai.

1918 metų vasario mėn. buvo nuvykęs Berlynan Žemaičių vyskupas Karevičius, kurs įvairioms katalikų organizacijoms, Vyriausybei ir šiaip įtakingiems asmenims įteikė tam tikrą memorialą. Tarp kitų bendrų politinių punktų jis buvo pažymėjęs reikalą paskirti Vilniuje vyskupą lietuvį ir tam reikalui prašė Vokiečių Vyriausybės paramos.

Tik kitais metais birželio mėnesį ta akcija parodė savo vaisius. Kai tik buvo gauta žinia, kad administratorius kun. Michalkevičius yra atstatytas, Tarybos pirmininkas tuojau siuntė telegramą popiežiaus nuncijui Miunchene, prašydamas juo greičiau paskirti Vilniuje naują vyskupą. Nuncijus Pacelli birželio 9 d. atsakė, kad jis tą prašymą telegrafu pranešęs Šventajam Sostui, bet pažymėjo, jog esama be galo didelių sunkenybių kandidatui surasti.

Tarybos prezidiumas tuomet siuntė delegaciją Miunchenan (kun. J. Staugaitis, J. Purickis, A. Voldemaras), duodamas jai instrukcijų pristatyti kandidatais pirmoj eilėj pralotą Alšauską ir antroj eilėj Marijonų kongregacijos generolą Jurgį Matulevičių. Okupacijos valdžia, laikydama save pasauline Lietuvos teritorijos valdžia, iš savo pusės reikalavo, kad kandidatai būtų statomi su jos sutikimu.

Delegacijai pasitarus su popiežiaus nuncijum, iš dviejų aukščiau minėtų kandidatų, buvo susitaikinta del kun. J. Matulevičiaus, kurs ir buvo popiežiaus paskirtas Vilniaus vyskupu. Konsekracija įvyko Kaune 1918 metų gruodžio 1 d., o ingresas Vilniuje gruodžio 8 d. Tuo būdu kova del Vilniaus vyskupo pasibaigė vienu metu su karo pabaiga.

Turinys.

Pusl.

Prakalba 3

I. Vilniaus miesto praeitis nuo jo ikūrimo ligi Didžiojo Karo (1914)

1. Legendų periodas 5
2. Vilniūs prie Gedimino 6
3. Vilnius Gediminui mirus 7
4. Vytauto sostinė 9
5. Nuo Vytauto ligi Liublino unijos 10
6. Vilniaus skurdimas po Liublino unijos 12
7. Svetimos okupacijos 13
8. Rusų viešpatavimo pradžia 15
9. Napoleono armija 16
10. Vilnius — gubernijos miestas 17
11. Lietuviu atgimimas 19

II. Kai kurie bendri istorijos daviniai Vilniaus klausimui.

12. Slavėnu kalba Lietuvos Valstybėje 21
13. Tolesnė slavėnų kalbos evoliucija 24
14. Katalikybės ir lenkų unijų įtaka 25
15. XIX. amžiaus atmainos 28
16. Išvados 30

III. Etnografinės statistikos analizė.

17. Pravoslavų skiriamoji linija ir jos reikšmė 31
18. Lietuvių kalbos plotas 34
19. Imigracijos įtaka 37
20. Lietuvių kalbos nykimo procesas 37
21. Paskutinių metų statistikos 42
22. Rusų ir pravoslavų priaugimas 45
23. Lietuvių gudėjimas 48
24. Leakėjimas ir jo analizė 51
25. Išvados 55

IV. Politinė Vilniaus lietuvių būrio akcija vokiečių okupacijos pradžioje.

26. Pirmosios vokiečių okupacijos dienos 56
27. Lietuvių susibūrimas prieš lenkų pastangas vadovauti 57

Pusl.
28. 1916 metų žmonių sąrašas 57
29. Lietuvių pareiškimas del 1916 m. sąrašo 58
30. Pirmi politiniai obalsiai 59
31. Pirmas politinis memorialas 62
32. Lenkiškos tendencijos okupacijos mokyklose ir lietuvių kontrakcija 64
33. Lietuvių bei lenkų komitetai ir „consortium'ai" 65
34. Pirmas protestas prieš lenkų politiką 65
35. Lenkų akcijos kryptis 67
36. Lenkų raštas į Vokietijos kanclerį 68
37. Lietuvių replika 71

V. **Santykiai su lenkais Lietuvos Tarybai susikūrus.**
38. Tautinio lietuvių nusistatymo stiprėjimas 81
39. Pamatinė Vilniaus Konferencijos rezoliucija 82
40. Vokiečių kombinacijos Lenkijoje 83
41. L. Tarybos kontrakcija 83
42. Vilniaus lenkų programa 84
43. 1918 metų kriziai L. Taryboje 85
44. Naujos vokiecių derybos su lenkais del Vilniaus 85
45. Kova del vyriausbės sudarymo 89
46. Lenkų legionieriai Vilniuje 90
47. Pirmojo kabineto sudarymas 90

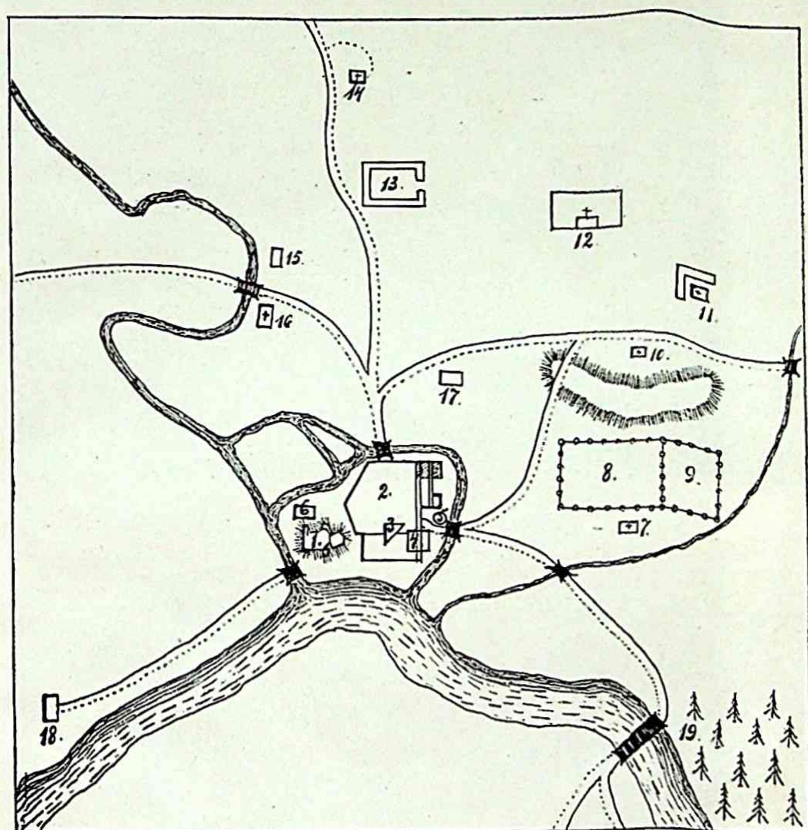
VI. **Vilniaus vyskupo klausimas.**
48. Pirmieji vilniškio lietuvių būrio paraiškimai 91
49. Lietuvos Tarybos žingsniai 92

Paveikslai.

1. Vilniaus miesto planas prieš 1386 m. ir paaiškinimai
2. Pakalnės rūmai nuo Katedros pusės
3. Pakalnės rūmų liekanos apie 1800 m. nuo vasaros vakarų pusės
4. Pilies ir pakalnės rūmų liekanos apie 1800 m
5. Pakalnės rūmų liekanos
6. Senieji Subačiaus vartai
7. Senieji Vilniaus vartai nuo Neries pusės
8. Senieji Ašmenos vartai
9. Senieji Rudnikų vartai
10. Sienos likučiai prie Ašmenos vartų prieš 1800 m.
11. Dabartiniai Ašmenos vartai

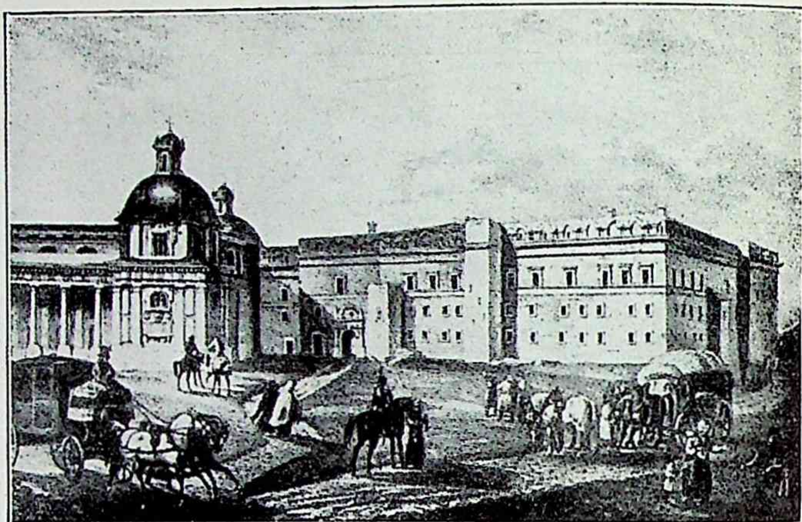
Vilniaus miesto planas pries 1386 metus

(iš Balinskio)

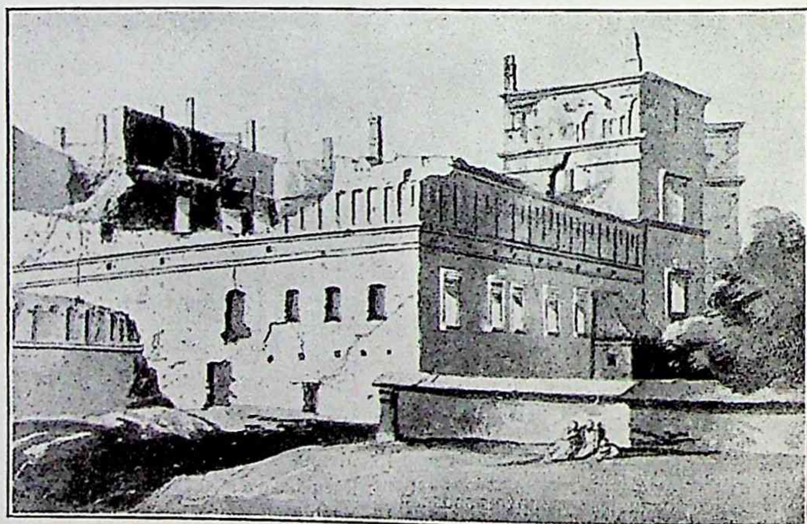

Paaiškinimai.

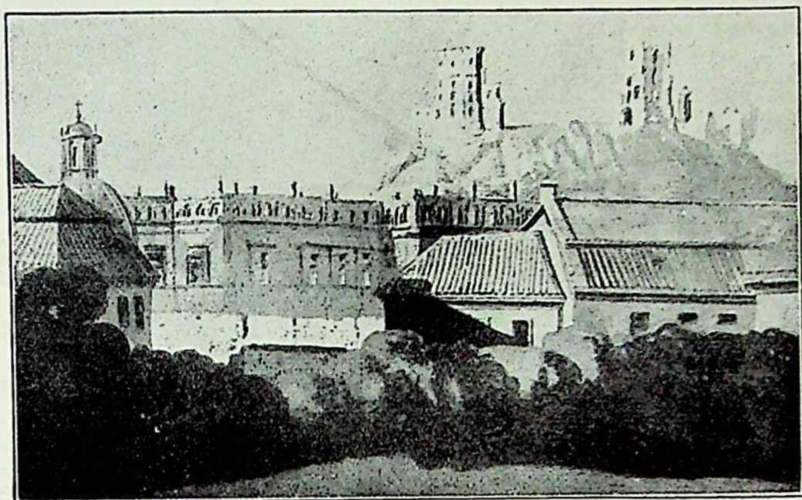
1. Pilis ant Tauro kalno.
2. Pakalnės rūmai.
3. Senovės amžinos ugnies aukuras.
4. Tariamoji Perkūno šventykla.
5. Senasis bokštas.
6. Minvydo rūmai.
7. Šventojo Kryžiaus bažnyčia.
8. Jogailos dovanotas vyskupams sodas.
9. Goštauto sodas.
10. Pamokslininkų ordeno namai prie Trakų kelio.
11. Pranciškonų bžanyčia ir vienuolynas, pirmiau Goštauto rūmai.
12. Šv. Mikalojaus bažnyčia ir kapinės.
13. Krautuvynas.
14. Rusų vienuolynas prie kelio į Lydą, Medninkus ir Ašmeną.
15. Malūnas.
16. Rusų bažnyčia prie kelio į Polocką.
17. Senoji šventavietė.
18. Antakalnio šventavietė.
19. Neries tiltas ant kelio į Ukmergę ir Kernavę.

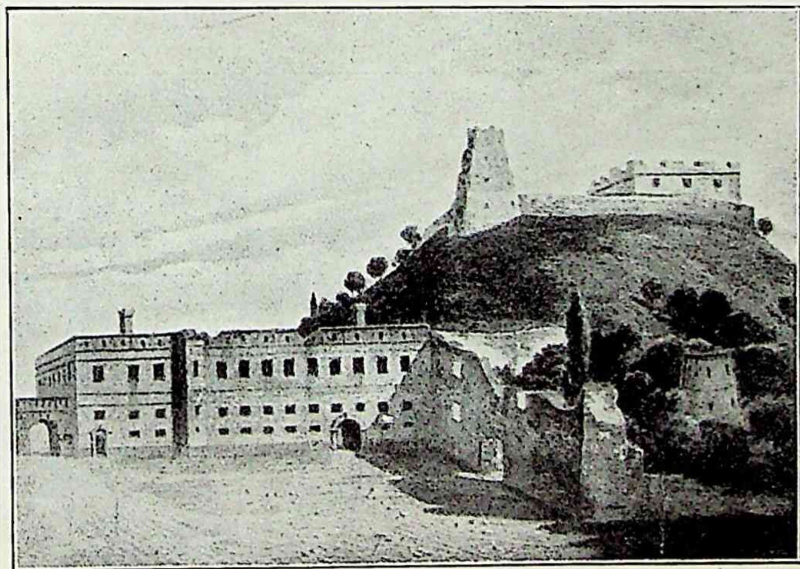
Pakalnės rūmai Katedros pusės
(iš seno paveikslo).

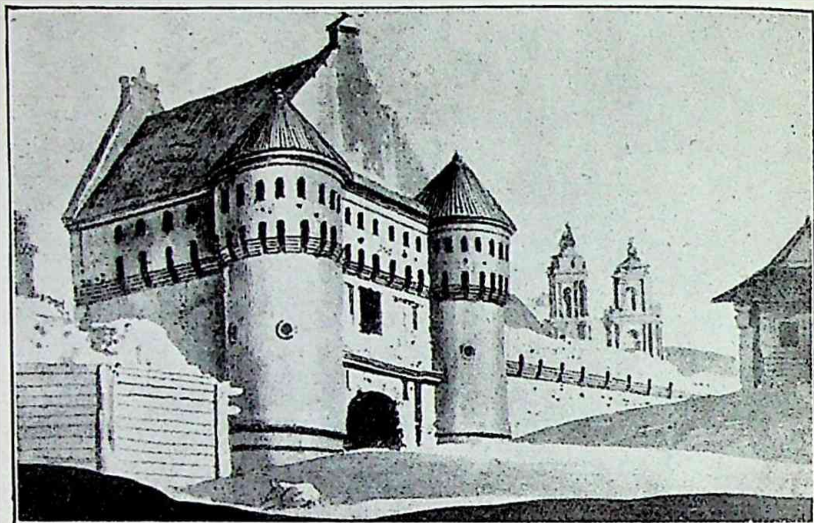
Pakalnės rūmų liekanos apie 1800 m, nuo vasaros vakarų pusės.
(Smuglevičiaus pieš.)

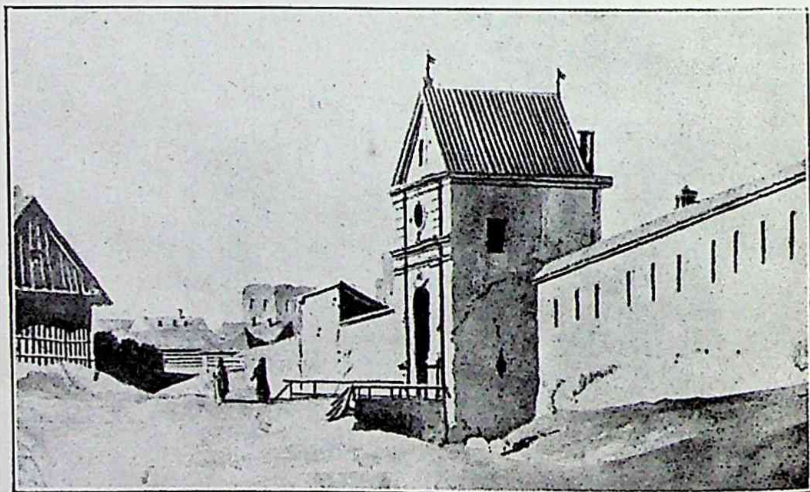
Pilies ir pakalnės rūmų liekanos apie 1800 m.
(Smuglevičiaus pieš.)

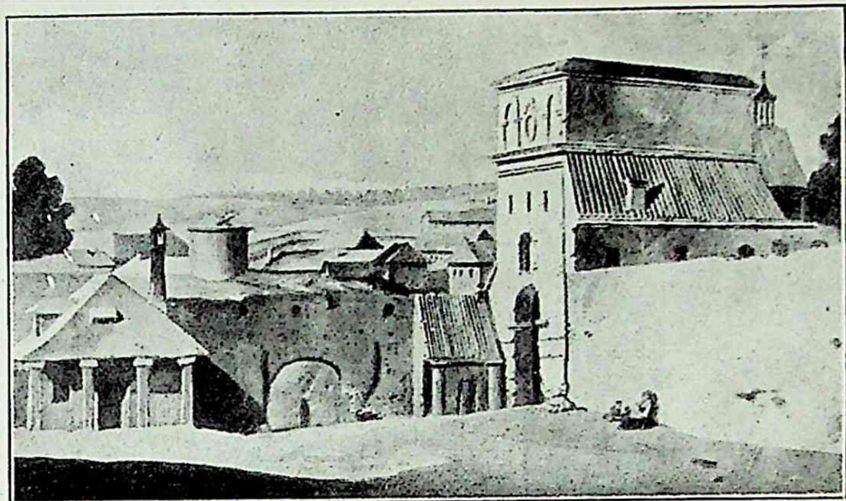
Pakalnės rūmų liekanos apie 1800 m.
(Iš seno paveikslo, detalėse netikslaus.)

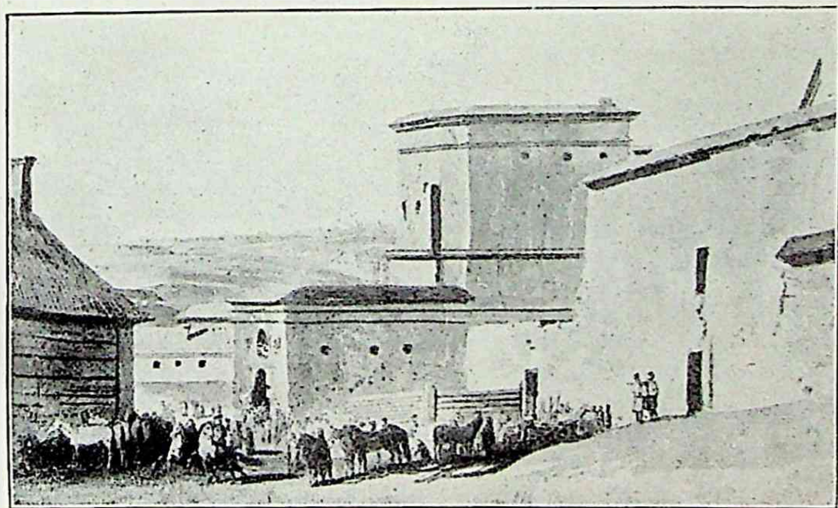
Senieji Subačiaus vartai.
(Smuglevičiaus pieš.)

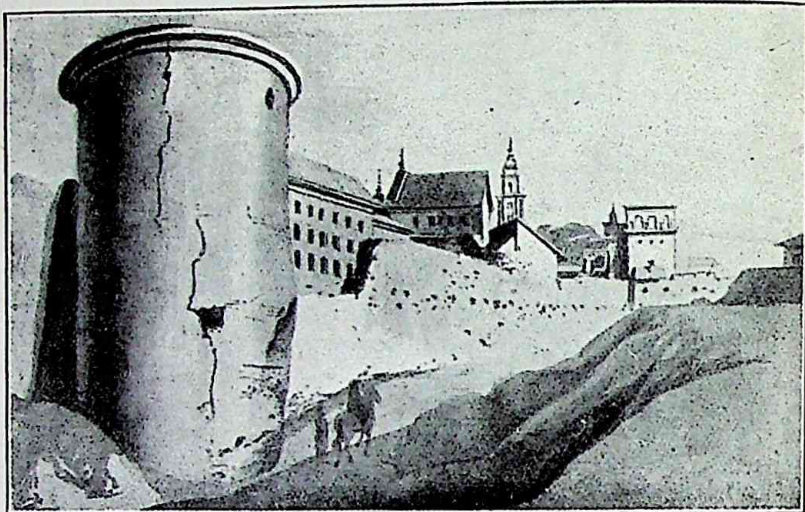
Senieji Vilniaus vartai nuo Neries pusės.
(Smuglevičiaus pieš.)

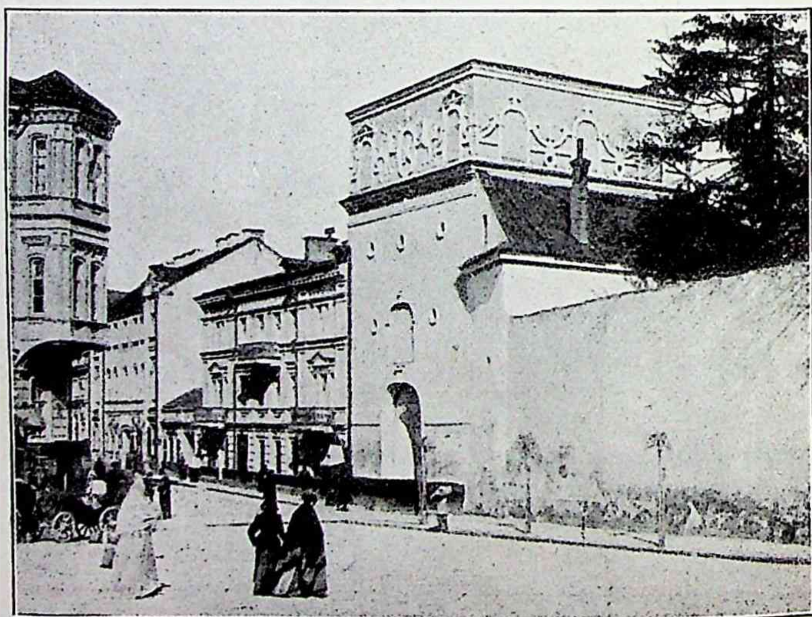
Senieji Ašmenos (Aušros) vartai.
(Smuglevičiaus pieš.)

Senieji Rudnikų vartai.
(Smuglevičiaus piešinys prieš 1800 m.)

Sienos likučiai prie Ašmenos (Aušros) vartų prieš 1800 m.
(Smuglevičiaus pieš.)

Dabartiniai Ašmenos (Aušros) vartai.